ISBN 978-86-7587-040-1

Милина Ивановић-Баришић

Календарски празници и обичаји у подавалским селима

SERBIAN ACADEMY
OF SCIENCES AND ARTS

INSTITUTE OF ETHNOGRAPHY

SPECIAL EDITIONS
Volume 59

Milina Ivanović-Barišić

Calendar Holidays and Customs in Villages at the Footstool of the Avala Mountain

Editor
Dragana Radojičić

BELGRADE 2007

СРПСКА АКАДЕМИЈА
НАУКА И УМЕТНОСТИ

ЕТНОГРАФСКИ ИНСТИТУТ

ПОСЕБНА ИЗДАЊА
Књига 59

Милина Ивановић-Баришић

Календарски празници и обичаји у подавалским селима

Уредник
Драгана Радојичић

БЕОГРАД 2007

Издавач:
ЕТНОГРАФСКИ ИНСТИТУТ САНУ
Кнез Михајлова 35/III, Београд, тел. 011 26 36 804
eisanu@sanu.ac.yu, www.etno-institut.co.yu

За издавача:
Драгана Радојичић

Рецензенти:
академик Петар Влаховић
проф. др Бранко Ћупурдија
др Ивица Тодоровић

Секретар редакције:
Марија Ђокић

Лектор:
Софија Милорадовић

Коректор:
Марија Ђокић

Превод на енглески:
Јелена Чворовић

Корице и техничка припрема:
Љиљана Гавриловић

Штампа:
Академска издања
Београд

Тираж
500 примерака

Штампање публикације финансирано је из средстава
Министарства науке и заштите животне средине Републике Србије

Примљено на IV седници Одељења друштвених наука САНУ
одржаној 24. априла 2007. године, на основу реферата
академика Димитрија Стефановића и академика Петра Влаховића

Садржај

Уводне напомене 13

Предмет, метод и циљ истраживања 23

Опште карактеристике области 31
Историјски преглед 31
Насељавање области 34
Миграције и становништво 36

Календарски празници и обичаји у подавалским селима - дескрипција - 41

Обичаји зимског циклуса 45
Божићне покладе 45
Божићни пост 47
Ваведење Пресвете Богородице 51
Света Варвара 53
Свети Никола 56
Материце 58
Оци 60
Свети Игњатије Богоносац 61
Туциндан 64
Бадњи дан 67
Припремање куће 71
Враћање позајмљених ствари и забрана позајмљивања из куће 72
Клање и печење печенице 73
Мешење обредних хлебова 74
Сечење и уношење бадњака 77
Припремање и уношење сламе 82
Бадња вечера 85
Рождество Христово – Божић 92
Доношење воде 95
Обредно умивање 95
Промрсивање (омрсивање) укућана 96
Долазак полаженика 97

Обичаји пре божићног ручка 98
Божићни ручак 100
Други дан Божића 104
Трећи дан Божића 104
Божићни дани 107
Обрезање Господа Исуса Христа/Свети Василије Велики/Нова година/Мали Божић. 108
Некрштени дани 112
Крстовдан 116
Богојављење 118
Месојеђе 122
Свети Јован Крститељ – Свети Јован 124
Свети Сава 126
Служба у цркви 127
Приредба у школи 128
Ручак после приредбе 128
Просветитељски рад и веровања 128
Свети Трифун 129
Сретење Господње – Сретеније 131
Задушнице 133
Месне покладе 140

Обичаји пролећног циклуса 141
Бела недеља 141
Ритуална исхрана 142
Обредно љуљање 143
Обредне поворке 143
Беле покладе 146
Ритуална гозба 147
Васкршњи пост 149
Чиста недеља 151
Младенци 153
Благовести 155
Цветна недеља 157
Лазарева субота 158
Улазак Господа Исуса Христа у Јерусалим – Цвети 162
Велика недеља 164

Велики петак 165
Велика субота 169
Васкрсење Господа Исуса Христа – Васкрс 170
Одлазак у цркву на причешће 172
Једење бојених јаја 172
Васкршњи ручак 173
Излазак у село 173
Туцање јаја 175
Други дан Васкрса 176
Трећи дан Васкрса. 177
Водена недеља 178
Побусани понедељак 179
Свети великомученик Георгије – Ђурђевдан 180
Обичаји око стоке 183
Обичаји за засејане њиве 184
Кићење зеленилом 184
Врачања и гатања 185
Ђурђевдански уранак 187
Веровања о времену 187
Марковдан 187
Пренос моштију Светог Николе 189
Свети Ћирило и Методије 190
Вазнесење Господње – Спасовдан 191

Летњи циклус обичаја 195
Силазак Светог Духа на апостоле – Духови – Тројице – Педесетница 195
Видовдан 198
Рођење Светог Јована Крститеља – Ивањдан 199
Свети апостоли Петар и Павле – Петровдан 202
Свети Прокопије 205
Света великомученица Марина – Огњена Марија 206
Свети пророк Илија – Илиндан 208
Света Марија Магдалина – Блага Марија. 211
Преображење Господње – Преображење 212
Успеније Пресвете Богородице – Велика Госпојина 214

Јесењи циклус обичаја 219
Рођење Пресвете Богородице – Мала Госпојина 219
Воздвижење часног Крста – Крстовдан 220
Преподобни Киријак Отшелник – Михољдан 221
Свети апостол Тома –Томин дан 222
Преподобна мати Параскева – Света Петка 223
Свети апостол и јеванђелист Лука 225
Свети великомученик Димитрије – Митровдан 226
Обнављање храма Светог великомученика Георгија – Ђурђиц 228
Сабор Светог Архангела Михаила – Аранђеловдан. 229
Свети краљ Стефан Дечански – Свети Мрата 230

Породичне славе 233
Пост пред Славу 235
Свећење водице 236
Обавештавање и позивање гостију 236
Навечерје 237
Први дан Славе 237
Други дан Славе 239
Трећи дан Славе 240

Литије 243
Служба 245
Сечење колача са домаћином у порти цркве 246
Обилазак сеоског атара 246
Ручак 247

Државни празници 249
Нова година 249
Празник рада – 1. мај 251
Дан борца – 7. јул 252

Календарски празници и обичаји у подавалским селима у другој половини 20. века - анализа –..... 255
Промене у садржају календарских празника и обичаја ... 257
Време прослављања 261
Простор одржавања 266

Учесници у обичају 272
Обичајне радње 278
Најчешће коришћени реквизити 287
Промене функција календарских празника и обичаја 295
Магијско-религијски аспект календарских обичаја 300
Друштвени аспект календарских обичаја 304
Узроци промена у празновању календарских обичаја 315

Закључак 325
Промене у форми празничних обичаја. 325
Промене функција празничних обичаја. 330
Узроци промена календарских празника и обичаја. 334

Илустрације 337

ꙮ ꙮ ꙮ

Оквирни упитник за истраживање годишњих обичаја у подавалским селима 363
Основни подаци о информатору 363
Општи упитник 363
Пост 363
Некрштени дани 364
Месојеђе 364
Упитник за појединачне празнике 364
Породична слава 382
Литије 383

Библиографија 385

ꙮ ꙮ ꙮ

Calendar Holidays and Customs in Villages at the Footstool of the Avala Mountain 401

Табеле

Табела 1: Приказ броја становника у испитиваним селима у периоду после Другог светског рата 39
Табела 2: Божићне Покладе – Зуце, Пиносава, Бели Поток 46
Табела 3: Божићни пост – Зуце, Пиносава, Бели Поток.....51
Табела 4: Ваведење – Зуце, Пиносава, Бели Поток 53
Табела 5: Света Варвара – Зуце, Пиносава, Бели Поток 55
Табела 6: Свети Никола – Зуце, Пиносава, Бели Поток.....57
Табела 7: Материце – Зуце, Пиносава, Бели Поток.....59
Табела 8: Оци – Зуце, Пиносава, Бели Поток.....61
Табела 9: Свети Игњат – Зуце.....64
Табела 10: Туциндан – Зуце, Пиносава, Бели Поток 66
Табела 11: Бадњи дан – Зуце, Пиносава, Бели Поток.....91
Табела 12: Божић – Зуце, Пиносава, Бели Поток.....107
Табела 13: Божићни дани – Зуце 108
Табела 14: Мали Божић/Нова година – Зуце, Пиносава, Бели Поток 112
Табела 15: Некрштени дани – Зуце 116
Табела 16: Крстовдан – Зуце, Пиносава, Бели Поток.....118
Табела 17: Богојављење – Зуце, Пиносава, Бели Поток.....122
Табела 18: Месојеђе – Зуце, Бели Поток 123
Табела 19: Свети Јован – Зуце, Бели Поток, Пиносава 125
Табела 20: Свети Сава – Зуце, Пиносава, Бели Поток.....129
Табела 21: Свети Трифун – Зуце, Бели Поток.....131
Табела 22: Сретење Господње – Зуце, Пиносава, Бели Поток 133
Табела 23: Задушнице – Зуце, Пиносава, Бели Поток.....139
Табела 24: Месне покладе – Зуце, Пиносава, Бели Поток ..140
Табела 25: Бела недеља – Зуце, Пиносава, Бели Поток.....145
Табела 26: Покладе – Зуце, Пиносава, Бели Поток 149
Табела 27: Васкршњи пост – Зуце, Пиносава, Бели Поток.150

Табела 28: Чиста недеља – Зуце, Пиносава, Бели Поток.... 152
Табела 29: Младенци – Зуце, Пиносава, Бели Поток..... 154
Табела 30: Благовести – Зуце, Пиносава, Бели Поток 156
Табела 31: Цветна недеља – Зуце, Бели Поток..... 158
Табела 32: Лазарева субота – Зуце, Бели Поток..... 161
Табела 33: Цвети – Зуце, Пиносава, Бели Поток..... 163
Табела 34: Велика недеља – Зуце, Пиносава, Бели Поток . 165
Табела 35: Велики Петак – Зуце, Пиносава, Бели Поток ... 168
Табела 36: Велика субота – Зуце, Пиносава, Бели Поток... 169
Табела 37: Васкрс – Зуце, Пиносава, Бели Поток 177
Табела 38: Водена недеља – Зуце, Пиносава, Бели Поток . 178
Табела 39: Побусани понедељак – Зуце, Пиносава, Бели Поток 180
Табела 40: Ђурђевдан – Зуце, Пиносава, Бели Поток..... 186
Табела 41: Марковдан – Пиносава..... 188
Табела 42: Млади Свети Никола – Зуце, Пиносава, Бели Поток 190
Табела 43: Свети Ћирило и Методије – Зуце, Пиносава, Бели Поток 191
Табела 44: Спасовдан – Зуце, Пиносава, Бели Поток..... 193
Табела 45: Духови – Зуце, Пиносава, Бели Поток 197
Табела 46: Видовдан – Зуце, Бели Поток..... 199
Табела 47: Ивањдан – Зуце, Пиносава, Бели Поток..... 202
Табела 48: Петровдан – Зуце, Бели поток..... 205
Табела 49: Свети Прокопије – Зуце, Пиносава, Бели Поток 206
Табела 50: Огњена Марија – Зуце, Пиносава, Бели Поток. 207
Табела 51: Свети Илија – Зуце, Пиносава, Бели Поток 210
Табела 52: Марија Магдалина (сеоска слава) – Бели Поток212
Табела 53: Преображење – Зуце, Пиносава, Бели Поток.... 214
Табела 54: Сеоска слава – Зуце..... 217
Табела 55: Мала Госпојина – Зуце, Пиносава, Бели Поток 219

Табела 56: Крстовдан – Зуце, Пиносава, Бели Поток 221
Табела 57: Михољдан – Зуце, Пиносава, Бели Поток 222
Табела 58: Свети Тома – Зуце, Пиносава, Бели Поток 223
Табела 59: Света Петка – Зуце, Пиносава, Бели Поток 224
Табела 60: Свети Лука – Зуце, Пиносава, Бели Поток 226
Табела 61: Митровдан – Зуце, Пиносава, Бели Поток.....227
Табела 62: Ђурђиц – Зуце, Пиносава, Бели Поток.....228
Табела 63: Свети Аранђео – Зуце, Пиносава, Бели Поток ..230
Табела 64: Свети Мрата – Зуце, Пиносава, Бели Поток.....231
Табела 65: Породичне славе – Зуце, Пиносава, Бели Поток 240
Табела 66: Породичне славе по насељима.....241
Табела 67: Литије – Зуце, Пиносава, Бели Поток 248
Табела 68: Нова година – Зуце, Пиносава, Бели Поток.....251
Табела 69: 1. мај – Зуце, Пиносава, Бели Поток 252
Табела 70: 7. јул (Дан борца) – Зуце, Пиносава, Бели Поток 253
Табела 71: Време прослављања 263
Табела 72: Простор одржавања 270
Табела 73: Учесници у обичајима 275
Табела 74: Обичајне радње 281
Табела 75: Реквизити 289

Илустрације

Слика 1: Панорама 337
Слика 2: Сеоска црква у Зуцима 338
Слика 3: Бадњак 339
Слика 4: Бадње вече – трпеза 340
Слика 5: Полаженик 341
Слика 6: Богојављење – освећење воде 342
Слика 7: Богојављење – узимање освећене воде 343
Слика 8: Задушнице 344
Слика 9: Врбица 345
Слика 10: Врбица 346
Слика 11: Ускршња јаја 347
Слика 12: Ђурђевдан 348
Слика 13: Ђурђевдан 349
Слика 14: Литија 350
Слика 15: Литија 351
Слика 16: Литија 352
Слика 17: Литија 353
Слика 18: Сеоска слава 354
Слика 19: Слава – Ђурђевдан 355
Слика 20: Славска трпеза – Ђурђевдан 356
Слика 21: Слава – Свети Никола 357
Слика 22: Слава – Свети Никола 358
Слика 23: Славски колачи – Свети Никола 359
Слика 24: Сечење колача – Свети Никола 360
Слика 25: Дизање *уславе* – Свети Никола 361

Почетком 20. века поједини истраживачи (Т. Ђорђевић нпр.) указивали су на потребу хитног проучавања обичаја, јер они убрзано нестају. После једног века може се, без претеривања, поновити иста констатација: неопходно је брже бележити старе обичаје, јер постоји велика вероватноћа да нестану без могућности накнадне реконструкције. У овом тренутку, то је могуће само у ограниченом домету. Сазнање да живимо у времену великих и брзих промена доприноси значајној трансформацији и нестајању свих облика традиционалне културе, па и обичаја.

Рукопис који је пред читаоцима представља покушај да се делић народног (сеоског) живота забележи и на тај начин сачува од заборава. Стога мислим да није неумесно рећи да је пред читаоцима једна заокружена, али и недовршена целина. Оправдано је питање: зашто недовршена? Једноставно, због тога што је садржај рукописа заправо забелешка једног временског тренутка и сећања казивача, али и самог аутора као судеоника појединих обредних радњи, па је питање како би исти рукопис изгледао да се истраживања обављају у садашњем тренутку. Шта би било исто, а шта различито? Један од разлога за овакву констатацију је и то што се истраживања углавном обављају у време ван празновања, а разговор се води према сећању, па многе „ситнице“ могу да промакну и истраживачу и казивачу.

Кад већ помињем казиваче, сматрам да дугујем велику захвалност свима који су учествовали у стварању ове студије, пре свега својим пристајањем на разговор. Разумем и оне који су одбили сарадњу. Наравно, то је било њихово право. Не бих помињала имена казивача, јер би то заузело исувише простора, али свима хвала на стрпљењу при испитивању и на времену које су одвајали за разговор, чак и у време пољских радова. Посебну захвалност дугујем паросима испитиваних места за исказано разумевање и помоћ приликом истраживања.

Наравно, примедбе за све евентуалне недостатке којих увек има, јер су виђења исте проблематике различита и често зависе од угла посматрања, аутор прихвата и радо ће их исправити у неком будућем раду, јер се темама овакве врсте често може враћати, управо због поменутих сталних промена које их обележавају.

Актуелност истраживања годишње обичајне праксе у константним променама које су се дешавале током друге половине 20. века показала се као добра полазна основа и за друге врсте истраживања којима је главни циљ проучавање последица друштвених промена.

Да рукопис буде доступан суду јавности заслужно је, свакако, Министарство науке и заштите животне средине Републике Србије, које је финансирало истраживања. Посебна захвалност припада Етнографском институту САНУ – кући у којој сам запослена, а која је омогућила штампање ове публикације.

Захвалност дугујем својој породици – на помоћи, подршци и разумевању приликом истраживања и писања студије. Посебну захвалност исказујем свом, сада већ упокојеном ментору проф. др Душану Бандићу без чије невероватне упорности да се упустим у воде науке ове студије не би ни било, јер сам у свом ранијем стручном раду била оријентисана ка темама које немају много заједничког са овде представљеном темом.

Аутор

Уводне напомене

Последњих година, тема која заокупља пажњу шире јавности, посебно у време већих празника, јесу обичаји који се обављају као саставни део празновања календарских празника. Сама та чињеница указује на то да проучавање обичаја и календарских празника није превазиђено, а поготово да није у потпуности исцрпљено као истраживачка тема. То су свакако и најважнији разлози за неопходност да се и у будућим истраживањима овој теми посвети одговарајућа пажња. Како досадашња истраживања показују, потреба за проучавањем ове врсте обичаја и даље постоји, без обзира на њихове досадашње бројне описе и проучавања.[1] Презентовани стручни подаци су најчешће резултат теренских истраживања и бележења самих аутора у месту где се обичај одржава, мада новија истраживања теже ка томе да се обичаји бележе током времена обављања појединих обичајних радњи.

Тема годишњих обичаја је, почев још од Вука Караџића,[2] на неки начин у жижи интересовања стручњака различитих профила, а интересовање за ову врсту проучавања да није престало ни у најновијем времену.

У излагању теме *годишњих обичаја, односно календарских празника*, потребно је осврнути се на појмове

---

[1] На то указују, пре свега, свеске из едиције *Српски етнографски зборник*, те појединачни радови објављени у *Гласнику Етнографског института*, *Гласнику Етнографског музеја*, *Етно-културолошком зборнику* и другим сличним публикацијама.

[2] Вук Ст. Караџић, *Етнографски списи*, сабрана дела, Просвета-Нолит, Београд 1987.

традиција и *савременост*, пошто се цела ова студија заснива управо на сучељавању прошлости и садашњости. Период после Другог светског рата, који је временски обухваћен истраживањима и презентовањем у овој студији, јесте период у коме се традиционално и савремено непрестано прожимају – како у свакодневном животу, тако и у свести становника проучаваних насеља.

У одређењу поменутих појмова користићу се, пре свега, резултатима до којих сам дошла током својих истраживања наведене теме. На овом месту је неопходно нагласити да истраживање којим се обухвата дужи временски период у коме су се преплитали различити друштвени процеси, у протеклих нешто више од пола века, не може бити завршено у једном релативно кратком периоду. Овакво истраживање захтева мало дуже праћење, тим пре што је и предметна проблематика врло подложна променама, а што ће бити недвосмислено показано на страницама које следе. Кроз одржавање, односно неодржавање појединих обичаја рефлектују се многа догађања – не само у ужој већ, што је последњих деценија много чешће, и у широј друштвеној заједници.

Традицију[3] у овој студији посматрам као део култур-

[3] О одређењу појма *традиција* и *савременост* видети више у: Etnoantropološki problemi 6, Beograd 1989. (радови: Edit Petrović, *Neka razmatranja o pojmu "tradicija"*, 15-20; Petar Vlahović, *Tradicija i savremenost u svetlu etnologije*, 29-32; Đurđica Petrović, *Značaj zakonskih odredbi u odnosima tradicija-savremenost*, 7-11; Malgožata Maj, *Tradicija kao suštinski element savremenosti*, 23-25.); Гласник Етнографског института XLIII, Београд 1994. (радови: Драгослав Антонијевић, *Теоријска размишљања о народној традицији*, 27-33; Петар Влаховић, *Традиција у српском савременом народном животу*, 47-57; Бојан Јовановић, *Читање традиције*, 137-140; Слободан Наумовић, *Традиција и процеси транзиције*, 142-150.); Етно-културолошки зборник IX, Сврљиг 2004. (радови: Јован Аранђеловић, *Савремена*

ног наслеђа, али не као непромењиво наслеђе које је преживело из прошлости, већ као прошлост подложну променама кроз прихватање иновација различитих врста (нпр. у култури одевања, исхране, становања, у обредној пракси и сл.). То значи да традицију третирам као процес који се стално обнавља. У историјској димензији, традиција је у односу на савременост увек нешто што је било или, једноставно речено, она увек представља *јуче* у односу на *сутра*. Сталним својим „обнављањем“ кроз временско трајање, она је, условно речено, на неки начин увек спона између прошлости и садашњости, тј. „простор“ у коме се реплицира понашање које је научено од старијих, а кроз њихово сећање – и од ближих и даљих предака. Тако генерација је „која учи“ морала не само да научи, већ и да даље пренесе научено, као део устаљеног традиционалног наслеђа.

Када се говори о културном наслеђу, најчешће се традиција изједначава са оним што сматрамо тим наслеђем, тј. са својом баштином у историјском смислу трајања. Овако схваћено традиционално наслеђе може се само до извесне границе одвојити од онога што се сматра и обично назива *савременим*. На тај начин се појмови *традиционално* и *савремено* само условно раздвајају у временској равни. Ову раздвојеност ипак треба прихватити са резервом, јер оно што је *данас* савременост, *сутра* већ може постати традиција, али

култура, њена традиција и културно наслеђе, 43-48; Драган Жунић, *Методолошки проблеми проучавања традиционалне и савремене културе*, 35-42; Јелена Чворовић, *Проучавање традиције уз помоћ Дарвинове селекције*, 129-132; Десанка Николић, *Проблеми етнолошко-антрополошких проучавања културе и личности*, 49-53; Никола Пантелић, *Обједињавање наслеђа у народној уметности*, 123-127; Бојан Жикић, *Након свега човек. Значај примена етнолошких и антрополошких теорија и метода у истраживању балканских култура*, 55-63).

и обрнуто – ако се стекну одређени услови, као што се десило деведесетих година прошлог века код *обнављања* појединих традиционалних вредности.

Приликом проучавања традиције, па и празника и обичаја календарског циклуса као њеног дела, неопходно је уочити у којој мери су друштвени процеси учествовали у њеном стварању и одржавању. Традиција је процес у коме су одређени садржаји врло значајни и подстицајни за одржавање и даље преношење. Ово је неопходно нагласити пошто је познато да ако нешто не заживи у народу, тј. ако није од великог значаја за одређену друштвену заједницу, то се релативно лако и брзо губи из обичајне праксе. Ово се може констатовати и у обрнутом смеру. Тако, ако нешто заживи и уклопи се у народни миље, пре се прилагођава и мења новонасталим околностима него што се напушта, односно искорењује и изобичајава.

У послератном периоду, проучаване сеоске заједнице (мада је то појава карактеристична и за много шири простор од испитиваног) урбанизују се и индустријализују релативно брзо, чиме постају не само међусобно повезаније, већ се повећава и њихова зависност од градске средине. То је последица општег друштвеног тренда који је покренут: да се што већи број сеоских становника запосли ван пољопривреде – у индустрији. Тако градска средина, у овом случају град Београд, све више остварује значајан утицај на дотадашњу традицијску сеоску културу.

Урбанизација и запошљавање у граду и индустријским погонима довели су до „растакања“ затечене традиционалне свести појединца, али и структуре сеоске заједнице. Било би заиста неправедно сматрати да су промене које су почеле током педесетих година прошлог века биле лаке и безболне. Позната је чињеница да се људи тешко одричу вековима наталоженог искуства и наслеђа претходних генерација, што су многи истраживачи сеоске проблематике

могли да уоче током својих истраживања, а што није могло промаћи ни аутору ове студије.

На проучаваном подручју, током испитиваног периода запажа се да село више не настањују само становници чије је основно занимање пољопривреда. Различите друштвене групе (сељаци, грађани, радници) већ током седамдесетих, а нарочито током каснијих година прошлог века, живе и стварају у оквиру исте друштвене заједнице. Различита вредносна мерила м престала су времено да буду сметња за заједнички суживот и решавање заједничких проблема. Тиме се створила могућност праћења начина на који се житељи сеоских заједница сналазе у суочавању са сталним променама које се у широј друштвеној заједници догађају, а које нису само материјалне и духовне природе, већ су све чешће и у домену моралних схватања.

У релативно кратком временском периоду након завршетка Другог светског рата, живот сеоских становника почиње све више да обележава технолошко окружење. Стога тврдња да би се садашњи становници (поготово млађи нараштаји) са великим тешкоћама уклопили у свет својих предака представља реалну претпоставку.

У времену многих техничких помагала, којима је сврха олакшавање и убрзавање обављања свакодневних обавеза, однос *традиционално* и *савремено* није предмет о коме становници испитиваних села уопште и размишљају. Тако опште питање: како функционише нешто што стручњаци називају традиционалним (нпр. облици традиционалне културе, те установе и односи традицијског друштва који су опстали до данас) и како је све то уклопљено у оно што се у науци сматра савременим (у смислу начина живота какав данас постоји у нашем – и не само у нашем друштву) то готово уопште није нешто што би заокупљало њихово размишљање, јер је то нешто што се догађа и што је саставни део њиховог свакодневног живота.

Друштвене промене које су интензивиране након Другог светског рата и током деведесетих година прошлог века чине један од узрока масовнијих померања становништва. За испитивано подручје нарочито су карактеристичне тзв. *дневне миграције*, које су убрзале започете промене сеоских заједница и њихово неизбежно приближавање градској средини. Ово је период када *сеоска свакодневица* поприма потпуно другачије облике.[4]

Промене су допринеле томе да се села све више приближавају градским стандардима, али и да се све више удаљавају од своје традиционалне културе, која се знатно брже и садржајније мења. Било би неумесно тврдити да су промене производ нашег времена. Одређених промена било је и у ранијим периодима, али оне нису биле толико интензивне и нису тако широко задирале у све области живљења као што је то случај у периоду који је узет за разматрање у овој студији. За разлику од ранијих времена, када је цела заједница била чувар традиције, сада се само један део становника испитиваних села може назвати чуварима традиције, и то углавном само једног њеног вида.

Процес трансформација, на глобалном нивоу посматрано, није заобишао ниједну област народног живљења, па ни годишње обичаје као област веома изложену прихватању иновација. Обичаји су жива творевина, и као таква су веома подложни променама. Међутим, треба имати у виду чињеницу да су и пре токова глобализације они били

[4] С тим у вези је и промена дневног и годишњег ритма, и појава вишка слободног времена, као и појава тзв. *полутана* (рад у државним предузећима и бављење пољопривредном делатношћу). Крајем четрдесетих година прошлог века, у Србији се почело са оснивањем сељачких радних задруга и покушајима колективизације пољопривреде. Ове новине су проузроковале повећано досељавање сеоског становништва у градове, али и у приградска села.

у фази неосетног мењања и нестајања, али и у процесу настајања. Данас је динамика ових процеса много израженија и агресивнија, па је оправдано питање: у којој мери је угрожена структура традиционалне народне културе, односно у којој мери празнични обичаји успевају да се одрже у процесу сталних промена?

Нестајање старог начина живота и губљење обичаја које обично називамо традиционалним представља процес који неће бити ни тако скоро ни тако брзо заустављен. Овај процес задире у целокупни традиционални систем који је регулисао живот традиционалних друштвених заједница, захватајући структуру религијских, али и световних обреда.

Иако се већина празника и традиционалне обичајне праксе још увек одржава, у многима од њих изоставља се ранија, пратећа обредна пракса, или се она само делимично обавља. Међутим, неопходно је истаћи да се скоро у свим до сада очуваним обичајима чува *општи садржај*, мада – како су то новија истраживања показала – бројне радње из обредне праксе имају измењену симболику. У појединим компонентама обичаја релативно су добро сачувани магијски и религијски елементи, али се исто тако неки други обичаји обликују према савременим моделима урбаног типа, па самим тим делују једноличније.

У ритуалима прослављања празника и обележавања обичајне праксе, по правилу, били су окупљени сви чланови породице који су имали своја задужења, тј. одређене улоге. Улоге се нису могле бирати, оне су биле унапред одређене. У оваквим приликама појединац је потребан заједници, али је и заједница потребна појединцу. Празници су одређивали смисао људског живљења и истовремено доприносили ојачавању породичне и сеоске заједнице.

Садашњи поглед на стање годишњих обичаја указује на то да је присутан све јачи процес трансформације и преосмишљавања традиционалног и вишедеценијског, уста-

љеног система прослављања. Прилагођавање новонасталим условима живота и стварања непрестано траје. Не само да се обичаји поједностављују, већ долази и до сажимања појединих обичајних радњи и ишчезавања (боље рећи заборављања) њиховог симболичног значења, као и до нестајања обичајно-религијске праксе. Све се више уочава замењивање традиционалних обредних реквизита сличнима фабричке производње, што ће се показати у одговарајућим одељцима.

Истраживани период обележило је и увођење неких нових празника, али и давање већег значаја неким већ постојећим, а затирање, односно забрањивање неких празника који су дуги низ деценија били устаљени у обредној пракси, мада би неки од њих – због начина живота који су диктирале индустријализација и урбанизација – вероватно били изобичајени и без утицаја власти.

У периоду после 1950. године почело је веће запошљавање у индустријским погонима и градским предузећима, па се слободно време свело на годишњи одмор, викенд и државне празнике, што је представљало велику сметњу за настављање одржања традиције, па и обичаја као дела календарских празника. Једна од последица насталог стања је скраћивање прослављања празника или њихово потпуно изобичајавање, као и повећана слобода у избору начина празновања. Друштвени, економски и културни процеси током друге половине прошлог века угрозили су у доброј мери читав народни систем веровања и обичаја, па су њихови поједини делови доведени до редуцирања, а врло често и до потпуног ишчезавања.

У савременом друштву брзо нестају услови за одржавање, ново настајање и трајање творевина народног стваралаштва. Нестају друштвени и психолошки оквири неопходни за опстајање малих сеоских заједница, од којих је умногоме зависило чување и одржавање култова, обичаја и

предања. Уситњава се породица, па се самим тим смањује и број извршилаца обредне праксе.

Током времена промене су, по правилу, полагано прихватане. Тешко се одрицало стечених и устаљених искустава, сазнања и навика у свим доменима живота, али и у култури уопште. Свакако треба истаћи да поједина новија истраживања показују да традиционална култура јесте захваћена променама, али да њени поједини сегменти нису угрожени у толикој мери да би потпуно нестали. Ова констатација се, пре свега, односи на обичаје (не само на календарске, већ нпр. и на обичаје животног циклуса). Међутим, друго је питање шта ће бити крајњи резултат овог процеса и шта би требало учинити да се богата културна баштина заштити и сачува од ишчезавања. Знамо да ни наши преци нису живели у повољнијим условима од данашњих, али су ипак успевали да сачувају многе вредности.

Превреднована традиција не мора да буде камен спотицања за напредак. Стога јој треба поклонити већу пажњу и истовремено је много боље валоризовати него што је то до сада био случај, тим пре што у последње време оживљава интересовање за много тога што се сматра народном традицијом. Искуство говори да обично постајемо свесни традиције и њене важности тек онда када је након дужег периода престала да буде део свакодневног живота.

Традиција је променљива, па свака нова историјска или друштвена ситуација увек захтева нове начине њеног преношења, али и нове „технике“ њеног уочавања. Јер, елементи културе се обично посматрају и проучавају у функцији одређеног система вредности. Појава која је изолована и извучена из сложеног контекста постаје, врло често, у новим условима неприродна, па јој је углавном и немогуће одредити значење или функцију.

Вратимо се поново на календарске празничне обичаје. Они су настали као одраз духовних схватања народа

на одређеном стадијуму развоја. Промене у схватањима покрећу и промену начина на који се ти обичаји исказују. Обичаји су у прошлости били нека врста закона, а настајали су услед потреба друштвене заједнице за њима. Када потреба за оваквим регулама престане, оне опстају и једно извесно време након што се стање промени. Промене у начину живота, условљене – како је већ говорено – променама у сфери економских, социјалних или комуникативних односа, мењају постојеће обичаје, али истовремено постају и погодно тло за стварање нових обичаја или, у оквиру постојећих, за преосмишљавање само појединих њихових делова. То значи да је овај процес нестајања и настајања стално у току.

Све више се намеће и чињеница да се наша друштвена заједница налази у историјском моменту у коме се суочава са општом светском тенденцијом стварања једне глобалне културе, засноване на принципима западног потрошачког менталитета. Појачавање агресивности у продору политике великих концерна (не само у домену трговине) и *позападњачавање* друштва има за циљ стварање културе глобалног типа. Тиме ће све више нестајати стваралачке и културне разлике које су у ранијем периоду постојале и биле одредница различитости међу народима и етничким групама. Једнообразност постаје атрибут културе која се ствара и обележава долазеће време.

Предмет, метод и циљ истраживања

Како се из уводних напомена може видети, студија се заснива на уочавању промена које су се догађале у једном сегменту традиционалне културе – празновању календарских празника и обичаја – у периоду друге половине 20. века. Промене које су се дешавале и које су, на известан начин, још увек једна од одредница народног живота и културе у периоду после Другог светског рата јесу тема која дуже времена заокупља пажњу стручњака. Ово је тема која ће, свакако, још дуго бити у домену интересовања стручњака различитих профила, пре свега због чињенице да живимо у времену када су промене у начину живота и окружењу још увек врло интезивне.

Повећано интересовање етнолога за тематику *промена* почиње већ током седамдесетих година прошлог века. Међутим, овим проучавањима нису обухваћене све области подједнако.[5] Промене у духовној култури, посебно проучавање обичајног живота у овом периоду, остале су некако изван научних интересовања. Тако се овом студијом

[5] Етнолошком проучавању савремених промена био је посвећен један научни скуп у организацији Етнографског института САНУ. Радови су објављени у Посебним издањима Етнографског института САНУ 15, Београд 1974: Петар Влаховић, *Приступ проучавању старог и новог у народном животу у сеоским насељима Србије*; Миљана Радовановић, *Традиционално наслеђе и савременост и неки проблеми примењене етнологије*; Радомир Ракић, *Савремене промене, предмет или аспект истраживања*; Душан Бандић и Радомир Ракић, *О проучавању савремених промена у обичајном животу нашег народа*; Цветко Костић, *Перспективе промена у нашем друштву и култури до 2000. године* и др.

само донекле попуњава постојећа празнина у проучавањима не само тематике већ и дате области, јер је околина Београда релативно скромно заступљена у етнолошким истраживањима.[6]

Како то наслов упућује, предмет овога истраживања јесу новије промене и процеси у животу и култури становника подавалских насеља, тј. преплитање традиционалног и савременог посматрано кроз годишњи, односно календарски циклус празника и обичаја. Да би се одговорило

[6] Стручњаци различитих профила (антропогеографи, географи, историчари, после Другог светског рата и социолози и др.) бавили су се проучавањем околине Београда. Већа интересовања етнолога за ово подручје настала су у послератном периоду. Тематика њихових истраживања била је различита, али проблематика годишњих обичаја до сада није била предмет посебног интересовања. Видети на пример: Милица Илијин и Оливера Младеновић, *Народне игре у околини Београда*, Зборник радова Етнографског института САНУ 4, Београд 1958, 165-217; Милисав Лутовац, *Преображавање насеља и привреде у околини Београда*, Зборник радова Етнографског института САНУ 4, Београд 1958, 149-161; Зборник радова IX, Природно-математички факултет, Географски институт, Београд 1962. (радови: Срећко М. Николић и Милован Радовановић, *Становништво Београда и околине*, 5-53; Михаило М. Костић, *Насеља у околини Београда*, 61-93; Владимир Ђурић, *Пољопривреда београдске околине*, 97-124; Милорад Васовић, *Индустрија Београда и његове околине*, 127-149). Посебно издвајам радове: Душан Бандић, *Неке новије промене у животу и култури становника околине Београда*, Зборник радова Етнографског института САНУ 9, Београд 1979, 1-96, као и следеће чланке из Зборника радова Етнографског института САНУ 14-16, Београд 1984. (Милка Јовановић, *Стално праћење промена у народној култури - преображај приградских насеља*, 11-15; Мирослава Малешевић, *Демографске промене у неким насељима у околини Београда*, 19-56; Десанка Николић, *Култура становања у неким приградским насељима Београда*, 57-84; Зорица Дивац, *Испитивање породице и брака у околини Београда*, 85-100; Петар Костић, *Обичаји животног циклуса у околини Београда*, 101-119).

постављеном циљу, истраживањем су обухваћена села: Зуце, Бели Поток и Пиносава.[7] Ова села се налазе у непосредној околини Београда, на шумадијској страни. У административном погледу, све више се издвајају као засебна административна целина.

Територија београдске околине, чији је подавалски простор саставни део, била је изложена током историје интензивним и најразличитијим утицајима, јер је то близина града својим постојањем наметала. Ти утицаји су били различити, а њихова јачина зависила је, врло често, и од збивања и догађаја на много ширем простору од овога који је обухваћен предметом мојих истраживања. Како је значај Београда као стратешког простора био од његовог оснивања изузетно велики, то су и промене које су настајале, под директним или индиректним утицајем догађаја који су се одигравали у њему, односно у његовој непосредној околини, биле много уочљивије него у другим областима.

Почев од друге половине 19. и нарочито током 20. века, у животу становника Београда и његове околине врло су уочљиви процеси друштвених и културних промена. Пошто је поменути период изузетно дуг за праћење проблематике промена у годишњим обичајима, али и због непостојања извора који би помогли у њиховом праћењу, наметнуло се ограничавање у времену. Објективне околности су условиле да се истраживањем обухвати период од завршетка Другог светског рата до краја 20. века односно – до самог почетка 21. века. Ово је период који омогућава

[7] У подавалско подручје убраја се и село Рипањ. Ово село није укључено у моја досадашња истраживања зато што је мали број његових житеља настањен у самом подавалском простору, али и због због територије на којој се простире и броја становника. Село оваквог типа заслужује да буде предмет самосталних истраживања, пошто његов атар захвата више предеоних целина.

посматрање и реалну реконструкцију обичаја, али и постојање извора за суседне области, који треба да употпуне излагање одабране проблематике.

Подавалска села, што и није специфичност само овог краја, била су релативно брзо после Другог светског рата суочена са доста измењеним условима и начином живота. Нове околности биле су плодно тло за многе иновације у различитим областима живота и стварања, које су често прихватане и под различитим врстама условљавања. Међутим, истовремено са продирањем иновација, постојала је потреба за задржавањем традиције. Ово је нарочито уочљиво када су у питању припадници различитих генерација.

Испитивање годишњих обичаја као сегмента културне стварности захтева и посматрање одређене друштвене стварности. Подавалска села су се током друге половине 20. века трансформисала од традиционално пољопривредних у приградска села, што се одразило и на њихов дотадашњи начин живота. Модернизација, индустријализација, веће описмењавање младих, али и старијих – кроз систем образовања у тзв. вечерњим школама и народним универзитетима, само су неки од чинилаца значајних за промене у начину живота и стеченим навикама. Посматрање њиховог утицаја на промене у домену годишњих обичаја представља само један од циљева постављених у овој студији.

Дакле, циљ студије је уочавање и проучавање промена у прослављању календарских празника и обичаја у другој половини 20. века. У етнолошкој литератури нема радова у којима се сагледава проблематика промена у годишњим обичајима у целини.[8] Та празнина је, на неки

[8] Из ове тематике издвајају се монографије: Миле Недељковић,

начин, утицала да овом студијом буду обухваћени сви годишњи обичаји који су одржавани у периоду после Другог светског рата у подавалским селима. Прикупљена грађа је изложена у неколико целина.

1. Дескрипција и систематизација. У овом одељку се излаже емпиријски материјал прикупљен теренским истраживањима. У шеми промена[9] он се разврстава у два периода, чиме су, условно речено, формирана два модела – *традиционални* и *савремени*, како би се олакшало праћење насталих промена. Традиционалним моделом обухваћен је начин прослављања обичаја годишњег циклуса до краја педесетих година прошлог века, а савременим моделом – прослављање обичаја као стање затечено током истраживања између 1997. и 2003. године. Упоређивањем ова два модела праћене су промене до којих је дошло у прослављању календарских празника и обичаја између два пресека релевантна за анализу.

2. Анализа промена. У овом одељку разматра се промена у форми, тј. садржају празновања и промена функција ових обичаја у подавалским селима у периоду после Другог светског рата. За анализу промена у садржају обичаја били су од значаја следећи параметри: 1. време прослављања, 2. простор на коме се изводе обичаји, 3. учесници у обичајима, 4. обичајне радње и 5. најчешће коришћени обредни реквизити, док се промена функција посматра са *магијско-религијског* и *друштвеног* аспекта.

3. Узроци промена. Узроци који су довели до промена у форми и функцији посматрани су у ширем друштвеном

Годишњи обичаји у Срба, Београд 1990, и Мила Босић, *Годишњи обичаји Срба у Војводини*, Музеј Војводине, Нови Сад 1996.

[9] После сваког описа празника и пратећих обичаја приложена је шема промена у садржају обичаја према унапред одређеним параметрима.

контексту. Највидљивије последице су оставили процеси индустријализације и урбанизације, који су утицали како на модернизацију испитиваних села, тако и на већу интеграцију села и града. Као резултат њиховог деловања настале су многе промене у свакодневном животу сеоских заједница, које су мењале, између осталог, и однос према обичајном животу, па и према одржавању годишњих обичаја.

Један од постављених задатака јесте да се покаже утицај одређених друштвених процеса у послератном периоду (атеизација, урбанизација, повратак вери) на одржавање или нестајање празничних обичаја. Модернизација, индустријализација, образовање младих, описмењавање старијих у тзв. вечерњим школама, еманципација женске популације – само су неки од фактора који су утицали на живот становника ове области, али и променили дотадашњи начин живота и стечене навике.

Годишњи календарски обичаји у садашњем облику представљају затечено стање као резултат једног дугог и сложеног развоја, што је наметнуло потребу проучавања тренутног стања, али у историјској перспективи. Дакле, предмет истраживања и временски оквири проучавања захтевали су да се годишњи обичаји прате и синхроно и дијахроно. С обзиром на промене које су се дешавале у друштву у току назначеног периода, календарске празнике и обичаје било је неопходно посматрати и као религијски и као друштвени процес.

Предмет истраживања, као и основни циљеви ове студије, условили су нешто специфичнији методолошки приступ. Полазиште у раду представљају подаци прикупљени путем теренских истраживања која су углавном обављана током 2002. и 2003. године, а у неколико наврата и током 1997. и 1998. године.

Међутим, мислим да овде треба поменути и чињеницу да сам рођена у Зуцама и да сам до почетка осамдесетих година прошлог века ту била стално настањена, па сам са многим обичајима била упозната из „прве руке“, због тога што су моји родитељи поштовали одређене празнике, па тако и обичаје. У следеће две деценије могла сам да обичајни живот у Зуцама (много мање у суседним селима – углавном посредно) посматрам са извесне дистанце и у светлу нарастајућих етнолошких сазнања. Наравно, треба бити и самокритичан, па не заборавити да ова предност може бити и недостатак, јер може повући у субјективност приликом доношења одређених врста судова. Да ли је и колико ова „замка“ избегнута, показаће сакупљена и овде презентована грађа.

Осим интервјуа, грађа је прикупљана посматрањем и учешћем у извођењу појединих обичаја. Разговор није био унапред припреман, а њиме су били обухваћени, углавном, припадници средње и старије генерације жена и мушкараца у испитиваним селима.

Мушкарци су се током разговора показали као лошији казивачи, без обзира на чињеницу да су проводили доста времена на селу. О општијим стварима везаним за празновање и извођење обичаја могли су да говоре, али чим бих покушала да се распитам за детаље, некако су сви, подједнако у сва три села, без обзира на то колико су година имали, упућивали на жене које, по њима, то *боље знају* и *више памте*.

Највише разговора обављено је са женама различите старосне доби, јер су се оне показале као *захвални* казивачи. Показало се да њихово памћење није резултат „боље меморије“, већ улоге коју су оне имале у породици, па самим тим и у одржавању обичаја. Један од разлога је и то што већина испитаница није никада радила ван куће, а многе једва знају да се потпишу. Пошто су највећи део свог живота провеле у оквирима породице, врло често су биле у

ситуацији да преузимају и мушке улоге у прослављању обичаја, нарочито када су мужеви радили и нису могли због пословних обавеза да присуствују одржавању обичаја (породична слава, сеоска слава, Бадњи дан, Божић, Покладе...). Тако се и на овом примеру потврдила већ позната чињеница да су жене бољи чувари и преносиоци традиције.

Опште карактеристике области

Историјски преглед

У ширем смислу посматрано, подавалска села припадају београдској околини. Почетком 20. века Риста Николић је дао оквирне границе ове области. Тако се, према његовим наводима, београдска околина налази на простору између Дунава и Саве. Са севера, област је ограничена Савом и Дунавом, са истока – Дунавом, а са југа – Шумадијом.

Београдска околина није издвојена обласна целина, нити се под таквим именом помиње раније. У најпознатије турско доба – пише Р. Николић – један је део ове области припадао београдској, а други грочанској нахији, у којој је Гроцка била главно место. Београдска је нахија имала посавску и колубарску, а грочанска подунавску и космајску кнежину. Грочанска нахија је у каснијем периоду била спојена са београдском, те је остала само београдска нахија, која се потом назива Београдски округ.[10]

Околина Београда јужним ободом захвата крајњи северни део Шумадије. Име јој је новијег постанка. Може се издвојити као обласна целина једино у економском погледу, јер је у историјском развоју ова област била (као што је то и данас) права економска област града Београда. У историјском погледу, насеља у околини Београда била су тесно повезана са Београдом.[11]

---

[10] Риста Николић, *Околина Београда*, Српски етнографски зборник V, Насеља српских земаља 2, Београд 1905, 905.

[11] Р. Николић, *Околина Београда*, 906.

Београдска околина се као појам уводи већ у другој половини 19. века и остаје до данас као одредница за села која покривају београдске општине. Границе ове области одређене су административном поделом из 1957. године. Према овом одређењу, у границама ове области налазила су се 94 насеља. У односу на раније сличне поделе, ова најприближније одговара ономе што се данас подразумева под појмом околине Београда. Ову пространу област чине четири регије: Београдско Подунавље (15 насеља), Београдска Посавина (9 насеља), Авалски предео (11 насеља) и Обреновачка Колубара (36 насеља).[12]

Београд је од давнина због свог положаја био привлачан за многе суседне народе, али и за оне који су туда само пролазили. Историја Београда је препуна најразноврснијих догађања која су се у мањој или већој мери одразила на свакодневни живот становника у његовој ближој или даљој околини.

Већи број насеља београдске околине подигнут је на културним слојевима ранијих насеља. Тако се „околина Београда, у којој се неколико сасвим индивидуалисаних географских предела сустижу и прожимају својим разноликим и за људски живот погодним особинама, показује као један од типичнијих примера, како се на погодним географским положајима, од најстаријих, људском сазнању доступних, времена стварају станишта и насеобине.“[13]

Почев од средњег века па убудуће, живот становника околине Београда је у директној зависности од

[12] М. Костић, *Насеља у околини Београда*, 61.

[13] Исто, 63.

догађања у самом граду, о чему недвосмислено говоре и историјски подаци.[14]

Прича о утицају Београда на његову околину није се ни до данас изменила. Једина је разлика у томе што се повећао утицај града на његово ближе, али и даље окружење. Судбина београдског залеђа рефлектовала се и на судбину авалских села. Посматрано уназад неколико векова, преко Авале и њене околине директно су се преламали сви историјски догађаји који су се у ближој или даљој прошлости дешавали на овом простору.

На врху Авале је још у средњем веку био подигнут утврђени град – Жрнов,[15] где је била смештена војничка постаја и одакле се контролисао прилаз граду. После слома средњовековне српске државе, „од рушевина средњевековнога градића Жрнова који доби име Авала, Турци подигоше праву разбојничку кулу, оловом покривену. Одатле су господарили београдском околином, коју беху готово опустошили.“[16] Наравно, у исто време Турци су господарили и авалским подручјем.

Задржавање војничке постаје и претварање простора у војну зону после Другог светског рата одразило се на одређен начин и на свакодневицу становника подавалског подручја. Важност Авале као стратешког центра одржала се до данас. То су показала и ратна збивања током 20. века, па донекле и НАТО бомбардовање 1999. године.

---

[14] Видети на пример: Мирко Пауновић, *Београд кроз векове*, Београд 1971; Р. Николић, *Околина Београда*, Београд 1905.

[15] Више података видети у: Александар Дероко, *Средњовековни градови у Србији, Црној Гори и Македонији*, Београд 1950, 101-102.

[16] Р. Николић, *Околина Београда,* 907.

Насељавање области

Историјске прилике су условиле да се становништво у селима која су у фокусу истраживања сматра релативно „младим“, првенствено због тога што су доступни подаци о насељима заправо најпотпунији за оне породице које се у ове пределе насељавају негде око половине 19. века.

Да је авалски простор био занимљив за насељавање, то показују и турски пописи из 1528, 1530, 1560. године.[17] У првој половини 18. века, на авалском подручју помињу се сва села која су узета у разматрање у овом раду.[18] „Села у околини Београда до аустријске окупације била су претежно мала насеља.“ Од авалских села, постоје подаци за Зуце које има 5 кућа и за Пиносаву са 9 кућа. „Број кућа у овим и другим селима Београдске околине за време аустријске окупације (1718-1739) прилично је опао, јер су многи Срби из окупиране Србије пребегавали у Турску због великих дажбина и суровости аустријских државних органа. Тако су многа села опустела или остала са јако проређеним становништвом.“[19]

И током 19. века, нарочито у његовим првим деценијама, насеља у београдској околини била су релативно мала по броју кућа и становника, али је значајно да је регенерација насеља била бржа и већа него под окупацијом. У време Првог и Другог српског устанка, насељавање авалског подручја било је променљивог интезитета.

---

[17] Видети: Др Хазим Шабановић, *Турски извори за историју Београда* I/1, Катастарски пописи Београда и околине 1476-1566, Београд 1964; Олга Зиројевић, *Попис ѵизје београдске области из 1640/41. године*, Историјски часопис XLIV, Историјски институт САНУ, Београд 1998.

[18] М. Костић, *Насеља у околини Београда*, 71-72.

[19] М. Костић, *Насеља у околини Београда*, 73.

Насељеност је зависила и од безбедносног стања у самом Београду. Тек од средине 19. века ситуација у Београду постаје стабилнија, што се одразило и на насељавање и живот становника његове околине.

Авалски предео је непосредно после Другог светског рата, како је то већ поменуто, чинило 11 села. Временом се овај простор сузио на села која закриљују падине Авале. У последње време углавном преовладава назив *подавалска села*, а у административном погледу се он све више издваја у засебну целину у оквиру београдске околине. Данас, када се каже подавалска села, мисли се заправо на четири села: Рипањ (село које није укључено у моја истраживања), Пиносава, Бели Поток и Зуце.

Авала је у низу шумадијских планина најближа Београду. На њеним благим падинама формирала су се поменута насеља. Томе су, поред повољних географских, допринели и повољни климатски услови, а највише близина великог града.

Према подели коју је направио Р. Николић у време својих истраживања овог подручја, подавалска села Бели Поток и Пиносава припадала су групи села тзв. разређеног типа, а Зуце је спадало у села разбијеног шумадијског типа. Међутим, интензивна насељавања која су се одвијала током читавог 20. века, а нарочито у последње две деценије, учинила су да ова села прерасту у збијена насеља са кућама углавном груписаним око главног сеоског пута и без међусобне раздвојености појединих *сеоских крајева*[20] како је то било до пре неколико деценија.

[20] Поједини делови села називани су крајевима. На пример: Доњи крај, Горњи крај итд.

У периоду после Другог светског рата знатно се изменио изглед испитиваних насеља. „Поједина насеља ове области повећавају се 'урастањем', тј. изградњом кућа у оквиру самог насеља. Основне промене у типу насеља које настају као последица оваквог развоја су:

- срастање крајева (мала),
- збијање кућа у оквиру појединих крајева (нарочито код насеља која су била разређеног и разбијеног типа).“[21]

Миграције и становништво

За читав 20. век карактеристична су већа померања становништва – не само у испитиваној области већ и шире. Околина Београда је била привлачно имиграционо подручје. Прилив становништва се знатно повећао током друге половине прошлог века, када се у Београд, па и у његову ширу и ужу околину доселио већи број житеља – не само са простора садашње државе, већ и са простора бивше „велике“ Југославије.

Велики прилив становништва допринео је да се повећавао и број становника у селима која окружују Београд, па самим тим и на авалском подручју. Значајно је напоменути да су ова села обухваћена већим таласом насељавања после Другог светског рата, а нарочито после шездесетих година прошлог века.

Мотиви за насељавање у ове пределе били су различити. Најчешће навођени разлози били су економски (сигурнија егзистенција због близине великог града) и политички (нпр. већа пресељавања становништва са Косова и

[21] Д. Бандић, *Промене у животу становништва околине Београда*, 71.

Метохије после осамдесетих година прошлог века), а што је тема за истраживања друге врсте.

Садашње староседелачко становништво у селима подавалског подручја чине становници из различитих крајева. Проучавање порекла становништва у околини Београда обавио је крајем 19. и почетком 20. века Риста Николић са групом сарадника.

Према његовим проучавањима, становништво које је насељавало овај простор било је пореклом из различитих области. Тако је, према пореклу досељеника, Р. Николић поделио насеља у околини Београда у три групе. Према овој подели, села Зуце и Бели Поток спадала би у прву групу, где је становништво било претежно досељено из Шумадије, затим из јужних, југозападних и западних српских крајева, односно из северозападне Старе Србије (са Косовом), Црне Горе, Херцеговине, Босне, Далмације и из југозападних и западних крајева данашње Србије, а Пиносава – у трећу групу у којој је становништво врло разнолико – из свих српских крајева.[22]

У периоду после Другог светског рата Београд се развија у велики административни, економски, културни и индустријски центар, што је био добар предуслов и повод за повећане имиграције из унутрашњости земље према главном граду, али у исто време и ка испитиваној области, јер је она у његовом непосредном залеђу, мање-више добро повезана са њим, па самим тим и довољно близу да новопридошлом становништву омогући смештај и боравак после радног времена. То је уједно и почетак масовнијих, тзв. *дневних миграција*[23] већег броја становника из ових села: одлазак на

[22] Р. Николић, *Београдска околина*, 956, 962-963.

[23] О утицају дневних миграција на промене у свакодневном животу видети: Милина Ивановић-Баришић, *Дневне миграције и њихов утицај*

рад у градска предузећа и повратак у село после завршеног радног дана.

Међутим, неопходно је нагласити да се запажа одређена неравномерност у насељавању новог становништва у подавалска села у другој половини прошлог века, а нарочито током шездесетих и седамдесетих година. Најважнији разлог ове неравномерности је, свакако, у географском положају истраживаних села. Пиносава и Бели Поток су села која су прва била на „удару“ послератних насељавања. Резултат ових насељавања је да су у овим селима новосаграђене куће раније спојиле тзв. сеоске крајеве у низ, у односу на Зуце које је јужније, тј. с друге стране Авале, те мало забаченије у односу на напред поменута насеља.

Од седамдесетих година прошлог века, стварањем одређених предуслова (градња пута, отварање сталне аутобуске линије), у Зуцама се такође бележи привремено насељавање новог становништва – претежно запосленог у главном граду – формирањем тзв. викенд насеља. Током осамдесетих година, власници стамбених објеката постају стални становници ових насеља.

У периоду после Другог светског рата, у животу и култури становника који су ту већ живели или су у каснијим периодима населили авалски простор наступиле су промене које су биле, пре свега, резултат општег развитка друштва у целини. „Познато је, међутим, да је друштвени и културни развитак једне земље, бар у својим главним токовима, везан за урбану, градску средину. Одатле се тековине развитка постепено шире на ближу руралну средину, на околна села.

на сеоску свакодневицу – пример околине Београда, Србија и савремени процеси у Европи и свету, Географски факултет у Београду и др., Београд 2005, 439-443.

Временом се градови развијају и у релативно самосталне организме чије специфичне потребе (на пример, потребе за радном снагом, потребе њиховог тржишта и сл) врше посебан, специфичан утицај на околину и излажу је одговарајућим променама.“[24]

Утицај урбане културе у испитиваним селима био је последњих деценија врло јак, па су и промене које су у току испитиваног периода захватиле насеља биле интензивиране, јер су готово сви значајнији аспекти развитка подавалског подручја били, а и сада су посредно или непосредно везани за развитак Београда.

Број становника према пописима од 1945 до 2002.			
	Бели Поток	Пиносава	Зуце
1948	1726	1713	1279
1953	2082	1915	1380
1961	2825	2306	1517
1971	3242	2689	1526
1981	3150	2837	1771
1991	3069	2700	1994
2002	3417	2839	2024

Табела 1: Приказ броја становника у испитиваним селима у периоду после Другог светског рата[25]

[24] Д. Бандић, *Промене у животу становништва околине Београда*, 95.

[25] *Попис становништва 1991*, Савезни завод за статистику, електронско издање, Београд 1998 (CD-ROOM); *Статистички годишњак Београда*, Завод за информатику и статистику, Београд 2005, 72.

Календарски празници и обичаји у подавалским селима
- дескрипција -

У овом одељку биће изложен опис годишњих обичаја као дела празновања годишњих, односно календарских празника у подавалским селима, на основу података који су сакупљени током истраживања. Дескрипцијом ће се обухватити обичаји који се изводе на поједине празнике током године. Њихово разматрање ће се обавити према циклусима којима припадају. По раније успостављеној подели,[26] годишњи обичаји су подељени у четири циклуса: пролетњи, летњи, јесењи и зимски. Према досада обављеним истраживањима, ова општеприхваћена подела није баш најјасније изражена у испитиваним селима.

Подела године на летњи и зимски период, са важнијим празницима *Ђурђевданом* и *Митровданом*, у истраживаним селима је у потпуности изобичајена, тј. заборављена, ако је уопште у овом крају некада и била у употреби. Овакву поделу године, која је била позната на широком простору[27] и која је на специфичан начин диктирала народну обичајну праксу, више не памте ни најстарије генерације у испитиваним селима – генерације рођене између два светска рата. И поред инсистирања, није било помена о томе да су старији становници испитиваних села о томе говорили.

---

[26] Видети одељке о годишњим обичајима у: Боривоје Дробњаковић, *Етнологија народа Југославије* I, Београд 1960; Петар Влаховић, *Обичаји, веровања и празноверице народа Југославије*, Београд 1972.

[27] Видети: Душан Бандић, *Религија Срба у 100 појмова*, Нолит, Београд 1991, 289-290.

Обичаји који се у овој студији разматрају углавном су данас повезани са календарским празницима. У разматрању ће се задржати раније прихваћена подела, према којој су обичаји сврстани у четири циклуса: *зимски, пролетњи, летњи* и *јесењи*. У оквиру ове поделе биће речи само о празницима и обичајима који се у селима још увек одржавају, или су се одржавали непосредно после Другог светског рата. Гледано по циклусима, то су:

- *зимски циклус*: Божићне покладе, (*Божићни пост*), Ваведење Пресвете Богородице (*Ваведење*)[28], Света великомученица Варвара (*Света Варвара*), Свети Никола, Материце, Оци, Свети Игњатије Богоносац (*Кокошији Божић*), Туциндан, Бадњи дан, Рождество Христово – Божић (*Божић*), (*Период некрштених дана*), Свети Василије Велики (*Свети Василије*) – Нова Година (*Мали Божић*), Крстовдан, Богојављење, (*Месојеђе*), Сабор Светог Јована Крститеља – Јованђан (*Свети Јован*), Свети Сава, Свети мученик Трифун (*Свети Трифун*), Сретење Господње (*Сретење*), Задушнице, Месне покладе;
- *пролећни циклус*: (*Бела недеља*), Беле покладе, Ускршњи пост, (*Чиста недеља/Чисти понедељак*), Теодорова субота (*Тодорова субота*), Светих 40 мученика Севастијских – Младенци (*Младенци*), Благовести, (*Цветна недеља*), Лазарева субота – Врбица (*Врбица*), Улазак Господа Исуса Христа у Јерусалим – Цвети (*Цвети*), (*Велика недеља*), Велики петак, Велика субота, Васкрсење Господа Исуса Христа – Васкрс (*Васкрс*), (*Водена недеља/водени понедељак*), Побусани понедељак

[28] Називи празника наведени су према Календару Српске православне цркве. У заградама су назначени народни називи празника. Списак породичних слава дат је у засебном одељку.

(*Побусанац*), Свети великомученик Георгије – Ђурђевдан (*Ђурђевдан*), Свети апостол и јеванђелист Марко – Марковдан (*Марковдан*), Пренос моштију Светог оца Николаја (*Свети Никола – летњи*), Свети Ћирило и Методије, Вазнесење Господње – Спасовдан (*Спасовдан*);

- *летњи циклус*: (*Литије*), Силазак Светог Духа на апостоле – Духови – Тројице (*Тројице, Духови*), Видовдан, Рођење светог Јована Претече – Ивањдан (*Ивањдан*), Свети апостоли Петар и Павле – Петровдан (*Петровдан*), Свети великомученик Прокопије (*Свети Прокопије*), Света великомученица Марина – Огњена Марија (*Огњена Марија*), Свети пророк Илија (*Свети Илија*), Света Марија Магдалина – Блага Марија (*Блага Марија*), Преображење Господње (*Преображење*), Успеније Пресвете Богородице – Велика Госпојина (*Велика Госпојина*), (*Госпојино лице*);
- *јесењи циклус*: Рождество Пресвете Богородице – Мала Госпојина (*Мала Госпојина*), Воздвижење часног Крста – Крстовдан (*Крстовдан јесењи*), Преподобни Киријак Отшелник – Михољдан (*Михољдан*), Свети апостол Тома – Томиндан (*Свети Тома*), Преподобна мати Параскева – Света Петка (*Света Петка*), Свети апостол и јеванђелист Лука (*Свети Лука*), Свети великомученик Димитрије – Митровдан (*Митровдан*), Свети Козма и Дамјан – Врачеви (*Свети Врачи*), Обновљење храма светог Георгија – Ђурђиц (*Ђурђице*), Сабор светог Архангела Михаила (*Свети Аранђео*), Свети краљ Стефан Дечански – Мратиндан (*Свети Мрата*).[29]

[29] Дескрипцијом су обухваћени календарски празници који у празновању садрже и обичајну праксу. Прикупљена теренска грађа излагаће се са задржавањем датума и назива за празнике који су дати у званичном календару Српске православне цркве. Ако постоје локална одступања, у тексту ће то бити посебно назначено.

Породичне славе и дани када иду крстоноше (литије) разматраће се у засебним одељцима.

Обичаји зимског циклуса

Божићне покладе

Покладе су дан уочи постова. Покладовање подразумева заједнички породични обед (најчешће вечера) коме је у прошлости неизоставно присуствовала цела породица. Празновање подразумева да се припрема много више хране него другим данима, тако да је и вечера пред почетак поста била знатно обилнија. Поклада је било исто колико и постова. Како су се постови постепено изобичајавали, тако су и покладни дани губили на значају. Божићне покладе, док се држао строги пост, празноване су 14/27. новембра.

Божићне покладе су у свим крајевима у Србији обележаване на мање-више идетничан начин. Суштина обичаја је у томе да се спрема већа количина хране него што је уобичајено. Једно од обележја празника је да се проводи весело, са доста шале и смеха, јер је наступајући период подразумевао суздржавање од буке и весеља.

М. Милићевић је забележио да скоро у свим крајевима „имућни људи о покладама шаљу јела и пића онима који су сухотни [сиромашни]. Обично домаћини гледају да на покладе сви укућани дођу кући мада [су] иначе многи, по читаве месеце, борав[или] код стоке.“[30]

[30] Милан Ђ. Милићевић, *Живот Срба сељака*, Српски етнографски зборник 1, Београд 1894, 147.

У Гружи нема разлике у прослављању ових и других поклада, осим што се „за ове покладе нарочито куп[овала] суха риба 'сарага' (скадарска укљева) и охридска јегуља.“[31]

У Војводини, у неким селима, за Божићне покладе се клала кокошка. Ноге од кокошке су мештани вешали о суседску ограду. Такође, ради заштите од вештица, у довратке прозора и врата забадали су ножеве и виљушке, а укућани су се мазали белим луком по табанима, рукама и лицу.[32]

	1945-1960	1997-2003
Време	27. новембар	27. новембар
Простор	Кућа	Кућа
Учесници	Укућани	Укућани
Радње	-//-	-//-
Реквизити	-//-	-//-
Веровања	-//-	-//-
Забране	-//-	-//-

Табела 2: Божићне Покладе – Зуце, Пиносава, Бели Поток [33]

[31] Петар Ж. Петровић, *Живот и обичаји народни у Гружи*, Српски Етнографски зборник, Живот и обичаји народни 58, Београд 1948, 255.

[32] М. Босић, *Годишњи обичаји Срба*, 21.

[33] На крају излагања, уз сваки обичај биће приказана шема промена која треба да олакша каснију анализу. Подаци у шематском приказу не односе се на компаративни материјал.

У подавалским селима Божићне покладе су празноване све док је било у обичају да се пости цео Божићни пост. Обичај покладовања пред Божићни пост изобичајен је у послератном периоду у потпуности у сва три испитивана села. Пост је скраћен, па су ове покладе изгубиле смисао који су имале у време док се постио пуни Божићни пост и док се строго придржавало прописаних правила. Божићне покладе су претходиле шестонедељном Божићном посту. Уз ове покладе није било обичаја као уз пролећне, Беле покладе, тако да су се оне из тог разлога, највероватније, лакше и брже изобичајиле.

Божићни пост

Ово је један је од два најважнија поста у години. Траје шест недеља. Почиње 15/28. новембра, а завршава се 7. јануара, тј. рано изјутра на Божић. Заправо, Божић је, док се народ придржавао строгог поста, био време када се могла поново јести тзв. мрсна храна. У периоду од шест недеља које су претходиле Божићу била је забрањена употреба меса и млека.

Црква је почела прописивати пост од 8. века. Раније га није познавала. Прихватајући обичај пошћења, прилагодила га је својим верским начелима.[34]

[34] За црквено значење празника коришћена је литература: *Православна енциклопедија*, Београд 2002; Лазар Мирковић, *Хеортологија*, Београд 1961.

У народу се није сматрало да се треба придржавати само поста у јелу, већ да пост подразумева и телесно уздржавање (мисли се, пре свега, на пожуду, бучна весеља и друга уживања, а све у циљу спасења душе). Када наступи Пост, верницима је препоручивано да избегавају посећивање јавних забава.[35]

Пост је подразумевао очишћење духа и тела. То је био један од разлога изузетног поштовања и придржавања овог поста код народа. Једна од обавеза била је строго чишћење и одмашћивање судова који ће се користити током Поста. Пошто су жене изузетно водиле рачуна о судовима у којима је спремана храна у току постова, посуђе је склањано у страну (није коришћено) ако га је било теже очистити од масноће. „Жене су дан после Поклада 'жариле' пећ да би 'испостиле' судове, који би тако били очишћени од масноће“.[36]

ꕥ ꕥ ꕥ

У испитиваним селима се време трајања Божићног поста, као и осталих постова у години, већ између два светска рата почело скраћивати. Током друге половине прошлог века Пост се постепено почео изобичајавати свођењем, у првој фази, на само седам дана. Од осамдесетих година прошлог века постио се само један дан пред Божић (Бадњи дан), да би крајем осамдесетих и током деведесетих година прошлог века почело наново да оживљава придржавање пуног времена Поста.[37] Међутим, овај податак

[35] Шпиро Кулишић, Петар Ж. Петровић, Никола Пантелић, *Српски митолошки речник*, Београд 1998, 363-364.

[36] М. Босић, *Годишњи обичаји Срба*, 22.

[37] На овом месту даће се опис поста који је идентичан за све постове током године. Разлика је само у дужини трајања појединих постова. На

се не може узети као правило, пошто већина житеља и даље упражњава краћу варијанту Поста.

За све постове у години је, у време њиховог трајања, спремана углавном храна без меса, претежно *на води* – најчешће пасуљ, кромпир (куван или печен), кисели купус и сл. Све до времена када дневне миграције добијају на интензитету, углавном су се сви укућани придржавали прописаних правила понашања током Поста.

Повећани и дужи боравци средње и млађе генерације изван сеоске заједнице и породичне куће имају за последицу да се поста придржавају углавном старији, мада и они све ређе и све краће. Занимљиво је једно виђење промена навика: *Док сам била млађа и здрава, постила сам све постове. Сад сам болесна и не могу*.

Током девете деценије прошлог века, ондашње млађе генерације у потпуности су га изобичајиле, али како се може закључити из прикупљених података, припадници садашњег млађег узраста[38] поново се у већем броју враћају посту. Ова тенденција је приметна нарочито од деведесетих година прошлог века. Међутим, из обављених разговора, али и на основу неких ранијих сазнања, стиче се утисак да би се пре могло рећи да је у питању помодарство, а мање стварна потреба за одржавањем традиције и праве религијске културе.

У ревитализацији постова одређену улогу остварила је и Црква. У Зуцама, на пример, ревитализацију је омогућила изградња цркве и почетак њеног рада средином

другим, одговарајућим местима само ће се поменути да ли се пост раније одржавао и да ли се још увек одржава.

[38]Углавном су то казивачи до 30 година старости.

деведесетих година 20. века. Тенденција *повратка Посту* запаженија је за Божићни и Васкршњи пост.

Последњи дан Божићног поста, Бадњи дан, у скоро свакој породици је обавезно обележен припремањем посних јела. Бадњи дан у Божићном и Велики петак у Васкршњем посту јесу дани када ће многи строго избегавати тзв. мрсну храну.

У Пиносави се пости најчешће последња недеља Поста, а није реткост да се пости и почетак Поста, тј. прва недеља. Највише се, ипак, пости на Бадњи дан.

У последњој деценији прошлог века, са променом односа државе према верским празницима, постови улазе, на неки начин, *у моду*, али ретко ко пости свих шест недеља. Занимљив је однос испитаника према ревитализацији постова. *Ма какви потреба и везаност за цркву. То је мода. Девојкама је то прилика да ослабе. Тако најлакше издрже дијету* – сублимација је одговора неколико испитаника узраста између 20 и 40 година, забележених приликом разговора у Пиносави, мада је сличних одговора било и у другим селима.

Слично стање је забележено и у Белом Потоку, где су после Другог светског рата сви постови скоро у потпуности изобичајени. Али и овде се – према казивањима – у последњих десетак година однос према посту постепено мења. Највише се поштују Божићни и Васкршњи пост. Остали постови и посни дани поштују се много мање или се за њих уопште не зна.

По речима сеоског свештеника, постови се данас држе као део *фолклора, помодарства, дијете и, на крају, духовности*. Већина становника – по његовом мишљењу – не зна ни да наброји све постове. Правилан однос према посту и праву припрему за причест зна и поштује изузетно низак проценат становништва – примећује наш саговорник, не баш без горчине.

Уобичајено је да они који посте морају да се придржавају одређених правила. Једно од тих правила је да кад започне пост, *кашике од мрса су се склањале*, претходно добро опране и очишћене. Кад прође време поста, могле су поново да се употребљавају.

	1945-1960	1997-2003
Време	Шест недеља/седам дана, седам дана/један дан, један дан	Седам дана/један дан/дужи пост код млађих (није правило)
Простор	Кућа	Кућа
Учесници	Сви мештани	Старији, млађи (дужи пост)
Радње	Спремање посне хране (уље, вода)	Спремање посне хране (уље)
Реквизити	Намирнице, вода, уље	Намирнице, уље
Веровања	-//-	-//-
Забране	Једење мрсне хране, употреба „мрсног“ посуђа	Једење мрсне хране

Табела 3: Божићни пост – Зуце, Пиносава, Бели Поток

Ваведење Пресвете Богородице

Празнује се 21. новембра/4. децембра. У народу је празник познатији као Ваведење. У прошлости је сматран за велики празник, који су нарочито поштовале жене.[39]

[39] М. Босић, *Годишњи обичаји Срба*, 25.

Црква је празновање на овај дан посветила Пресветој Богородици. Слави се у спомен њеног увођења у јерусалимски храм.

Ваведење је празник који је познат на целом подручју наше земље, али је његовом празновању придаван различит значај. Углавном се поштовао као црквени празник.

У Крагујевачкој Јасеници је, на пример, важило правило да ожењени у тој години још само „тога дана смеју играти до девојака, и више никад“.[40] У селима Тимочке Крајине, на тај дан се гатало: ако пада киша – биће родна година, а ако је ветровито – биће неродна. Ваведење је у прошлости био први у низу празника посвећених заштити стоке.[41]

У подавалским селима празник је познат као Ваведење. Поштовао се као *тежак* празник, мада је данас углавном познат као празник из црквеног календара. На тај дан нису биле уобичајене неке посебне обичајне радње нити се памте нека веровања која су се везивала уз овај празник. Све се, углавном, сводило на избегавање *тежих*[42] послова.

---

[40] Јеремија Ј. Павловић, *Живот и обичаји народни у Крагујевачкој Јасеници у Шумадији*, Српски Етнографски зборник, Живот и обичаји народни 22, Београд 1921, 99.

[41] *Српски митолошки речник*, 72.

[42] Обично се под овај термин подводе послови који не спадају у обављање свакодневних радова у домаћинству (рад у пољу, башти,

	1945-1960	1997-2003
Време	4. децембар	4. децембар
Простор	Кућа	Кућа
Учесници	Укућани	Укућани
Радње	Свакодневни послови	Свакодневни послови
Реквизити	-//-	-//-
Веровања	-//-	-//-
Забране	Обављање *тежих* послова	-//-

Табела 4: Ваведење – Зуце, Пиносава, Бели Поток

Света Варвара

За Свету Варвару, празник који се празнује 4/17. децембра, најважније је обележје кување зрневља у виду каше. Отуда је овај празник познат и по називу *Вариндан* и *Варица*. Дан Свете Варваре важи као *варовни дан*. Осим празника, овим именом се зове смешано жито и вариво које се кува за овај дан.[43] Иначе, Света Варвара је у народу била позната као женски празник.

Црква овај дан посвећује великомученици Варвари која, по хришћанској легенди, потиче из богате незнабожачке породице. Приписују јој се бројна чудотворства.

њиви, винограду, прање веша, ручни радови и слични послови).

[43] М. Недељковић, *Годишњи обичаји у Срба*, 45.

Обичај кувања разних врста жита – што је народ називао *варица* – био је познат у многим крајевима Србије.[44] Срби у Неготинској Крајини кували су *варицу* од кукуруза, пасуља, пшенице и другог семења, и јели је за ручак. Један део *варице* давао се стоци и кокошкама.[45]

Уочи Св. Варваре – како бележи М. Ђ. Милићевић – пристави се лонац или котао у који се ставе различите врсте жита и варива, те се све заједно скува. Други и трећи дан се то једе. Одатле и изрека: Варварица вари,/Савица хлади,/Николица куса.[46]

У Гружи су се уочи празника кувале *варице* од смеше различитих врста жита. Током кувања се пазило на коју ће страну више да наври, па су се на тој страни потеса те године сејала жита. Заправо, веровало се да ће – према томе како је наврела варица – бити роднији тако одређени део потеса. Исто тако, било је у обичају да се варица носи на извор са кога се доносила вода за кућне потребе.[47]

[44] Видети нпр.: Саватије Грбић, *Живот и обичаји народни из среза Бољевачког*, Српски Етнографски зборник, Живот и обичаји народни 14, Београд 1909, 76; Драгутин М. Ђорђевић, *Живот и обичаји народни у Лесковачкој Морави*, Српски Етнографски зборник, Живот и обичаји народни 70, Београд 1958, 399.

[45] Петар Костић, *Годишњи обичаји у Неготинској Крајини*, Гласник Етнографског музеја 31-32, Београд 1968-1969, 364.

[46] М. Ђ. Милићевић, *Живот Срба сељака*, 149.

[47] П. Ж. Петровић, *Гружа*, 255-256.

Обичај кувања *варице*, као једне од најважнијих одредница празника, био је познат у сва три испитивана села. У појединим домаћинствима обичај се одржава и у данашње време. Пошто се обичај само спорадично одржава, може се констатовати да је на путу потпуног изобичајавања. С обзиром на то да празник није обележен црвеним словом у календару, највероватније је да му се у будућности неће поклањати особита пажња.

	1945-1960	1997-2003
Време	17. децембар	17. децембар
Простор	Кућа	-//-
Учесници	Домаћица, укућани	-//-
Радње	Кување варива	-//-
Реквизити	Житарице	-//-
Веровања	Предвиђање родности године	-//-
Забране	Једење *каше* на Св. Николу	-//-

Табела 5: Света Варвара – Зуце, Пиносава, Бели Поток

Опис који у наставку следи потиче из Зуца, али су слична казивања забележена и у друга два села. Света Варвара се још називала и *варица*. Као и у другим крајевима, и овде су се скоро у свакој кући кувале различите врсте житарица као вариво.

Док се *каша* кувала, неко од укућана, обично домаћица, гледао је на коју ће страну *варица* више наврети. Према томе на коју страну је каша више наврела рачунало се каква ће бити наступајућа година.

Различита су казивања о томе када се припремљена каша јела: а) истог дана када је скувана – увече, б) на Светог Николу.

По неким казивањима, *варицу* не кувају у оним породицама које славе Светог Николу. Међутим, у једној породици сам забележила да се *вара* ипак кувала и јела на дан кувања.

Последњих година се *житна каша* готово уопште не спрема.

Свети Никола

Свети Никола се у народу сматра једним од највећих празника, али у исто време се поштује и као *врло тежак празник*. Уз његово прасновање није било повезано много народних обичаја, мада му је у народу придаван, подједнако у прошлости и данас, изузетан значај.

Свети Никола се празнује 6./19. децембра. Он је једна од најчешћих породичних слава у Срба. Како време његовог прасновања пада у Божићни пост, у прошлости се веома пазило да се којим случајем на тај дан не промрси.

По старијем народном веровању, распрострањеном на доста широком простору, Свети Никола се сматрао чудотворцем и заштитником људи у невољи и бродара. Прасновaн је, такође, да би се заштитило од велике воде.[48]

ꙮ ꙮꙮꙮ ꙮ

Црква слави Светог Николу као једног од највећих византијских светитеља, који је био архиепископ.

[48] Д. Бандић, *Народна религија Срба*, 293-294.

Поштује се као велики добротвор људи, а сматран је и чудотворцем.

22. маја 1096. године, пред најездом Турака Селџука који су освајали малоазијске градове, мошти светог Николе пренете су у италијански град Бари.

ꕥ ꕥ ꕥ

У Гружи се, на пример „Никољдан [...] празнује као велики црквени празник. Народ казује да је свети Никола заштитник људи на води. Њему се обраћају жене нероткиње и моле га да би зтруднеле.“[49]

ꕥ ꕥ ꕥ

	1945-1960	1997-2003
Време	19. децембар	19. децембар
Простор	Кућа	Кућа
Учесници	Укућани	Укућани
Радње	-//-	-//-
Реквизити	-//-	-//-
Веровања	-//-	-//-
Забране	Обављање *тежих* послова	Обављање *тежих* послова

Табела 6: Свети Никола – Зуце, Пиносава, Бели Поток[50]

[49] П. Ж. Петровић, *Гружа*, 256.

[50] Видети одељак о породичним славама и шему промена.

Свети Никола се у подавалским селима поштује као *тежак* празник. Нису забележени неки посебни обичаји или веровања везани за овај дан, а ни сећања да их је било у прошлости. Више се поштује и празнује као црквени светац и *црвено слово у календару*.

У сва три села је Свети Никола је породична слава већег броја фамилија.

Материце

Материце су празник који увек пада у недељу. Датум прослављања је променљив и зависи од дана у који се прославља Нова година, пошто њихово прослављање пада у последњу недељу пред Нову годину, односно у другу недељу пред Божић. Материце су празник коме се нарочито деца радују. У ранијем периоду је прослављање било много израженије и оно је било права дечја радост.

ꙮ ꙮꙮꙮ ꙮ

Како бележи Вук Караџић, „како год што су оци за људе тако су материце за жене које су дјецу имале.“ Жене су се код мале деце откупљивале орасима, сувим шљивама и јабукама.[51]

По забелешкама Милићевића, обичај је (заједно са детинцима и оцима) много више био очуван у варошима.[52]

У Левчу и Темнићу се на почетку 20. века није ни знало за овај обичај.[53]

---

[51] Вук Ст. Караџић, *Етнографски списи*, 20.

[52] М. Ђ. Милићевић, *Живот Срба сељака*, 159.

[53] Станоје М. Мијатовић, *Обичаји народа српског у Левчу и Темнићу*,

У селима Бачке и Срема „деца су ишла од куће до куће и честитала, 'коринђала' Материце, одређеним песмицама под прозорима кућа, тражећи дарове.“[54]

	1945-1960	1997-2003
Време	Недеља пред Нову годину	Недеља пред Нову годину
Простор	Кућа, комшилук	Кућа
Учесници	Мајке, баке, комшинице, деца	Мајке, баке, деца
Радње	Симболично везивање Симболично откупљивање	Симболично везивање (није обавезно) Симболично откупљивање
Реквизити	Поклони	Поклони
Веровања	-//-	-//-
Забране	-//-	-//-

Табела 7: Материце – Зуце, Пиносава, Бели Поток

Обичај који је био распрострањен на Материце у сва три испитивана села састоји се у томе да се симболично *везују* женски (старији) чланови из породице или из суседства (мајке, баке, комшинице, сродници који не живе далеко од куће). У ранијем периоду, деца су рано изјутра симболично везивала старије женске особе у кући или

Српски Етнографски зборник, Живот и обичаји народни 1, Београд 1907, 111.

[54] М. Босић, *Годишњи обичаји Срба*, 32.

комшилуку унапред припремљеном узицом. „Завезани“ се „развезује“ симболичним откупљивањем, тј. давањем мањих поклона, као што су бомбоне, ораси, јабуке, слаткиши, играчке и сл. Међутим, забележено је и казивање да *везивање* није обавезно да би се добио поклон (чоколаде, бомбоне и сл.).

Комшијска деца су, такође, даривана слаткишима. У новијем времену је овај део обичаја готово у потпуности изостао.

Током последње деценије прошлог века обичај се најчешће своди на то да мајке или баке дају деци неки мањи поклон. То значи да се током новијег периода обичај, углавном, свео на симболично обележавање.

Оци

Празнују се у недељу пре Божића. Обичај је, како у ранијем периоду, тако и данас, знатно слабије развијен од Материца. У местима у којима се обичај поштује, деца добијају симболичне поклоне од очева.

ꙮ ꙮꙮꙮ ꙮ

У Крагујевачкој Јасеници било је у обичају да отац на овај дан спреми ручак за укућане.[55]

У области Левча и Темнића оци су празновани само у варошицама,[56] а у Гружи се за овај празник током прве половине прошлог века није ни знало.[57]

---

[55] Јеремија М. Павловић, *Крагујевачка Јасеница*, 100.

[56] С. С. Мијатовић, *Левач и Темнић*, 111.

[57] П. Ж. Петровић, *Гружа*, 256.

У селима северног Баната обичај се одржавао до Другог светског рата.[58]

ꕥ ꕥ ꕥ

У подавалским селима обичај се још увек одржава, само што очеви обично деци дају по мало новца, како то мештани објашњавају, на име *откупа*.

	1945-1960	1997-2003
Време	Недеља пред Божић	Недеља пред Божић
Простор	Кућа	Кућа
Учесници	Очеви, деца	Очеви, деца
Радње	Давање поклона деци	Давање поклона деци
Реквизити	Поклони	Поклони
Веровања	-//-	-//-
Забране	-//-	--//

Табела 8: Оци – Зуце, Пиносава, Бели Поток

Свети Игњатије Богоносац

Светковао се као значајан дан у оквиру божићних празника. У неким крајевима (претежно у источној Србији) празник је био познат као кокошињи Божић. Датум који припада овом свецу је 20. децембар/2. јануар.

ꕥ ꕥ ꕥ

[58] М. Босић, *Годишњи обичаји Срба*, 33.

Свети Игњатије Богоносац је радио на ширењу хришћанског учења. Био је веома одан Христовој вери, због чега је и назван *Богоносац*.

ꕥ ꕥ ꕥ

У неким деловима Србије су од Светог Игњата почињали божићни обичаји. Ово је било и време када су коледари почињали са својим опходима.[59]

У Левчу и Темнићу домаћица рано изјутра сваби живину, па је нахрани житом које је кувано на Варицу и остављено за овај дан. У овом крају је раније на Светог Игњата долазио полаженик кога су називали *кокошињи полаженик*.[60]

Св. Игњат је један од значајнијих предбожићних празника. У прошлости је празник сматран даном којим су започињали божићни празници. Од обичајних радњи су, свакако, најзначајније оне везане за живину и полажење. Неке од ових радњи су понављане на Божић и Нову годину (односно Мали Божић).[61]

ꕥ ꕥ ꕥ

У подавалским селима је у ранијем периоду, на овај празник, било више обичаја и веровања који су данас у потпуности изобичајени. О обичајним радњама које су се изводиле на овај дан скоро да и нема сећања. Сам назив за празник је заборављен, што даје претпоставку да је обичајна

[59] Д. М. Ђорђевић, *Лесковачка Морава*, 325.

[60] С. С. Мијатовић, *Левач и Темнић*, 112; *Српски митолошки речник*, 395.

[61] М. Босић, *Годишњи обичаји Срба*, 34.

пракса изобичајена далеко пре Другог светског рата, односно периода који је узет као оквир за истраживање.[62]

Опис обичаја који следи излаже се према казивању које је забележено у селу Зуце. У Пиносави и Белом Потоку није се могло сазнати ништа ближе о овом празнику и обичајима којих је евентуално било, али се не мора прихватити чињеница да је празник био у потпуности непознат.

Према садржају забележеног казивања, може се закључити да је празник био посвећен живини. Из тих разлога се пазило ко ће на тај дан први доћи у кућу. Ако дође старија жена која има децу и која је радна, тј. *није велика поселара*, домаћица код које је таква особа дошла веома се радовала. Разлог је био што ће у том случају *кокоши добро да носе јаја, добро да се расквоцавају и изводе пилиће, и то већином кокице, да ће их добро чувати да одрасту, неће их водити далеко од куће, односно свог дворишта. Такође, кокоши ће носити јаја у* ***својим*** *гњиздарама, а не где стигну*.

Међутим, по истом казивању, ако прво у кућу дође жена која воли да иде по селу, која је лења, а уз то још и нероткиња, онда то за кућу није било добро, нити обећавајуће за наступајућу годину. Због тога се избегавало да се таква жена прими у кућу. Исто тако, ако у кућу уђе прво мушкарац, веровало се да ће кокошке изводити само петлове. Ако пак, којим случајем, у кућу прво дође неко немирно дете, по принципу имитативне магије, сматрало се да ће кокошке много шетати изван свога дворишта. Из тих разлога, на тај дан, *домаћице су најволиле да им у кућу дође девојчица*

[62] Забележено је само једно шире казивање о обичајним радњама на овај празник и неколико сећања да је он постојао, али без много ближих објашњења шта се тога дана ради.

од десет година па навише. Било је правило да свако ко тога дана уђе у кућу мора бар мало да седне.

Свети Игњатије је породична слава једне породице у Зуцама и мањег броја породица у Пиносави.

	1945-1960	1997-2003
Време	2. јануар	2. јануар
Простор	Кућа, двориште	-//-
Учесници	Домаћица, случајни гост	-//-
Радње	Седење на столици	-//-
Реквизити	Столица	-//-
Веровања	Везана су за живину	-//-
Забране	-//-	-//-

Табела 9: Свети Игњат – Зуце

Туциндан

Туциндан се празнује 23. децембра/5. јануара, тј. два дана пред Божић.

ꙮ ꙮꙮꙮ ꙮ

У већини места у Србији, на овај дан се *тукла* (клала) печеница. У Гружи се, на пример, печеница тукла крупицом соли или ушицом од секире. Крв се скупљала, мешала са храном и давала стоци. Јабучица од печенице се чувала, па кад се појаве сточне болести, кроз њу се

сипала вода и напајала стока да буде здрава.[63] Такође, у појединим селима у Војводини је први кућни посетилац посипан житом – као кокошји полаженик.[64]

На Туциндан су се избегавале несугласице у кући. Деци је било забрањено да се међусобно туку да им не би израстали чиреви по телу.

ꙮ ꙮꙮꙮ ꙮ

У подавалским селима се овај дан није сматрао великим празником. Из тих разлога и није било прописа који би предвиђали или забрањивали обављање послова у домаћинству или изван њега, тако да се свако понашао сходно својим потребама. Однос према празнику, углавном, није доживео неке велике измене у садашњем времену. У домаћинствима се још увек придржавају појединих обичајних радњи.

На Туциндан се у ранијем периоду клала печеница и стављала на ражањ, мада се пекла тек на Бадњи дан. Свако домаћинство је, без обзира на своје имовно стање, набављало *печеницу* (прасе). Ако нису имали своју, онда су је куповали. Куповина *печенице* је до пре двадесетак година била реткост, а данас је то мање-више уобичајена појава. Разлог је врло једноставан. Чувањем и производњом стоке за своје потребе бави се све мање становника.

На Туциндан, како то и само име празника говори, забрањено је туђи децу, али даје се забрана и деци да се туку међусобно, како то не би радила током читаве године.

---

[63] П. Ж. Петровић, *Гружа*, 222.

[64] М. Босић, *Годишњи обичаји Срба*, 37-38.

У Зуцама кажу да *не смеш никог да удариш да ти не изађу красте*. Старији обично говоре деци: *Ако данас добијете батине, добијаћете целе године.*

По веровању забележеном у Пиносави, деца треба да буду мирна и да се не туку. Исто тако, не ваља ни да старији туку децу.

У Белом Потоку нису тукли децу да им не израсту чиреви. У новије време се ситуација знатно изменила и, како неко рече, *данас се то слабо води реда, али се зна*.

У овом селу је такође забележено да је у ранијем периоду старији члан домаћинства, када закоље печеницу, обавезно гледао како јој стоји слезина. По њеном положају се одређивало каква ће бити наступајућа година.

	1945-1960	1997-2003
Време	5. јануар	5. јануар
Простор	Кућа, двориште	Кућа, двориште
Учесници	Домаћин, деца	Домаћин, деца
Радње	Клање печенице	Клање печенице (није правило)
Реквизити	Ражањ (обавезно), печеница	Ражањ (није правило), печеница
Веровања	Везана су за слезину	-//-
Забране	Тучење деце	Делимично

Табела 10: Туциндан – Зуце, Пиносава, Бели Поток

Бадњи дан

Централно место у календарском циклусу празника припада божићним празницима, чије празновање траје неколико дана: започиње са Светим Игњатом, а завршава са Светим Стеваном. Најзначајнији су свакако Бадњи дан и Божић. Обредне радње које се данас изводе указују на то да је у прошлости постојало садржајно богатије празновање, него што је то у садашњим условима. У новијем периоду, Бадњим даном обично започиње тродневно прослављање Божића, па је на известан начин то и његова претходница. Празник се прославља увек истог датума – 24. децембра/6. јануара. На Бадњи дан се обављају, по народном веровању, веома важне ритуалне радње, које су у традиционалној сеоској заједници биле од великог значаја за наступајућу годину. Све магијске или културне радње у овом празновању имале су, у основи, за циљ да се породици обезбеде срећа и напредак у наступајућој години.

Најзначајнија обредна радња која се обавља на Бадњи дан[65] повезана је са сечењем и доношењем *светог* дрвета – бадњака. Према мишљењу Ш. Кулишића,[66] бадњак је замишљан као отелотворени дух дрвећа, односно дух вегетације. Присуство бадњака је требало да породичној заједници обезбеди просперитет, па се из тих

[65]О најзначајнијим обичајима на Бадњи дан и Божић постоји обимна дескриптивна и синтетичка литература. Поред цитиране литературе, видети још: Ласта Ђаповић, *Топографија Божића*, Етно-културолошки зборник II, Сврљиг 1996, 75-78; Дејан Крстић, *Бадњи дан у Ошљану*, Етно-културолошки зборник II, Сврљиг 1996, 89-94.

[66]Шпиро Кулишић, *Из старе српске религије – новогодишњи обичаји*, Београд 1970, 32-43; Исти, *Српски митолошки речник*, 19-23.

разлога према њему поступало по строго утврђеним правилима – од сечења, доношења у двориште, до уношења у кућу.

На посебност бадњака упућује и начин на који се појединац према њему односи приликом одабирања и сечења. По правилу, одабрано дрво се није смело додирнути голом руком. Због тога су ношене рукавице на рукама. Пре сечења, одабрано дрво за бадњак посипало се донетом мешавином житарица. То је била прилика да му се пожели срећан празник, а истовремено и да се умоли за напредак домаћинства и здравље укућана. Бадњак је увек сечен са источне стране.

Најчешће се у ову сврху бирао цер, храст или буква, много ређе багрем или нека друга врста дрвета. До уношења, дрво намењено за бадњак држало се испод кућне стрехе. Када се уносио у кућу, а уносио га је најстарији мушкарац, то се радило *главом* (место сечења) унапред. При уношењу у кућу исказивало му се дужно поштовање. Уносиоца бадњака свечано су дочекивали укућани, изговарајући при том жеље за срећу и напредак. Бадњак је стављан на огњиште, при чему су обављане одређене магијске радње, које су различите у зависности од краја.[67] Дрво бадњака је потом спаљивано на огњишту. Том чину су, по правилу, присуствовали сви укућани. Временом је само једно лице постало задужено да пази да бадњак гори преко ноћи, тј. да не дозволи да се ватра угаси.

[67] Видети наведену литературу.

Кад прођу празници, остаци (тј. неизгорели делови) бадњака су најчешће остављани на родно дрво (обично је то била шљива).

Божићна слама[68] је, такође, имала своје значајно место у оквиру божићних празника. У кућу је уношена заједно са бадњаком. По уношењу је растурана по поду, уз квоцање уносиоца и деце, а по њој су бацани ораси. По изношењу из куће, после празника, стављана је у кокошињац, пчелињак или амбар, или су пак њоме обавијане воћке. Слама је коришћена као реквизит у магији плодности.

Слама је, у прошлости, у божићним обичајима служила и као *врста стола*. Преко сламе се стављала врећа или асура и на њу је постављана вечера. Када је вечера почела да се поставља на столу, испод столњака се увек стављала и слама.

За вечеру се спремају само посна јела, пошто је Бадњи дан био последњи дан шестонедељног поста. Вечера мора бити, по правилу, што разноврснија, чиме се доприноси и беријетној наступајућој години. То је био разлог да на столу буде што више плодова са сопствених њива и из воћњака.

Обавезна јела која су се припремала за бадњу вечеру била су: пасуљ, купус, риба, мед, а од воћа – ораси,

[68] О божићној слами видети нпр.: Ш. Кулишић, *Из старе српске религије*, 44-47; Веселин Чајкановић, *Бадњи дан и Божић*, Мит и религија у Срба, Београд 1973, 191-208; Исти, *Три божићна обичаја*, Мит и религија у Срба, Београд 1973, 209-218; Бранко Ћупурдија, *Аграрна магија у традиционалној култури Срба*, Посебна издања Етнографског института САНУ 23, Београд 1982.

лешници, јабуке, суве шљиве и др. Већина ових јела појављивала се и у култу мртвих, пре свега на дићама.

Претпоставља се да је бадњеданска вечера некад фигурирала као жртвени обед посвећен породичним покојницима и прецима, што се у међувремену променило. Вечера је постала саставни део магијске и култне праксе којом је прожет овај празник, а којом се обезбеђивало обиље у наступајућој години.[69]

Прослављање Божића и у подавалским селима започиње са Бадњим даном. На то указују обредне радње које се тога дана обављају.

Најважније обредне радње које се обављају на Бадњи дан:

- припремање куће за наступајући празник,
- враћање позајмљених ствари и забрана позајмљивања било чега из куће,
- клање (ако није заклана на Туциндан) и печење печенице,
- мешење обредних хлебова,
- припремање бадњеданске вечере,
- сечење и уношење бадњака,
- припремање и уношење сламе,
- бадња вечера.

[69] Д. Бандић, *Народна религија Срба у 100 појмова*, 299.

Припремање куће

Током целог Бадњег дана вршене су припреме за Бадње вече и Божић. Морало се све завршити и припремити до увече. Припремало се све што је неопходно за сва три дана Божића. Спремала се и чистила кућа, али и друге помоћне просторије. Морало је све да буде уредно и чисто за наступајући празник. Како рече један од казивача у Белом Потоку, све се ради *да затекне Божић чисто, па опет нађубримо да трећи дан не можемо да ишчистимо*.

Пред наступајући празник је свако од укућана имао задужење које је морао да обави до вечери. На Бадњи дан су обављане све неопходне радње у кући и дворишту, као на пример: сечење дрва, спремање и чишћење куће, кување, прање, чишћење и полагање стоци и слично, тј. све радње које су могле да се не обављају следећа три дана, док не прођу празници. Тако је, на пример, домаћин имао обавезу да спреми онолико дрва колико је било потребно за три дана празновања.

У ранијем периоду су предмети за које се знало да неће бити у употреби током празника склањани из просторије у којој ће се обављати обредне радње везане за Бадњи дан и Божић. Најчешће су то биле мале столице и метла која се склањала из куће *зато што се не чисти*, а и *да се мала деца не играју* – каже се у Белом Потоку. Такође, склањани су остаци мрсне хране зато што је Бадњи дан постан, па се припремала само посна храна.

С променом навика и повећањем животног простора, као и са изградњом већих и комфорнијих стамбених објеката, ствари се не износе из просторије где ће се обављати обредне радње, али се и не дирају током празника. Тако се сада у Белом Потоку столица на којој ће седети полаженик *само мало помери у страну* (раније су се столице износиле). То се радило из уверења да ће кокошке да буду мирне док леже на јајима.

Жене и девојке су журиле да заврше започете ручне радове пре Божића. Није ваљало да то *пређе* Божић незавршено, а и говорило се да *не пљују бабе*.

Постојао је обичај који се данас мање поштује – да се *принови Божић*, тј. да се купи нека ствар која је била потребна у кући. Обично се купује нека мања посуда или – како рече једна бака – *судић*, *тек толико да се понови Божић*. *Потребно је било да се нешто принови*. Купљени суд се одмах употребљавао за припремање хране, већ током Бадњег дана и Божића.

У понеким кућама су *принављани* укућани неким делом одеће. Најчешће се то радило за децу којој су куповани поклони, јер *Божић је био велика радост* [за децу], па се зато *куповало нешто да се деца радују*. У новије време се даје и новац као поклон.

Раније се уочи Божића, тј. на Бадњи дан, ишло на гробље. Током девесетих година прошлог века излазило се на гробље много више пред Нову годину. У новије време се и то скоро изобичајило, *скоро да више нико не иде*. Како рече једна од саговорница: *Сад кад ко има времена, тако иде*.

У Белом Потоку се ишло на гробље уочи Божића, што је сада много мање у обичају. У разговорима се истицало да треба да се *иде на сваки празник*. Раније се *ишло уочи свих великих празника*.

Враћање позајмљених ствари и забрана позајмљивања из куће

На Бадњи дан се ништа из куће није давало на позајмицу. По правилу, свако се трудио да врати дугове које је имао, пошто се веровало да *није добро да дуг божићкује*. Постојао је *један много важан обичај – ако је неко некоме нешто дужан, без обзира на то колико и шта, Бадњи дан је*

био последњи дан у години за враћање дуга. Веровало се да не ваља да узета ствар *божићкује у туђој кући*.

У Пиносави је, такође, било обавезно враћање ствари до Божића. Ако је неко нешто позајмио, тражио је да се то врати, *јер не ваља да божићкује ван куће*. Исто тако, избегава се позајмица било које врсте (нарочито соли) током божићних празника.

У Белом Потоку се у време божићних празника ништа не позајмљује никоме из куће. Исто тако, води се рачуна да се позајмљено врати, *да не божићкује* у туђој кући.

Клање и печење печенице

Печеница се, као што је већ поменуто, клала на Туциндан. Ко то не уради тада, печеницу коље на Бадњи дан, када се она пече на ражњу (у ранијем периоду), у пећници или фуруни (у новијем периоду). Како казују у Белом Потоку, *у принципу то треба да буде домаћински*. У периоду када се печеница пекла на ражњу, било је да се удружи двоје до троје комшија, те код једног наложе ватру и пеку. Печеница се стављала да се пече између 9 и 10 сати ујутру, а *истављала* се око 5 до 6 сати послеподне. У новије време сви послови око печенице обављају се, углавном, на Бадњи дан.

Пре Другог светског рата, а и у једном периоду после њега, обавезна је била пуцњава, и то из *прангија*, када се испече, односно када се *иставља* печеница. На тај начин се јавно објављивало да је божићна печеница припремљена. Прангија из које се пуцало била је једна метална шипка од десетак сантиметара, пробушена с једне стране. Имала је један клин који је у њу лако улазио. Прангија и клин су били повезани лако савитљивом жицом. „Глава“ прангије се пунила сумпором који се убацивао у њену шупљину. Клин се намести на шупљину пуну сумпора, држи се чврсто у руци и удари јако у камен, што је *правило* (изазивало) пуцњаву. Уместо сумпора, могле су да послуже и главе од шибица.

Прангију је имало скоро свако мушко дете. У једном периоду није било пуцања на Бадње вече. У новијем периоду је пуцање „поново у моди“, само што се реквизита променила. Пуца се из пиштоља, али се бацају и петарде.

Мешење обредних хлебова

Посао коме се посвећивала нарочита пажња било је мешење божићних обредних хлебова. Овај посао су у ранијем периоду најчешће обављале старије жене, ако их је било у домаћинству. Међутим, најчешће је то био посао домаћице која је месила и пекла већи број хлебова. Сваки од хлебова је имао посебан назив. Хлебове је домаћица месила током преподнева. Овај део обичаја није се променио током испитиваног периода.

Божићни хлебови, који се у селима називају *колачи*, месе се од белог пшеничног брашна. Раније се за мешење употребљавао домаћи (хлебни), а сада куповни *тазе* квасац. Значи, прави се тзв. кисело тесто. Када замешено тесто *ускисне*, дели се на мање комаде од којих се обликују тзв. *колачи*, који су имали и посебне називе. За подмесивање се данас употребљава вода из водовода или бунара. У ранијем периоду је то била вода са извора – тзв. *неначета вода*, претходно освештана босиљком. Бело пшенично брашно се употребљавало за мешење божићних колача, чак и у време када су поједине породице *због оскудице и сиромаштва* тешко до њега долазиле.

Један краћи период после Другог светског рата ови *колачи* су за укућане, поготово за децу, представљали праву посластицу. Бели хлеб је у многим домаћинствима, чак и педесетих година прошлог века био реткост, а код сиромашнијих породица био је то и касније. Из тих разлога се хлебови и месе од најлепшег пшеничног брашна. Сада се приликом разговора наглашава да би т*ребало од нашег, то је домаћински*, али *може и од куповног* [брашна]. У исто време

се наглашава: *Требало би и пиће да буде домаће*, *али обично није тако.*

Обредне хлебове меси најстарија жена у кући, обично свекрва, ако је има, или домаћица – рано ујутру. Ако у кући нема старијих, онда улогу преузимају млађе жене. Нема неких посебних припрема пре но што се замеси тесто, осим што се наглашава да онај који је задужен за мешење треба да буде *чист и уредан*, шта год то значило. У ранијем периоду су сви хлебови обавезно мало начињани увече на Бадњи дан. Сада је то већ промењено, *требало би, али није* [тако].

Најчешће су мешени: *колач*, *полаженикoв колач*, *колач за здравље*, *њива*, *крмача са прасцима*, *кика*, *шака*, *волови*, *буклија* (само у Белом Потоку)*, колач за стоку* и др.

У новије време, мада није реч о појави која доминира, запажа се печење једног већег колача, на коме се налазе шаре карактеристичне за одређену врсту мањих колача. Ово помињем само као појаву која ће, вероватно, у будућности бити израженија. За сада су ипак појединачни колачи оно што карактерише празник.

Најважнији обредни колач је *божићни колач* (у понеким кућама га називају и *колач за сито*). Овај *колач* је кружног облика, са горњом површином различито украшеном. То су, углавном, посебни додаци од теста који, условно речено, формирају рељефну површину. Уз помоћ *трака* од теста, на горњој површини колача формира се крст који је дели на четири мање површине. У те мање површине умећу се додаци у које се утискује поскурник, који у овим селима називају *слово*. Слово је четвртастог облика. У његовој доњој површини урезан је крстасти орнамент и слова ИС ХС НИ КА (“Исус Христос победник“). У средину сваког словног отиска (на четири места) и на место прекрштања теста умећу се стручићи босиљка. У ову сврху се употребљавао босиљак који је освештао свештеник за

(породичну) Славу. Овај *колач* сече домаћин са полаженикoм на Божић. У појединим кућама овај колач, који се назива *колач за сито,* стоји на ситу у коме се налазе пшеница, кукуруз, новчаник... Склања се тек на Божић, да би се у сито ставиле свећице које се пале пред ручак. Тада се колач ставља на сто поред сита.

У Белом Потоку је овај *колач* округлог облика. Стоји у/на ситу у коме је житна мешавина (пшеница, кукуруз, пасуљ и др.). Горња површина је украшена шарама у виду ружица и птичица, које домаћица прави од теста. Птичица има четири и називају се *весеље*. Између шара се утискује слово (на пет места). У средину, у печатни отисак, ставља се босиљак. Овај колач се сече на Божић.

Поред колача, месило се, што је и данас случај, и више фигуралних хлебова. Сваки од ових хлебова имао је одређену намену: представљао је кућу, имање, стоку... Најчешће помињани хлебови јесу: *орачица, волови са плугом, крава са телетом, овца са јагњетом, крмача са прасцима, квочка са пилићима, колач за полаженика,* колач зван *здравље, шаке, кике*.

Хлеб *орачица* је кружног облика. Украшаван је утискивањем *слова* тако да се формира крст. Између отисака слова прављена је декорација у виду ружица које су такође начињене од теста.

Одређене фигуралне врсте хлебова намењиване су и укућанима. Тако, колико је мушкараца у кући – толико се месило *шака*, колико је женских чланова – толико је било *кика* итд.

Посебан колач, који се у ранијем периоду обавезно месио, био је намењен полаженику. Овај колач се даје полаженику првог дана Божића после ручка или на Мали Божић. Колач је у облику круга. У средини колача је шупљина. На једном делу се крајеви колача преклапају *у виду шака*. Тесто се на крајевима засецало да се *представе*

прсти. Колач се шара словом и босиљком. Када се даје полаженику, на њега се везује црвени конац. Неко полажеников колач украшава *ружицама* које се праве од теста. Обично их је четири. На простор између њих утискује се слово, а у словни отисак се ставља босиљак.

Колач *здравље* је у Зуцама издуженог облика (пече се у мањем плеху). Засеца се по дужини, а у засеке се ставља шећер. Овај колач се ломи на Бадње вече у току вечере. У Белом Потоку је колач *здравље* округлог облика. Горња површина се косо засеца. У засеке се ставља со, а на средину колача иде ружица од теста.

Колач *волови* је раније мешен у свакој кући која је имала волове. Данас је изобичајен, јер волова у селима нема. Њихову функцију су, како мештани кажу, преузели трактори и друга механизација.

Колач *буклија* је прављен обично у кућама у којима има момака за женидбу. Једна саговорница ми је напоменула да је овај колач престала да прави кад јој се син оженио.

Колач за стоку се носио ујутру на Божић у шталу и стављао на рог крави. Када се стока поспе житом, колач се кидао на комаде и давао сваком грлу да поједе. У шталу је ишла домаћица. Обичај је изобичајен врло брзо након Другог светског рата (забележено у Белом Потоку).

Сви божићни хлебови, осим божићног колача и колача намењеног полаженику, обавезно се начињу током бадњеданске вечере.

Сечење и уношење бадњака

У прослављању Божића значајно место припада уношењу и паљењу листопадног дрвета које се назива бадњак. Мада су неке породице престале да уносе бадњак, већина становника га још увек уноси у кућу. Стога сматрам

да се обичај одржава у скоро неизмењеној форми, као и непосредно после Другог светског рата.[70]

Бадњак се доносио, што је и сада случај, из најближе шуме. У *сечење* бадњака се ишло у поподневним часовима, што је пракса која се до данас одржала.[71] Секу се церов и храстов *доземљак* и дренова грана која је родна. По бадњак је ишао мушкарац, домаћин или његов син, а у новијем периоду то могу да раде и одрасла деца. Често иде више комшија заједно. Бадњак се понекад сече и за комшију или ближе рођаке, ако су они у немогућности да то сами ураде. Дрво које ће се употребити за бадњак мале је дебљине, углавном онолико колико се могло одмах пресећи или преломити. *Сече се младо дрво* [које израста] *из земље* или, како то кажу у Пиносави, *бадњак доземљак*. Бадњак се обично сече секиром. Онај који сече бадњаке, носио је раније барем на једној (обично десној) руци рукавицу. Данас се то ретко чини. У разговору су појединци напомињали да се то не чини, али се зна да би требало. У новије време (током последњих неколико година) бадњак се сече са стабла или гране.[72]

Припремљени бадњаци су остављани на за то одређено место у близини куће, или недалеко од улазних врата, заједно са сламом припремљеном за уношење.

---

[70] У Зуцама је 6. јануара 2002. године бадњак паљен и пред сеоском црквом. Нисам успела да сазнам много од учесника, јер није било добре воље за разговор. Свештеник, који је у свему томе учествовао, у међувремену је отишао у иностранство.

[71] Занимљиво је да се и у косовским селима бадњак секао у послеподневним сатима - скоро у мрак. Видети: Татомир Вукановић, *Срби на Косову*, II, Врање 1986, 344.

[72] Појединци секу веће количине бадњака, које продају на београдским пијацама.

С нестајањем огњишта из куће,[73] што је процес који је био изражен већ између два светска рата, сви обичаји који су се обављали око њега доживели су редуцирање и трансформацију. Овакав тренд је настављен и после Другог светског рата, напоредо с масовнијим коришћењем електричних апарата, а касније – и централног грејања у стамбеним објектима. Техничке иновације још више поспешују не само трансформацију, него и нестајање читавог обичаја или његових делова. Кад су у питању божићни обичаји, процес трансформације и нестајања највидљивији је управо код бадњака, који се у најновије време свео, у највећем броју случајева, на *два до три прутића која се лако могу преломити и прегорети* [обгорети] *у шпорету*.

У кућу се бадњаци уносе после сламе, тј. када се заврши са свим радњама које је неопходно обавити кад се слама унесе. Уношење бадњака је идентично уношењу сламе. У кућу га уносе домаћин или домаћица. Заједно са бадњаком уноси се и дрен. Као и при уношењу сламе, и сада би домаћин на десној руци требало да има рукавицу и њоме да прихвати бадњак, али то је у новијем времену права реткост.

Током истраживања забележено је неколико начина уношења бадњака у кућу.

1. Домаћин уноси бадњак и дрен са рукавицом на десној руци (у Зуцама).
2. *Уноси муж* [бадњак] *голим рукама, деда је увек имао рукавице* – каже једна саговорница. Занимљив је разлог неношења рукавица који је она навела: *Не носи јер није хладно* (Зуце).

[73] Душан Дрљача, *Нестајање отворених огњишта у условима социјалистичке изградње у нашој земљи*, Зборник радова Етнографског института САНУ 4, Београд 1962, 95-104.

3. *Ма уноси голим рукам* (Зуце).

У Пиносави и Белом Потоку нема помена о томе да су се некада при уношењу бадњака носиле рукавице на рукама.

Домаћица чека доносиоца бадњака да покуца на врата. Када улази, он каже: *Христос се роди* или *Срећан Божић*, а она одговара: *Ваистину се Христос роди* или *Ваистину Божић. Срећан био*. Посипа га мешавином пшенице и кукуруза. Мешавина се налази у ситу из кога се узима руком (Зуце, Пиносава) или у рукавици, одакле се, такође, узима руком (Зуце).

Домаћин кад кад унесе бадњак, у зависности од домаћинства, са њим различито поступа.

1. Он прелама бадњаке и ставља у ватру њихов преломљени део да прегори. Пази се на то када ће прегорети. После тога се стављају поред шпорета, на дрва или угаљ, али не на земљу (Зуце).
2. Он спушта бадњаке на шпорет, али не ставља да прегоре нити их прелама. Откида гранчицу са бадњака, коју закачи на горње ћошкове улазних врата. Гранчице ту стоје седам дана (Зуце).
3. Тамо где нема шпорета, а где се бадњак уноси, он се (исто као и слама) стави испод иконе (Зуце).
4. Донети бадњак спушта се на ватру да *огори*. Када огори, спушта се поред шпорета, али не на земљу (Пиносава).

Појединци који живе сами, а махом су то старији људи, сами *уносе Божић*. Обичај, како кажу, спроводе *онако како то може сам човек*. Важно је само да се обави оно основно, а то је да се бадњак и слама унесу у кућу.

У Белом Потоку се бадњак сече у сеоском потесу. У сечење бадњака иде по неколико мушкараца у групи, током преподнева или поподнева. Секу се *церовина и растовина,*

зато што доста даје варница, обично три тања стабла. Има случајева да се секу и само два. У сечење бадњака иду и деца. Када се бадњак донесе, ставља се усправно (крошња нагоре) поред куће. Када се бадњак унесе, *откине се нека гранчица да се мало окити кућа*.

Након што се *смире* сви послови, бадњак се уноси у кућу. Време уношења бадњака је различито, а обично је то између шест и осам сати навече. Колику важност појединци у последњој деценији поново придају овом празнику илуструје и следеће: *Већ први сумрачак, нигде живе душе нема*. Исто говори и: *Тај дан не идем ни у продавницу, нећу да идем*.

Бадњак уноси, по правилу, домаћин. *Све око бадњака се ради голим рукама.* У неким кућама то раде и млађи мушки чланови – *да се науче*. Онај који уноси бадњак каже кад улази: *Добро вече, честитам вам Бадње вече*. Укућани одговарају: *Хвала, да си жив и здрав*.

Бадњаци се стављају:

1. У шпорет да *загоре*. После тога се спусте у ћошак, али не на земљу;
2. У *пепељару.*[74] То значи да се бадњак не ставља у ватру да *загори*. Заједно са бадњаком уносе се дренак и џак са сламом.

После Божића: бадњак се обично изгори или: *Бадњак се негде задене да стоји. Оно што се са ватром ради* [комад којим полаженик џара ватру], *то може да се изгоре*.

Раније су укућани загарављеним делом бадњака мазали краве.

[74] Посуда у шпорету, испод ложишта.

Припремање и уношење сламе

Обичај уношења сламе за Божић задржао се до данас. Ипак треба нагласити да је количина унете сламе знатно редуцирана у односу на ранији период. У неким породицама *не уносе Божић* да, како рече једна саговорница цитирајући млађег члана своје породице, *не прљају кућу*.

На Бадњи дан, током дана, припрема се џак са сламом који ће се увече унети у кућу. Раније, када су превладавале *старе* куће, уносила се слама у мало већој количини, а сада то може бити и увезан *нарамак*, али и напуњена мања или већа пластична кеса. Ако неко домаћинство из било ког разлога није имало своју сламу, она се позајмљивала из комшилука, што је и данас неизмењена пракса. На овакву позајмицу се у народу не гледа лоше. Припремљена слама је остављана заједно са бадњаком у близини куће.

Слама и бадњаци су се уносили у кућу око осам сати навече, мада се у неким кућама то радило и после овог времена. Тако се радило због тога да неко након *уношења Божића* не би дошао у кућу. У ранијем периоду је постојало правило да је полаженик онај који први дође кад се Божић унесе у кућу. Божић је раније уносио најстарији мушкарац из куће, да би касније та улога била препуштана млађим члановима породице. Смањивање броја чланова у породичној заједници, али и обавезе које су запослени чланови домаћинства имали на послу, такође је, утицало на промену правила у извођењу обичаја. Ове послове су преузимали на себе не само млађи мушки чланови породице, већ често и домаћице. Било је најважније да се настави са одржавањем обичаја у континуитету.

Када се одлучи да се *унесе Божић*, прво се уноси слама. Онај који уноси сламу требало би да *обавезно има рукавице на рукама*. Међутим, данас ретко ко уноси сламу у

рукавицама, а многи саговорници нису ни знали да је то некада било саставни део обичаја.

У Зуцама ће, на пример, домаћин, ређе домаћица, при уношењу сламе, прво куцати на врата да најави долазак. Ако сламу уноси домаћин, домаћица га у кући чека са ситом у рукама, у којем се налази унапред припремљена мешавина пшенице и кукуруза. Забележена су два, унеколико различита, начина уношења сламе у кућу:

1. Сламу уноси старији или млађи мушки члан породице, а у новије време може и више мушкараца заједно (на пример, отац и син). При уласку, домаћин каже: *Добро вече*, а домаћица одговара: *Бог ти помогао*. У Пиносави, кад улази у кућу, домаћин поздравља укућане са: *Добро вече. Срећно вам Бадње вече*. Домаћица сачекује уносиоца сламе и отпоздравља: *Бог ти добро дао и среће имао*. Онда он почиње да вади сламу из џака и посипа свуда по кући, говорећи при том: *квоц, квоц, квоц*… Ако у кући има деце, она иду за њим, сагињу се да додирну сламу и изговарарају: *пију, пију, пију*… То се понавља све док се слама не поспе по целој кући или простору у који је планирано да се уноси. У кућама са више просторија слама се уноси у једну до две просторије, а остале се само окаде, или се уопште током празника не улази у њих ако то није неопходно.

   Када се заврши са посипањем сламе по кући, део непосуте сламе извади се из џака и стави испод стола, а остатак се распореди по столу на којем ће бити постављена вечера. Слама на столу прекрива се столњаком, а у ранијем периоду прекривала се столњаком или џаком.

   Кад дође полаженик, слама која је била испод стола ставља се на столицу, како би он могао на њу да седне. Ова слама се после Божића ставља у *гњиздаре*, да у њој кокошке носе јаја. У неким кућама се ова слама баца у свињац или у забачени део дворишта.

2. Старија домаћица уноси сламу у *џакчету*. Кад отвори врата, она каже: *Христос се роди! Срећан вам Божић! Где вам се лежу кокошке?* Одговор укућана је: *У сваком буџаку.* Затим, она квоца по кући и избацује сламу. Слама се све чешће баца само у просторију у коју се уноси бадњак. Врло мало сламе се ставља *зато што се то не чисти.* Остатак сламе, заједно са џакчићем, стави се на сто. Све што се спреми за јело, ставља се на *џакче*. Не ставља се столњак преко стола, већ он остаје непокривен (*не кријем га*).

Кад се *исквоца*, а пре него што се слама стави на сто, стави се гужва сламе на столицу која се преврне тако да на њу више нико не може да седне док не дође полаженик.

Количина бачене сламе је различита, од потпуног прекривања пода до разбацивања по које сламчице по поду. Обичај бацања сламе по кући почео је да се редуцира већ током педесетих година прошлог века.

Када се унесе *Божић*, кућа се следећа два дана не чисти нити срећује. Трећег дана, када се Божић изнесе напоље, почиње се са поновним чишћењем – не само у кући, већ и код стоке. Не чисти се и не спрема се да се, по веровању, не би ишчистили срећа и напредак из куће.

У Пиносави, онај ко слави Светог Стевана почисти кућу другог дана Божића или када прође слава.

Слама се износи рано изјутра. У ранијем периоду се то обављало пре изласка сунца, а у новије време се по устајању прво почисти и избаце се слама и ђубре, па се онда обављају други послови.

У Белом Потоку су забележене две варијанте уношења сламе у кућу.

1. Слама се уноси заједно са бадњаком и дренком. Посипа се знатно мање него раније и само тамо где се слави. Уноси

се у џаку. Џак се ставља на сто који се прекрива столњаком. Преко се поставља припремљена храна.

2. Уноси се прво слама која се налази у џаку. То ради најстарији члан. Пре него што се слама уносила у кућу, обилазило се око куће заједно са децом. Домаћин је најпре квоцао, а деца су за њим пијукала. Слама се растурала свуда по кући. Данас се то чини већ много мање и само тамо где се уноси бадњак: *по нека сламка да се кућа не прља*. Кад улази у кућу, онај ко уноси бадњак каже: *Христос се роди. Срећан Божић.*

Слама се не оставља посебно за полаженика. Ујутру, кад дође полаженик, мало сламе се сакупи по поду да седне. То се радило да би се легле кокошке. *Сада се легу у инкубатору, или се пилићи купују излежени* – изговорила је, више у шали, једна саговорница.

У Белом Потоку, после Божића се слама почисти и баци помало у шталу, свињац и кокошињац. *Не баца се на ђубре*. Чисти се старом метлом која се баци да иструли.

Бадња вечера

После уношења сламе и бадњака, што је уједно био и почетак прослављања Божића, укућани су се припремали за почетак вечере. С обзиром на то да се раније постило дужи или краћи временски период, а да се на Бадњи дан врло често уопште није јело, то је почетак обеда очекиван са нестрпљењем. Међутим, пре почетка вечере морале су се обавити још неке обредне радње од којих је зависила, по мишљењу чланова породице, наступајућа година.

У време божићних празника сматрало се обавезним да сви чланови породице буду на окупу. У једном периоду после Другог светског рата, а то је било скоро до краја осамдесетих година прошлог века, тешко се могло испоштовати правило да сви чланови буду на окупу, јер су

појединци морали одсуствовати због пословних обавеза, војног рока и сл. Током последње деценије прошлог века, овај се сегмент обичаја много више поштује, чему су допринеле и одређене друштвене промене у том периоду. Један од разлога је и то што је Божић постао државни празник. То је омогућило да се неприсуствовање прослављању празника сведе на најмању могућу меру.

Када се сви окупе, домаћица прекрива сто (по коме је разастрта слама) столњаком. Раније се сто прекривао само ћаком. Пре него што се на сто постави храна, домаћин окади тамјаном просторију у којој се обедује. Када се обави кађење свих предвиђених просторија,[75] на сто се стављају сито, припремљени хлебови, с тим што се хлеб *орачица* ставља на средину стола, затим кувана јела, сушено и свеже воће, а од пића – ракија, вино, сокови и др. У сито се стављају три свећице, увезане црвеним концем *у стожер* (код оних породица које пале три свећице), као и ораси, лешници, јабуке, новчаник, игла, конац, маказе, плетиво и сл.

Поступак са ситом је различит:

1. Ставља се само жито и преко њега божићни колач. Колач се склања на Божић да би се у сито ставиле свећице које се пале пред ручак.
2. Ставља се жито и одмах потом свећице, ораси и нешто од поменутих предмета.
3. Стављају се жито, ораси, предмети, воће.

У два последња наведена примера божићни колач стоји на столу поред других хлебова.

[75] У кућама где има више просторија обично се окади соба у којој стоји кандило и прославља се празник.

Када су обављене све припремне радње, домаћин окади укућане, а затим и све остале просторије, да би се кућа *заштитила од зла*, очита се молитва и упали кандило. Том приликом се изговара молитва *Оченаш*. Данас се просторије каде, али се молитва ретко говори. Углавном се говори само у оним кућама у којима неко од укућана зна да је изговори напамет, мада се понегде чита из Календара Српске православне цркве.

До Другог светског рата обавезно се *читало*: *Отче наш, иже јеси на небесјех, да свјатитсја имја твоје, да придет царствије твоје, да будет воља твоја јако на небеси и на земљи, хљеб наш насушниј дажд нам днес и остави нам долги нашја, јакоже и ми остављајем должником нашим и не воведи нас во искушеније, но избави нас од лукаваго. Амин.* Или: *Оче наш/који си на небесима/да се свети име твоје/да буде воља твоја/на земљи као и на небу/(хлеб наш потребни дај нам данас)/ и опрости нам дугове/као што и ми опраштамо дужницима нашим/и не наведи нас у искушење/и (но) избави нас од зла. Амин*.

Кандило гори док се само не угаси. *Гори кратко, слаби су фитиљи*. После кандила упали се и једна свећа *за здравље*, која стоји уврх стола. Она се гаси вином кад се пође на спавање.

Данас се просторије каде, али се све ређе изговара молитва, пошто се не зна или се зна само у деловима. Некада је било обавезно да се окади и печеница. Том приликом се у понеким кућама изговарало: *Беште стенице, ево печенице*.

Кад домаћин окади и очита *Оченаш*, узима из сита четири ораха које баца у ћошкове собе у којој је постављена вечера. Бацајући орахе, он говори: *Вој имја оца и сина и светога духа. Амин*. Ораси се бацају унакрсно у ћошкове просторије. Бацање ораха се обавља: преко главе (у Зуцама), жмурећи и преко главе (у Зуцама), испред себе (у Зуцама и Пиносави).

Први орах се баца на источну страну, *прво према Сунцу*. У ћошковима су ораси остајали читаву годину или само за време празника, после чега су се чували у кући. Скоро да нико не зна шта се са њима ради када се покупе, па се зато и чувају у кући. Понеко их изломи и употреби за колаче. Ораси се још увек бацају, али ретко ко зна на коју страну прво треба да их баци и начин на који треба да се баце.

У Белом Потоку, после молитве, домаћин је бацао по један орах у сваки ћошак. Ораси се бацају унакрст преко главе, прво на источну страну. Када се бацају, говори се: *У име Оца и Сина и Светог Духа. Амин*. У појединим кућама се том приликом говори: *путнику, намернику, животу и здрављу*. Појединци у ћошкове, после ораха, баце и по четвртину јабуке. Трећег дана се заједно са сламом *сачисте* и комади јабуке и баце код стоке. Ораси се купе, такође, трећег дана и обично се баце на ђубре.

После бацања ораха, у једном краћем периоду после Другог светског рата, домаћин је узимао хлеб *волови са плугом*, вукао га по столу око постављене хране, уз речи: *оје чача*. *Обилазило се три пута по столу*. После тога, домаћин га је подизао увис и изговарао: *Дај Боже да нам роди рана*. Овај део обичаја памти покоји припадник старије генерације (у Зуцама).

До осамдесетих година прошлог века, јела припремана за Бадње вече била су устаљена и годинама истоветна, како по броју (увек непаран), тако и по врстама јела која се припремају. Кували су се: пасуљ пребранац, посна сарма, рибља чорба, печена риба, печени бели дулек (*да деца буду бела и дебела*), пита или гибаница са дулецима или јабукама. Побројана јела се и данас најчешће спремају. Поред обредних хлебова и наведених јела, на трпези су још били: ораси, суве шљиве, суве смокве, суво грожђе, јабуке, мед, поморанџе, крушке… У новије време, на сто се ставља и друго воће (*сада сво које је доступно*), као и посластице

према избору домаћице – различите врсте пита и колача, али и по избору деце – банане, киви, урме, чоколаде, бомбоне и др. Средње и млађе генерације знају врсте јела, али не знају да ли треба да их буде паран или непаран број.

У прослављању Божића значајно место заузима и мед који се обавезно ставља на трпезу. Данас се мед служи најчешће из стаклених тегли у којима се купује.

На празничну трпезу, поред припремљене хране, стављане су и одређене врсте пића: вино, ракија, сокови, у новије време и пиво, кисела вода и др. Поједине породице су пиће износиле на сто тек за Божић. Осим што се употребљавало за пиће, вино је имало и своју улогу у обичајима. С вином се, у појединим породицама, узима уз мед и дренак на Бадње вече, а посебну улогу вино има и на Божић.

Пред вечеру се *пали*, у кућама у којима постоји, кандило које не мора да стоји у просторији у којој се прославља Божић. Кандило обично стоји у просторији у којој се слави породична слава, тако да се дешава да кандило гори у кући, а да се Божић слави у тзв. *малој кући*, где се обављају обичаји и слави, јер се ту налази шпорет који има своју функцију у прослављању. Кад се упали кандило и очита молитва, укућани се враћају у просторију у којој се слави Божић, пале свећице које стоје у ситу и настављају са осталим обичајима. У појединим породицама не пале свећице за Бадње вече.

По обављеним свим припремним радњама приступало се вечери. Прво се узимао мед, па дрен и вино. Неко мед и дрен узима само на Божић, а неко и на Бадње вече. Негде се, на Бадње, вече узимају мед и ораси. Вечеру започиње домаћин тако што откине по парче од *волова* и *орачиће*, а затим узима *шаку* која је њему намењена. Исто раде и остали чланови домаћинства. Сви укућани се обавезно послужују од сваког јела које је на столу. Виљушке и ножеви

се не употребљавају у току вечере, хлеб се ломи или кида, а риба се једе прстима. Последњих десетак година почело се са употребом ножева и виљушака.

Када се заврши са јелом, потребно је разбити неколико ораха, јер се за време Божића ораси не разбијају, како се не би током године разбијали судови. Ако за време вечере нешто падне на под, не узима се до *сачишћања* (чишћења) куће.

После вечере, свеће које горе у ситу гасе се тако што укућани на њих бацају мешавину пшенице и кукуруза, коју захватају из сита. Сматра се да ће те године боље родити она житарица од које се више залепило за свеће. Кандило остаје да гори докле год има уља и фитиља.

У раније време се после вечере није ништа распремало. Обично се по обављеној вечери ишло на спавање. У новије време, употребљени судови се склањају, па и перу.

Кад се заврши са јелом, у Белом Потоку:

1. Судови се склањају, али се не перу. Мрве које се сакупе, ставе се испод џака;
2. Судови и храна се остављају до сутрадан. *Не дира се ништа до ујутру*, јер треба *пун астал да буде џеле године*.

Раније се током вечере нису користили ножеви и виљушке, а сада се тога скоро нико не придржава. Не ломе се ораси да се не би разбијали судови.

Домаћин је дужан да те ноћи пази на ватру да се не угаси. Међутим, у Белом Потоку сам забележила да се током ноћи ватра *не чува*. Ујутру се, на Божић, *рано заложи*.

Из куће се не излази док не дође полаженик. Капија на дворишту се закључавала да у кућу не уђе онај *ко није пожељан*.

	1945-1960	1997-2003
Време	6. јануар – дан, вече, ноћ	6. јануар – дан, вече, ноћ
Простор	Кућа, двориште, шума	Кућа/двориште/шума
Радње	Излазак на гробове, склањање ствари из куће, принављање Божића, враћање позајмица, завршавање ручних радова, сечење бадњака, клање и печење печенице, пуцање из прангија, мешење обредних хлебова, припрема посне хране, уношење бадњака и сламе, бацање ораха, припремање стола, кађење просторија, паљење кандила, читање молитве, вечера	Недирање непотребних ствари, враћање позајмица (пожељно), сечење бадњака, клање и печење печенице, пуцање петарди, мешење обредних хлебова, припрема посне хране, уношење бадњака и сламе, бацање ораха, припремање стола, кађење просторија, паљење кандила, читање молитве, вечера
Учесници	Домаћин, домаћица, деца	Домаћин, домаћица, деца
Реквизити	Бадњак, слама, рукавице, сито хлеб, ораси, јабука, дренак, тамјан, свећа, кандило, сто, кашике, вино	Бадњак, слама, рукавице, сито, хлеб, ораси, јабука, дренак, тамјан, свећа, кандило, сто, кашике, вино
Веровања	-//-	-//-
Забране	Позајмица	Позајмица

Табела 11: Бадњи дан – Зуце, Пиносава, Бели Поток

Рождество Христово – Божић

Божићни празници су најважнији (нарочито Бадњи дан и Божић) и обичајима најсадржајнији у циклусу народних празника. Бадњедански и божићни обичаји су доста испреплетени (у прошлости су то били и више), тако да чине једну нераздвојну целину. То се одразило и на народну фразеологију, па се за две неодвојиве ствари говорило да су повезане „као Бадњи дан и Божић“.[76] Многи обичаји започети на Бадњи дан настављали су се изјутра на Божић. Међутим, ови празници су имали и неке своје специфичности. Бадњи дан је већ описан, па следи опис обичаја на Божић, који се слави 25. децембара/7. јануара.

У народном светковању, овом празнику припада најзначајније место у годишњем циклусу празника. Промене се запажају, али је чињеница да у садржају божићног празновања још увек има доста сачуване обичајне праксе из ранијег времена, што све доприноси утиску да је Божић „најпунији“ празник када је реч о обичајном садржају празновања.

ꕥ ꕥ ꕥ

Црква овај дан посвећује Христовом рођењу и празнује томе у част.

ꕥ ꕥ ꕥ

Божић је празник за који се везују многе забране, али је истовремено и празник на који ваља понешто и започети. Тако су у Шумадији мајке на Божић први пут упућивале своје кћери у женске ручне радове, зато што се „верује се да ће сви послови ићи од руке у току целе

[76] Д. Бандић, *Народна религија Срба*, 294-295.

године ако се на Божић до подне отпочне да тка, плете, шије итд.“[77]

Једно од обележја Божића јесте пуцање. Како наводи М. Милићевић, иако су власти забрањивале, „звиждали су куршуми поред главе Београђанима, али се опет пуцало. Неколико је и смртних случајева било, па се опет пуцало. Толико је то весеље Србима мило...“[78]

У целој Србији се рано ујутру узимала вода са извора. Тако је прво захватање воде у Шумадији пропраћено поздравом води, бацањем кукуруза и узимањем дрена.[79] У Гружи се прва вода донета на Божић називала *јаковна*. Служила је за умивање, да се мало од ње попије пре јела и да се њоме замеси чесница.[80]

На Божић се ујутру *полазила* живина, али и крупна стока. Код Банатских Хера, на пример, домаћин, пре него што пође стоци, на руку навуче рукавицу у коју стави по мало кукуруза и жита, а у другој руци носи свећу. Свако грло мало помилује говорећи: да је све живо, здраво и корисно.[81] Слично је било и у Шумадији.[82]

---

[77] Сребрица Кнежевић и Милка Јовановић, *Јарменовци*, Српски етнографски зборник, Живот и обичаји народни 73, Београд 1958, 109.

[78] М. Ђ. Милићевић, *Живот Срба сељака*, 168.

[79] Јован Ердељановић, *Етнолошка грађа о Шумадинцима* (приредио П. Ж. Петровић), Српски Етнографски зборник, Живот и обичаји народни 64, 160.

[80] П. Ж. Петровић, *Гружа*, 228.

[81] *Банатске Хере*, Нови Сад 1958, 299.

[82] Ј. Павловић, *Крагујевачка Јасеница*, 92; М. Ђ. Милићевић, *Живот Срба сељака*, 169; П. Ж. Петровић, *Гружа*, 228-230.

Један од важнијих обичаја на Божић јесте долажење полаженика у кућу, о чему постоји обимна литература.[83] Полаженик је ритуални гост и први посетилац куће. Најчешће кућу *полази* на Божић изјутра, али је у прошлости могао долазити и на неке друге празнике (Свети Игњат, нпр.). Од његове личности и понашања, по веровању, зависила је наступајућа година. Зато се полаженик углавном унапред наручивао (обично неко мушко чељаде). Ако породица закључи да кућа напредује, онда се иста личност позива и наредних година.[84]

Божићни обичаји су у подавалским селима, посматрано у односу на друге празнике, још увек сачувани потпуније, мада су поједине радње престале да се изводе или су у једном делу редуциране, што се може видети из описа који следи. Обичајну праксу на Божић чине:

- доношење воде,
- обредно умивање,
- промрсивање укућана,
- долазак полаженика,
- обичаји пре божићног ручка,
- божићни ручак.

[83] Видети: М. Недељковић, *Годишњи обичаји Срба*, 38-39.

[84] Група аутора, *Словенска митологија*, Енциклопедијски речник, Београд 2001, 436. О значају и улози полаженика видети: Шпиро Кулишић, *Полаженик и коледари*, Из старе српске религије, Београд 1970, 115-135; Веселин Чајкановић, *Три Божићна обичаја*, 209-228.

Доношење воде

У ранијем периоду, у свим селима се на Божић устајало скоро одмах после поноћи, а најкасније у два или три сата ујутру. Чим укућани устану, тј. пре изласка сунца, домаћин је одлазио по воду на извор или на бунар у дворишту. У Зуцама је забележено да је водоноша на рукама требало да има рукавице. У рукавицама се налази жито (пшеница и кукуруз) из сита које стоји на столу. Кад би стигао код извора, водоноша би говорио: *Христос се роди, хладна водо*, а извор би *поливао* (посипао) припремљеном житном мешавином и *китио* босиљком. После тога је точио воду која је *неначета*. Кад је улазио у кућу, поздрављао је домаћицу речима: *Христос се роди*, а она му је одговарала: *Ваистину се Христос роди*, и посипала га житом које је узимала из сита. Проласком водовода кроз села и масовним увођењем воде у куће, готово је изобичајен обичај одласка по *неначету* воду. Обичај се задржао у још понеком домаћинству које има бунар у дворишту, али и старије чланове у породици. *По правилу би требало са бунара, али ја наточим у кући* – каже једна саговорница.

Обредно умивање

Домаћица је од донете *неначете* воде одвајала један део за умивање укућана, а део је остављала да замеси чесницу и спреми божићни ручак. После обављања поменутих радњи будила је остале укућане. Сви чланови породице су се после устајања најпре умивали донетом водом и пили је *наштину*. Лице и руке се нису брисали после умивања, већ су остављани да се осуше.

Обредно умивање се у већини породица данас обавља водоводском водом, тако да је скоро непознато умивање какво је постојало у једном периоду после Другог светског рата.

Промрсивање (омрсивање) укућана

После доношења воде са извора/бунара, домаћин је секао месо од печенице. После умивања, укућани су узимали мед, дрен и мало вина или воде. Пре него што промрси, свако је узимао и по мало од онога што је остало од вечере која се јела на Бадњи дан. Овај део обичаја није правило. Пошто се све обави, тек онда се доручковало (*промрсивало*). У ту сврху је служило печење од печенице. Све ове радње морале су се обавити пре него што полаженик дође у кућу. У кућама у којима се не узима ништа од бадње вечере, промрсивало се заједно са полаженником. У неким кућама, када дође полаженик и послужи се преосталом посном храном, она се склања са стола.

У Пиносави се обично промрсивало тек када дође полаженик. Када се он послужи месом од печенице, тек онда се служе укућани, с тим што од печенице прво окусе деца. Раније се веровало *да уколико се прво омрси женско дете, онда ће сточни подмладак претежно бити женски, а ако то прво учини мушко, онда ће бити мушки*.

У Белом Потоку су се ујутру прво узимали дренак и мед: да се буде *здрав и јак као дрен*. Један од казивача додаје: *Свако дете ударим мало по глави да буду здрави ко дрен*. Појединци истичу да су се дренак и мед могли узимати и на Бадње вече, али се, углавном, то радило на Божић. Када је у питању дренак, један од саговорника ми је рекао: *Деца то не узимају. То је прљаво*.

У понеким кућама се ујутру најпре узима мало од посне хране. Већина, међутим, одмах узима месо од печенице. Углавном се сачека да дође полаженик и да му се да доручак, па после њега укућани узимају по мало од печенице. Осим печенице, полаженик у неким кућама за доручак добија и сир.

Долазак полаженика

Док не дође полаженик и први седне, укућанима је било забрањено да седају на столицу. Такође, забрањено је било да се хода бос по кући све док се Божић *не изнесе* из куће. Ових забрана се ретко ко у новијем периоду придржава.

Полаженником се назива онај који први дође у кућу, што је обично унапред договорено. Од њега се очекује да обезбеди срећу и напредак породици у наступајућој години. Због тога се најрадије узимају деца, најчешће из родбине, јер ће она, по веровању, донети највише среће кући. Последњих деценија функцију полаженика преузимају унуци. *Добро је да немам петлове, били би мутави* – више у шали каже један саговорник, јер његов полаженик није знао да прича, пошто је био беба. Морала је мајка да прича уместо њега, али вероватно то за деду није било исто као да унук сам обавља обичај.

У краћем периоду после Другог светског рата полаженик је долазио у кућу у раним јутарњим сатима. Већ од шездесетих година прошлог века време долажења полаженика почело је полако да се помера према подневу. У најновије време је пожељно да полаженик дође у току преподнева, поготову ако долази из суседног села.

Када улази у кућу, полаженик каже: *Христос се роди*, а домаћица одговара: *Ваистину се Христос роди*, и посипа га пшеницом и кукурузом који се налазе у ситу на столу. Пошто уђе у кућу, полаженик прилази шпорету и ставља метални новчић. Домаћица је већ унапред припремила столицу на коју је ставила раније припремљену божићну сламу. Столица је постављена испред шпорета. Кад седне, полаженик једним комадом бадњака почиње да џара ватру. Пошто су то углавном мала деца, која не знају шта треба да изговарају, то обавља неко од старијих укућана уместо њих. Ватра се најчешће џара храстовим бадњаком.

При том се изговара: *Колико варница, толико годиница/колико варница, толико волова/колико варница, толико оваца/колико варница, толико прасића/колико варница, толико пилића..., а највише добре среће, тешке кесе, живота и здравља*. Када заврши са џарањем ватре, полаженику се дају мед, дрен, вино или вода, а потом и доручак. За доручак добија *само хлеб и месо од печенице*. После доручка полаженик може да иде кући или да остане до поднева.

Увођење животиња у кућу као *полазника* или пре доласка правог полаженика, било је реткост, али се памти. Обично су се уводили овца или теле (врло ретко). Када се уведе у кућу, животиња се посипа житом као и прави полаженик. Пушта се да покупи мало жита са пода, а онда се враћа у стају.

Обичаји пре божићног ручка

До ручка је домаћица морала да обави одређене послове. То су: *клање петла/кокошке* и *мешење божићне чеснице*.

- *Клање петла/кокошке.* Ујутру рано домаћица коље петла или кокошку, од којих спрема супу за ручак. Спремање супе за ручак представља обавезу сваког домаћинства. У ранијем периоду, ко није имао да закоље петла, мењао је кокошку код онога ко га је имао. Последњих година се коље, или се унапред припремљено пиле за ту прилику вади из замрзивача.

- *Мешење божићне чеснице.* Обредни колач који се меси ујутру на Божић зове се *чесница*. Чесница се припрема од кукурузног брашна, али без квасца. У новије време се чесница припрема и од белог пшеничног брашна. Округлог је облика и пече се у тепсији мањег пречника.

Домаћица припрема чесницу у току преподнева, али мора бити печена пре почетка *дизања уславе* (сечење колача), тј. пре почетка божићног ручка. Раније ју је припремала са водом донетом са извора/бунара (тзв. *водицом*, односно, *неначетом* водом). Последњих година се припрема са водоводском водом, пошто ретко ко излази напоље по воду.

Чесница се меси на следећи начин: у посуду се стави одређена количина воде која се посоли и стави на шпорет да прокува. Кад вода прокува, сипа се брашно које се стално меша. Смеса, не превише тврда, ставља се у подмазан плех и пече се одређено време у шпорету. У тесто се убаци метални новчић који је полаженик оставио на шпорету при доласку. У зависности од домаћинства, домаћица у тесто још убаци пасуљ, пшеницу, кукуруз, дренак, дулечно семе, са врата откине комадић дрвета, направи *јарам* од комадића дренка. Најчешће се, од свега наведеног, у чесницу убаци само полажеников новчић. У Белом Потоку се у новије време у чесницу стављају сир и уље.

Горња површина чеснице шарала се уз помоћ трске. Три комада трске увежу се на средини црвеним концем и рашире *у стожер*. Тако направљени, вуку се по тесту да оставе шару. С обзиром на то да су огњишта изашла из употребе још између два рата, нико од саговорника није запамтио да се чесница пекла на огњишту или жеравици.

У Пиносави и Белом Потоку домаћица меси *чесницу* од кукурузног брашна. У чесницу се ставља пара која је сачувана од претходне године или се узима нова. У Пиносави полаженик не оставља новац пре него што почне да џара ватру. Тако се догађа да један исти новчић може годинама да се користи у исту сврху, *ако се у међувремену не изгуби*. Ако се којим случајем изгуби, домаћин даје *нови*. Чесница се ломи после сечења колача. То раде сви укућани заједно. Сматра се да ће онај ко нађе сакривену пару бити врло срећан у наступајућој години. Новчић се лепи на плафон, где стоји док сам не отпадне. Када отпадне, чува се у кући за

следећу годину, а у Зуцама се, обично, од тог новчића купује со (наравно, дода се преостала потребна количина новца) која се даје стоци.

- *Полажење стоке*. Домаћин рано ујутру одлази да *полази* стоку. Када уђе у стају нахрани стоку са мало жита које држи у џепу или у рукавици.
- *Полажење живине*. Живину *полази* домаћица заједно са полаженником. Носе сито из кога се узима жито којим се хране кокошке.

Божићни ручак

На Божић се ручало у подне, мада се у новијем периоду време ручка помера на један, па и на два сата после подне. Сам ручак прате одређене радње, које се углавном и данас одржавају: *кађење тамјаном, паљење божићне свеће, сечење божићног колача, ломљење чесница, божићни ручак.* Раније, када је божићни ручак био око поднева, све предрадње су обављане пре дванаест сати. У новије време се *дизање уславе* помера скоро на поподне. У неким кућама се руча и око два или три сата после подне. Све радње пред ручак задржавају се, само што се померају према вечери.

- *Кађење тамјаном.* Пре него што се постави божићни ручак, домаћин или домаћица окаде трпезу и просторију тамјаном. Уз кађење се изговара, ако се зна, одређена молитва (*Оченаш*).
- *Паљење божићне свеће.* У Зуцама када се окади кућа, пале се обично три свећице које се налазе у ситу, а које су већ паљене на Бадње вече пре вечере. Свећице пали домаћин. Гасе се одмах после ручка, бацањем на њих житарица које се налазе у ситу. Међутим, ако су свећице *суве* па брзо горе (с обзиром на чињеницу да се купују углавном парафинске), да се не би упалио конац којим су

увезане, гасе се пре него што се заврши са божићним ручком.

У Пиносави свећа стоји у чираку на врху стола. Она гори док се не исече колач. Гаси се вином.

У Белом Потоку неко из куће окади просторије пре него што се руча. После тога се упали једна свећа која стоји у чираку на врху стола, или се упале три свећице увезане црвеним концем, које стоје у ситу. Када се *дигне услава*, свеће се гасе вином. После се чита молитва. У једној кући сам забележила и овакав обичај: Док се чита молитва, укућани стоје око стола. Пред њима стоји по чаша вина. Два пута узимају по један гутљај вина. После другог гутљаја допуњава се чаша. Када се очита молитва, чаша вина се испије одједном.

- *Сечење божићног колача. Услава* (сечење колача) се *дизала* око поднева. Са померањем времена за ручак, помера се и време сечења колача, тако да се све чешће обавља иза поднева. Ако је полаженик остајао или долазио на ручак, са њиме се секао божићни колач. Колач се секао унакрст, на четвртине, али не потпуно, већ се пазило да остане део коре да се преломи. Колач се посипао вином. Сваку четвртину наизменично су морали да пољубе домаћин и полаженик, уз речи: *Христос по среди нас*. Одговор је гласио: *јес и будет*. Ако полаженик не зна шта да каже, речи изговара домаћин.
- *Ломљење чеснице.* Чесница се ломила одмах после сечења колача. Пре него што се приступи ломљењу чеснице, на средину се стави мало соли. Ова со се *опкроји*, извади заједно са делом чеснице и даје стоци. Чесницу су ломили сви укућани, а са њима и полаженик ако је остајао на ручку. Крајеве чеснице су држали у рукама и, не пуштајући, окретали слева удесно. Када се три пута окрене, онда се ломи (*кида*), при чему се подиже рукама увис. Гледало се код кога ће да остане највећи

комад, јер се сматрало да ће тај бити најздравији и најбољи радник на имању. Онај који нађе новчић, тај ће зарађивати добар новац целе године. Новчић из чеснице се лепи на плафон изнад стола. Када отпадне, за њега се куповала со која се одмах трошила. Од ове соли давало се и стоци. Чесница се још увек кида. У Зуцама нисам чула да се негде сече ножем. Свако од укућана морао је да узме бар комадић чеснице.

У Белом Потоку су сви укућани заједно ломили чесницу окретањем укруг. Забележила сам да се чесница може сећи и ножем, али је то ипак новија појава. То је углавном случај у оним кућама у којима се у чесницу, уместо воде, стављају уље и сир. У старијој варијанти, на чесницу се стављало мало соли. Пре него што се почињало са окретањем, са чеснице се вадила стављена со. То се радило *обрезивањем* места са сољу и вађењем комада чеснице који је касније даван стоци.

Онај ко нађе новчић стављен у чесницу, тај се сматрао срећним. Новчић се лепи на плафон и остаје тамо док сам не отпадне. Када отпадне, чува се у кући или се поново ставља у чесницу, следеће године.

- *Ручак.* Ручало се после сечења колача и ломљења чеснице. Поред печенице, за ручак се спрема и супа од петла или кокошке. Од слатког су раније припремане пите са јабукама (вишњама) или штрудла, а у новије време – колачи.
- *Гашење божићних свећица.* Кад би се *дигла услава* пре самог ручка, сви скупа би гасили свећице житом из сита. Оно чега се више ухватило на свећицама, сматрало се да ће те године боље родити. Свећице су остајале у кући.[85]

[85] Остаци воска од свећа, као новија појава, сакупљају се и дају као

Кад руча, полаженик иде кући. На вечеру није долазио. После ручка се полаженику дају његов колач и припремљени дар (чарапе, пешкир, кошуља, рукавице и сл.), а данас – и нешто новца. Првог дана Божића сви седе код својих кућа. Не иде се никоме у посету, што не важи само за полаженика.

На Божић се ништа не ради, не чисти се кућа, не перу се судови (мада понеко тањире од вечере одмах пере), не чисти се код стоке, већ се она само храни унапред припремљеном храном. И како рече један од казивача: *Углавном се празник проводи у одмарању*.

Полажење стоке. Обичај је био да се на Божић ујутру одлази код стоке. Обично стоку *полази* мушкарац, али ако је он заузет послом ван куће, то обавља домаћица. Улазећи у шталу, домаћин поздравља стоку са *Христос се роди* и посипа је донетим житом које је узео из сита. Обичај *полажења стоке* и данас поштује онај ко има стоку. Стока (краве и свиње) се храни житом из сита или се само посипа житом. Тада се изговара: *Добар дан и срећан Божић*. У неким породицама се штала кити бадњаком и дренком – *да стока буде здрава*. Бадњак се са штале скине *кад се стигне*. У неким кућа ма се сматра да *бадњак треба да се изгори. Он је за горење*.

У Белом Потоку се ујутру рано одлазило у шталу, где се стока посипала житом и где су јој давани комади божићног колача, њој намењени. Пошто је стоке све мање, обичај је готово престао да се изводи.

Полажење живине. На Божић ујутру домаћица одлази код живине и храни је мешавином пшенице и кукуруза, коју узима из сита. Обичај и данас поштује већина

прилог цркви.

испитаника. У Белом Потоку, после обављеног ручка, домаћица је са полажеником одлазила да нахрани живину. Данас, ако се то уопште ради, посао обавља само домаћица.

Првог дана Божића није се одлазило у посете, тј. туђим кућама. Једини који је могао ићи, то је био полаженик.

Други дан Божића

Другог дана је полаженик долазио на ручак. После ручка би му домаћица дала колач који је за њега испекла на Бадњи дан. Колач се везивао црвеним концем. Уз колач су се давале паре (привезане на колач) и нешто од дарова. Другог дана Божића само се ручало око два сата поподне *без икаквих церемонија*.

У Пиносави на други дан Божића нема неких значајнијих обичаја. Понеко од оних који славе Светог Стевана почисти кућу, али не износи ђубре из куће до сутрадан.

Другог дана Божића нема ни у Белом Потоку неких посебних обичаја. Поштује се једино забрана обављања послова, осим оних најнеопходнијих који се не могу одложити. У понеким кућама се чисти већ другог дана, нарочито у оним које славе Светог Стевана.

Трећи дан Божића

Трећег дана Божића чистила се кућа. Устајало се рано ујутру да би се *изнео* Божић. Чишћење се обављало *пре сунца*. Слама на којој је седео полаженик стављала се у *гњиздаре* у које носе кокошке или се убацивала у свињац. Ораси који су бацани у ћошкове купе се или се остављају да стоје годину дана.

Бадњаци се

1. стављају на родно дрво, најчешће на шљиву. Остају на дрвету док их ветар не збаци. После тога их неко изгори, а неко их баци у ђошак дворишта у који се много не иде;
2. остају у кући и после неколико дана изгоре се у шпорету: *Ружно ми је да износим из куће. Шта знам да л ваља*.

Кућа се чисти метлом која је: раније била обавезно *баштенска* – од прућа или од биљке *метле*. Метла се баца заједно са ђубретом да иструли. У новије време метла може бити нова, купљена на пијаци. Користи се за чишћење куће до следећег Божића. После тога се користи за чишћење дворишта, све док не пропадне.

Сакупљено смеће се оставља на неко *чисто* место у дворишту, где се не гази. После чишћења куће прали су се сви судови употребљавани о Божићу.

Трећи дан Божића је празник Свети Стеван. То је породична слава мањег броја фамилија.

У Пиносави се, такође, трећег дана рано изјутра чистила кућа. Бадњаци су се стављали на неко родно дрво, а слама се носила код стоке. Метла се бацала на ђубре. У времену коришћења сламарица, трећег дана Божића мењана је слама у сламарицама. Стављана је нова слама, стара је вађена и спаљивана.

У Белом Потоку се изјутра чисти и износи Божић. Слама и све оно што се ишчисти баца се код стоке (крава, свиња, кокошака), а *не баца се на ђубре*. Чисти се старом метлом, која се после тога баци на ђубре да иструли. Бадњаци се оставе негде да стоје. Део којим се џара ватра може да се изгори.

У Белом Потоку је забележено веровање да на Божић не би требало пити кафу да не буде бува, *али има ко не поштује*. Исто тако, веровало се да облачно време на Божић

предсказује родну годину. Ако је сунчано, а још и топло година ће бити врло лоша и тешка.

У Пиносави постоји веровање да ће родити воћке ако је дан прослављања Божића облачан, а ако има снега, да ће бити родна година. Иначе, раније се на Божић пребројавао новац да би га било довољно у току целе наступајуће године.[86]

	1945-1960	1997-2003
Време	7. јануар – јутро, дан	7. јануар – јутро, дан
Простор	извор/бунар, кућа, штала	чесма, кућа, штала
Учесници	домаћин, домаћица, укућани, полаженик	домаћин/домаћица, укућани, полаженик
Радње	одлазак по воду, умивање, промрсивање долазак полаженика, ђарање ватре, клање петла, мешење чеснице, полажење стоке, полажење живине, кађење, паљење свећица, сечење колача, ломљење чеснице, читање молитве, гашење свеће/свећица, ручак, даривање полаженика, изношење Божића	умивање, промрсивање, долазак полаженика, ђарање ватре, клање петла/кокошке, мешење, чеснице, полажење стоке, полажење живине, кађење, паљење свећица, сечење колача, ломљење чеснице, читање молитве, гашење свеће/свећица, ручак, даривање полаженика, изношење Божића

[86] Радоје Цветић, *Пиносава – подавалско насеље*, библиотека „Хронике села“, Београд 2003, 175.

Реквизити	вода, рукавице, жито, мед, дренак, бадњак, вино, петао, чесница, божићни колач, печеница, тамјан, свећице/свећа	вода, рукавице, жито, мед, дренак, бадњак, вино, петао, чесница, божићни колач, печеница, тамјан, свећице/свећа
Веровања	о времену и наступајућој години	о времену и наступајућој години
Забране	пијење кафе, седење на столици, ходање босих ногу	-//-

Табела 12: Божић – Зуце, Пиносава, Бели Поток

Божићни дани

У Зуцама је забележено казивање које се односи на тзв. *божићне дане*, а које овде износим. Дани између два Божића, односно у периоду од 10. до 13. јануара, звали су се *божићни дани*. У овом периоду је било пожељно да жене не започињу *велике послове*: прање веша, шивење, предење вуне, ткање, плетење, везење и сл.

С једне стране, било је забрањено радити *женске* послове, али с друге стране, било је пожељно да се уради *неки мали рад*, односно рад који се могао завршити у ова четири дана, као нпр. шал, рукавице, мали вез и сл. Нарочито је било пожељно да то ураде девојке. Веровало се да треба *нешто направити ради здравља и напретка укућана*. Међутим, ако се пре Божића започео неки већи женски рад (ткање нпр.), он се прекидао и настављао тек после Св. Јована.

	1945-1960	1997-2003
Време	10-13. јануар	-//-
Простор	кућа	-//-
Учесници	жене, девојке	-//-
Радње	-//-	-//-
Реквизити	-//-	-//-
Веровања	„мали рад“ – шал, капа...	-//-
Забране	прање веша, везење, плетење, предење, ткање...	-//-

Табела 13: Божићни дани – Зуце

Обрезање Господа Исуса Христа/Свети Василије Велики/Нова година/Мали Божић.

Мали Божић, односно Нова година, по православном календару је празник који пада 1./14. јануара. Празник је још познат и као Свети Василије. На овај празник су се у народу, нарочито у прошлости, настављали божићни празници, што се дâ наслутити из садржаја прослављања.

ꙮ ꙮꙮꙮ ꙮ

Црква слави 14. јануар у част Светог Василија Великог, односно у част обрезања Господа Исуса Христа.

ꙮ ꙮꙮꙮ ꙮ

У народу је Мали Божић важио као празник којим се наставља раније започето прослављање Божића, па из је тих разлога, највероватније, и настао овакав назив празника. Прослављање Малог Божића обележавало је у

прошлости прављење посебног колача који се зове *василица*.[87] За овај дан се чувала глава од божићне печенице, која се јела за ручак уз осталу припремљену храну.

По селима Горње Јасенице спремала се на овај дан *василица* од пројиног брашна, у коју је стављано семе различитог поврћа, са жељом да наступајућа година буде родна. Горња површина је обично шарана боцкањем помоћу три увезане свећице. Слично се поступало и у насељима у Гружи.[88]

У Левчу и Темнићу се веровало да ће бити родна година ако на Мали Божић падне снег или буде облачно. На Косову је постојало веровање да ће, осим беријета у пољу, бити добар и принос пчела.[89]

ꕥ ꕥ ꕥ

Као и Божић, и Мали Божић је био велики народни празник. Током неколико последњих деценија, из садржаја празника изобичајени су скоро сви елементи који су га повезивали са Божићем. Мали Божић је, као и Божић, прослављан у породичном кругу. Поједине радње које су обављане на Божић понављане су и на овај дан.

---

[87] О василици: Тихомир Р. Ђорђевић, *Васиљица*, Наш народни живот 2, Просвета, Београд 1984, 65-76; Сања Златановић, *Василица и самоодређење Рома*, Гласник Етнографског института САНУ LII, Београд 2004, 155-164.

[88] Ј. Павловић, *Крагујевачка Јасеница*, 96; П. Ж. Петровић, *Гружа*, 234.

[89] С. Мијатовић, *Левач и Темнић*, 129; Дена Дебељковић, *Обичаји народа српског на Косову Пољу*, Српски етнографски зборник, Живот и обичаји народни 1, Београд 1907, 252.

За Мали Божић је од божићне печенице остављана глава, која се јела уз осталу храну за ручак. У новијем периоду се овај део обичаја ређе поштује. Главу обично разбија (*лупа*) домаћин куће. У Белом Потоку се *остављала глава. Сада се пече и бут. Увек се придода и мало другог меса*. За ручак се, док се остављала храна од Божића, још понешто *принављало*. Обавезно су се пекли колачи од киселог теста. У неким кућама се остављао и део посног пасуља који је спреман за Бадњу вечеру. Данас се спрема мало бољи *обични* ручак. Према припремљеној храни се не би рекло да се ради о празничном дану.

На Мали Божић је домаћица пекла и посебну врсту обредног хлеба, који се и у овим селима називао *василица*. То је, заправо, једина одредница која указује на то да се ради о празнику. *Василица* је, како мештани кажу, била врста проје. Припремала се од кукурузног брашна. По облику је подсећала на божићну чесницу, што значи да је била округлог облика. Василица је, заправо, била најважнији елемент празничног ручка. Тесто за василицу се избоцка пре печења. Ова радња се обављала помоћу три цевчице направљене од трске, увезане црвеним концем. Јела се са печењем (одн. главом) од печенице, које је остављано за овај дан. Василицу су сви чланови породице окретали пред ручак укруг изнад стола и после трећег окретања су је ломили. Ко одломи веће парче, сматрало се да ће бити најсрећнији у породици те године.

Прављење и ломљење *василице* изобичајено је скоро у потпуности. Једна од саговорница, објашњавајући зашто више не меси василицу, каже: *Прекинула сам,*[90] *па не иде да „поврћем“. Не ваља да се враћа, а и млађи неће да наставе*.

[90] Уопштено се у народу сматра: када се нешто прекине, не ваља да се поново *враћа*, односно – да се наново уводи у обичај.

Раније су у Белом Потоку, кад се василица испече, цевчицом вађени комадићи који су давани кокошкама да покљуцају. Сада се, најчешће, уместо василице спрема обична погача или пита, која се не сече ножем, већ се ломи рукама.

У случају да полаженик није добио свој колач и дар на Божић, припремљени дар је добијао на Мали Божић. Овај део обичаја је релативно рано изобичајен. Поклон полаженику се, како је то већ речено, обично даје после божићног ручка.

У ранијем периоду је било у обичају да се нешто остави од хране која се спреми за Бадње вече. Ова храна се пред Нову годину (тј. на Мали Божић) носила мртвима на гробље. У исту сврху је остављана и плећка од божићне печенице. Старији сељани су Мали Божић називали још и *мртвачки Божић* или *Божић за мртве*.[91]

У Белом Потоку се уочи Малог Божића ишло на гробље. Том приликом су се носили печење остављено од божићне печенице и колачи.

У Белом Потоку су у ранијем периоду шили нове кошуље за децу. Кошуља у којој је дете *божићковало*, тј. проводило божићне празнике, склањала се. Ова *стара* кошуља се прала и остављала да је дете носи касније. Веровало се да оно може добити падавицу ако му се не би сашила и поклонила нова кошуља за празник.

У последњој деценији прошлог века празник почиње све више да се слави као Нова година, губећи свој обичајни садржај.

[91] Овај податак је добијен само од једног казивача у Зуцама. Није могао бити проверен јер други саговорници нису знали ништа да кажу о томе.

	1945-1960	1997-2003
Време	14. јануар	14. јануар
Простор	кућа	кућа
Учесници	укућани, полаженик	укућани
Радње	мешење василице, једење главе печенице, шивење нове кошуље детету	чекање Нове године
Реквизити	василица, глава печенице	-//-
Веровања	највеће парче василице доноси срећу, деци се шије кошуља због заштите од болести	-//- -//-
Забране	обављање свакодневних послова	обављање свакодневних послова

Табела 14: Мали Божић/Нова година –
Зуце, Пиносава, Бели Поток

Некрштени дани

Зимски празници у трајању од две недеље започињу Бадњим даном, а завршавају се Богојављењем. Широко је распрострањено веровање да је то раздобље у коме су зле силе и демони врло активни. Из тих разлога су у народу предузимане неке мере ради заштите, као што је, на пример, забрана шетања ноћу.

По црквеном календару, ово су дани посвећени сећању на библијске догађаје повезане са Христовим рођењем и крштењем у реци Јордану.

ꕥ ꕥ ꕥ

Ово је период (заједно са Божићем и Богојављењем) који обележавају многобројни обичаји, обреди, веровања, забране и сл., што га на неки начин издваја из читавог календарског комплекса. Поменуто веровање постоји не само због тога што ови дани падају у преломни период године, него и зато што су сматрани за опасан период – тада душе умрлих, али и нечисте силе, улазе међу људе.[92]

Народ у Гружи је веровао да током ових дана Исус Христос није био крштен па се зато ови дани називају *некрштеним*.[93]

ꕥ ꕥ ꕥ

Период од дванаест дана између Божића и Богојављења називан је, у Зуцама, *некрштеним данима*.[94] *Не крсти се, зато су некрштени*. Сада ретко ко памти да су ови дани тако уопште називани. Међутим, када се пита за дане између Божића и Богојављења, онда старији казивачи знају да објасне да је ово било време када су деловале зле силе које су могле да нанесу зло људима. *Не ваља тих дана да дуго гори светло* [мисли се увече]. *Не иде се ноћу*. Посебно се водило рачуна да се ноћу борави што мање изван куће:

---

[92] *Словенска митологија*, 378-380.

[93] М. Недељковић, *Годишњи обичаји у Срба*, 168.

[94] Подаци о *некрштеним данима* прикупљени су само у Зуцама. У друга два села нисам наишла код саговорника на разумевање у вези са разговором на ову тему.

Таман посла да негде омркнеш. Журило се кући *докле кокошке не легну* [до сумрака]. У те дане се није радило, *сад се више не гледа, нег што се гледа*. *Нема крштавања деце*.

Било је прича да се појављују вампири. Могло је да се деси нешто лоше, па се бегало кући да не би вампир напао. Ово је неколико идентичних одговора мојих казивача.

У контексту тих веровања – старији памте приче које су раније кружиле по селу. Неких сам се и сама подсетила, пошто сам их својевремено чула, јер се у селу о тим догађајима доста причало. Навешћу неколико прича које се односе на период некрштених дана, онако како су их казивачи испричали.

Прича 1.

Не знам да су то некрштени [дани]. *Прича покојни старац о томе. Тада свашта видиш. На пример кад наиђеш... Видиш – иде човек према теби, погледаш – нема га. Он је причао нама да је човек ишао према њему без главе. Видео га је ноћу. Био је у кафани. И каже: 'Ја идем, кад видим иде човек према мени, али без главе'. И то су некрштени данови*.

Раније је било, а мрак пада, а ти [бежи] *у кућу. Имало је да се лоше деси тих дана* ако се затекнеш напољу.

Прича 2.

Деда од... Њихов деда ишо из кафане. И он је прошо кућу. Кад је свануло, он је био на другом крају [села]. [Шта му се десило?] *Неки га јашили. Бог га питај. Терали га тако. И кад петли запевали, он освануо изнад „Траншпеда“*. [Да ли му се нешто догодило?] *После два месеца је умро. Да је знао, сигурно не би чеко ноћ*.

Прича 3.

Било је давно. Још није било превоза. Путовало се возом на посо. Кад ми се то десило, била је зима и велики

снег. Враћао сам се касно с пруге кући. Морао сам да прођем кроз цело село, јер живим на другом крају. Срећом су нека кола прошла, па се оцртавао траг точкова. Нисам морао да газим снег. Идући, одједном приметим на једној раскрсници упаљене свећице које су гореле. Пламен је бивао час јачи, час слабији. Покушавао сам да не гледам у том правцу. Кад сам се приближио, пламен је потпуно нестао. [Да ли се нешто догодило?] *Сутрадан сам био лоше. Дошла је једна рођака да ми угаси угљевље. Каже: спасило ме то што сам ишо трагом точкова.*

Прича 4.

Причало се да је неко нешто видо. Моја свекрва и ја смо отишле на чесму да наточимо воде. Одједанпут кученце једно – црно, голо, скроз иза нас. Ја се сагнем да га ударим – њега нема нигде. Ја наточим воду – оно иза леђа. Ја на њега – оно оде пред општину [стара Месна заједница], *на степенице. Ми пођемо кући – оно иза леђа. Није нас дирало. Боље што га нисам ударила. Свекрва није дала. Није се ништа десило, вероватно што га нисам ударила.*

Зашто јој се то десило, информаторка је објаснила на следећи начин: *Морало се ићи по воду. Пукла је нека каца. Вода је исцурила, а била је потребна. Отада*, како је рекла – *никада више није точила воду по ноћи.*

Прича 5.

Кад га ухвати ноћ напољу, *свекру се дешавало да види дугу испред њега...*

У овом периоду је женама било строго забрањено да раде женске радове: ткају, плету, перу и сл. Сматрало се да ће се и на тај начин сачувати од злих сила.

	1945-1960	1997-2003
Време	Од Божића до Богојављења	Изобичајено
Простор	Сеоски атар	-//-
Учесници	Становници села	-//-
Радње	-//-	-//-
Реквизити	-//-	-//-
Веровања	Зле силе	-//-
Забране	Шетање ноћу, обављање женских послова	-//-

Табела 15: Некрштени дани – Зуце

Крстовдан

Крстовдан је празник који се прославља 5./18. јануара. Претходи празнику који се назива Богојављење. Њиме се завршавао период *некрштених дана*, али и божићних празника. На Крстовдан се припремало за прављење Богојављења. Један од обавезних послова било је кување пихтија које су се јеле сутрадан. На Крстовдан се пости, иако се празнује усред *месојеђа*, тако да овај празник дели *мрсне* или *беле дане* од правих месојеђа. На овај дан се јела и храна која је остављена од Бадње вечери.[95]

[95] *Словенска митологија*, 308-309; М. Недељковић, *Годишњи обичаји Срба*, 125-126.

У црквама се овај дан слави у част светих мученика Теопемпта и Теоне. Иначе, овај дан је познатији као Крстовдан – слављење у част народног крста, који је прихватила и црква.

ꕥ ꕥ ꕥ

У Шумадији се веровало да на Крстовдан ваља мало да се поједе од колача који је полаженик добио на Божић у кући коју је походио.[96]

Милићевић наводи да у многим крајевима Србије постоји обичај да се на Крстовдан кувају пихтије које се једу на Богојављење.[97]

У Гружи се веровало да на овај дан треба да пости свако „ко се крстом крсти“. Вода која се употребљавала за пиће, *укрставала* се са три прста да би преко године била здрава.[98]

ꕥ ꕥ ꕥ

Раније се сматрао за велики и тежак празник, а данас више важи као црквени празник. Избегава се обављање тежих послова на овај дан.

Некада се на овај дан *није дозвољавао мрс. Само се јела посна храна*. Данас је пост готово изобичајен. Млађи скоро и не знају да је за овај дан донедавно био везан обичај обавезног поста. Они који посећују цркву знају да се на овај празник пости и да је Христос крштен на овај дан.[99]

---

[96] Ј. Павловић, *Крагујевачка Јасеница*, 96.

[97] М. Ђ. Милићевић, *Живот Срба*, 178.

[98] П. Ж. Петровић, *Гружа*, 234.

[99] Занимљиво је да већина испитаника није знала колико има празника са овим именом у години. Ако су и знали, нису били сигурни да ли се

На Крстовдан се кувају пихтије, а једу се на Богојављење.

	1945-1960	1997-2003
Време	18. јануар	18. јануар
Простор	Кућа	Кућа
Учесници	Старији чланови породице	-//-
Радње	Пост Кување пихтија	Враћање посту -//-
Реквизити	Посна храна, пихтије	-//-
Веровања	-//-	-//-
Забране	Једење мрсне хране	Мрсна храна само ко пости

Табела 16: Крстовдан – Зуце, Пиносава, Бели Поток

Богојављење

Богојављење је празник који се прославља 6./19. јануара. Један је од већих и поштованијих празника у народу. Садржај празновања карактеришу обреди и веровања који су повезани са симболиком лустрационих својстава, а првенствено кроз елементе воде и крста којим се врши *закрштавање* пошто се верује да се на тај начин истерује нечиста сила из човековог животног простора. Богојављење је схватано и као преломно време, тј. прелазак из *нечистог*

на њих пости и зашто.

(некрштеног) времена у нови период, „када се из земаљског простора истерују сви штеточински духови“.[100]

ꙮ ꙮ ꙮ

Овај дан црква слави у част крштења Исуса Христа у реци Јордану. Крстио га је Свети Јован, чиме је свету објављена тајна божанске Свете Тројице.

ꙮ ꙮ ꙮ

У Гружи је, на пример, изјутра рано, пре сунца ишао неко из куће на извор или бунар да донесе воду. Пре захватања, извор се посипао житом. Код куће се, испред кућног прага, полагала секира чије је сечиво било окренуто према сунцу. Домаћин се, стајући преко секире, умивао *богојављенском водом*. После тога, са три скока је ускакао у кућу. Исто су понављали и други укућани.[101]

Богојављење је празник који је познат по обичају да се из цркве доноси „освештана богојављенска водица“, коју народ сматра лековитом. Овом водом се посипају *нечиста места*, новац, рубље, бели смок, летина и др. Њоме се у прошлости умивао болесник, ако се изненада разболи. За ову воду се веровало да се не може покварити.[102]

ꙮ ꙮ ꙮ

Празник Богојављење сматрао се у испитиваним селима за *тежак* празник. Са Богојављењем се завршавао период тзв. некрштених дана, као и период забране рада

[100] *Словенска митологија*, 37-38; *Српски митолошки речник*, 40-42.

[101] П. Ж. Петровић, *Гружа*, 235.

[102] Видети цитирану литературу код богојављенских обичаја.

одређених послова (нарочито женских). После овог празника започињао је период Месојеђа.

У Зуцама се Богојављење и данас сматра за велики празник, мада се више везује за Цркву. На Богојављење се изјутра рано иде у цркву, одакле се доноси освештана вода. Последњих неколико година приметна је повећана заинтересованост за узимање богојављенске освештане воде. Томе је у Зуцама допринела и изградња цркве, па сада житељи више не морају ићи у Бели Поток. Црквеном обреду и узимању освештане воде више присуствују жене од мушкараца.

Богојављенска водица, која се узима у цркви, чува се у кући и по потреби се користи као лек (пије се или се њоме умива). Када се умива, окрене се према Сунцу. Верује се у изузетну лековитост ове воде. *Здрава је за очи* и *служи за све*. По веровању, ова вода се не може покварити и зато може дуго стајати а да не изгуби *лековита* својства. Богојављенском водицом може се причестити неко ко је на самрти *и тешко се раздваја с душом*.

Када се у цркви освешта већа количина воде, па се не утроши, преостала вода се чува до следећег Богојављења. У међувремену, ако некоме та вода буде потребна, може је узети и користити, пошто – по веровању – не губи лековита и заштитна својства.

У овом крају није познато или је, једноставно, заборављено веровање да се у поноћ уочи Богојављења отварају небеса и да се тада може видети Бог. Међутим, зна се прича о закопаном благу: *Ноћу се отвара небо, пожелиш срећу, где сева – ту је злато. Неки човек закопао благо. Пронаћи ће га онај ко убије седморо браће. Чуо то неки сељак, па каже жени: „Насађуј, жено, квочку. Стави што више јаја“. Кад се пилићи извели, било седам петлова. Сељак им посече главе и пронађе злато*.

На Богојављење се приликом сусретања говорило: *Христос се јави*, а одговарало се: *Ваистину се [Христос] јави*. И овај сегмент обичаја данас је изобичајен.

Да би се обезбедило здравље за укућане, на Богојављење је требало обавити одређене обичајне радње. У ту сврху, ујутру рано су се на улазна врата стављали секира и жар, које су укућани прескакали скоком из места.

На Богојављење се једу пихтије које су куване на Крстовдан.

Богојављење се у народу сматра за доста тежак празник. Из тих разлога су сви укућани избегавали обављање тежих послова.

Становници села Пиносаве иду по освећену воду у цркву у Белом Потоку. Верују у то да ова вода има моћ излечења. По воду иду и старији и млађи.

У Белом Потоку се веома велика важност придаје овој води, што потврђује и следећи навод: *Станем што ближе посудама са водом да не морам да узимам доливану воду*, каже једна од саговорница. Када се донесе кући, сви се умију донетом водом. *Раније обавезно деца попију гутљај и сумију се. Сада неће да пију*. Веровало се да ако боли глава, само умивање помаже да престане бол. Исто тако, ова вода је добра и за очи: *Веровало се да је посебна, да је лек*.

Када се вода узима, обично се у флашу убаци и мало босиљка који је освећен када и вода, а који се носи са собом од куће или се узме из цркве. Ова вода, по веровању, не може да се поквари. Стоји до следеће године, када се, ако нешто остане, просипа на цвеће.

Раније се у поноћ ишло на извор (чесму) по воду. Веровало се да се Бог јавља у поноћ тако што извор на тренутак пресуши и вода поново потече. Ова вода се користила у кући. Сада то нико више не ради.

	1945-1960	1997-2003
Време	19. јануар	19. јануар
Простор	Кућа, црква	Кућа, црква
Учесници	Укућани, становници села, свештеник	Укућани, становници села, свештеник
Радње	Забрана рада тежих послова, једење пихтија присуствовање служби, узимање освећене воде, прескакање секире и жара, одлазак у поноћ на извор	Забрана рада тежих послова, једење пихтија (скоро изобичајено), присуствовање служби, узимање освећене воде
Реквизити	Освећена вода, секира, жар, пихтије	Освећена вода, пихтије
Веровања	Лековитост воде	Лековитост воде
Забране	Обављање кућних послова	Обављање кућних послова

Табела 17: Богојављење – Зуце, Пиносава, Бели Поток

Месојеђе

Време између Божићног и Васкршњег поста, односно између Божића и Белих поклада називало се Месојеђе (нпр. у Шумадији) или меснице (у источним крајевима земље), али и фашанке (у градовима). Назив је дошао, поред осталог, и због изобиља у храни и пићу.103

[103] М. Недељковић, *Годишњи обичаји Срба*, 152-153; *Српски митолошки речник*, 303.

Месојеђе је период у коме су биле дозвољене игранке, прела, посела, свадбена весеља. У време Месојеђа, обредне поворке различитих назива обилазиле су насеља.[104]

У Стапару су у овом периоду жене организовале прела и посела када су се трудиле да заврше што више женских радова.[105]

	1945-1960	1997-2003
Време	Од Богојављења до Поклада	Заборављено
Простор	Кућа, село	-//-
Учесници	Становници села	-//-
Радње	Забаве, венчања	-//-
Реквизити	-//-	-//-
Веровања	-//-	-//-
Забране	-//-	-//-

Табела 18: Месојеђе – Зуце, Бели Поток

Период од Богојављења па до Белих поклада био је раније и у испитиваним селима познат као период Месојеђа. Сада је овај назив потпуно непознат, јер су генерације рођене током друге половине 20. века одрастале уз празнике којима

[104] П. Ж. Петровић, *Гружа*, 234, 236-239; М. Босић, *Годишњи обичаји у Срба*, 177.

[105] Према личним истраживањима, обављеним 2003. године у Стапару.

је донекле измењен садржај, а за неке, због њиховог изобичајавања већ непосредно после Другог светског рата, нису ни чуле. Старије генерације знају за овај празник.

У периоду Месојећа било је дозвољено јести мрсну храну. *Биле су то мрсне недеље од Божића до Поста*. Исто тако, било је забава, седељки, а могло се и венчавати и кршћавати. Период месојећа завршавао се Белом недељом и Покладама.

Свети Јован Крститељ – Свети Јован

Свети Јован је празник који се прославља 7./20. јануара. У народу Свети Јован важи за свеца који је веома високо уздигнут. У веровањима о Светом Јовану сачувани су трагови старинског божанства мртвих. Овај светац је божански заштитник кумства и побратимства.[106]

Свети Јован је у Срба, ипак, најпознатији као породична слава.

ꕥ ꕥ ꕥ

Сабор Светог Јована Крститеља слави се у част Светог Јована. Његова улога је повезана са празником Богојављења и крштењем Исуса Христа. Стога је Свети Јован по значају уздигнут над осталим свецима у црквеној хијерархији.

ꕥ ꕥ ꕥ

[106] *Српски митолошки речник*, 396-398.

У Гружи, на пример, на Светог Јована многе жене нису радиле да их светац не би казнио одузимањем ногу или руку.[107]

С обзиром на то да је датум обележен црвеним словом у календару, то подразумева да је *тежи* светац, па се избегавају одређени послови. Нема познатих обичаја везаних за овај дан.

Свети Јован је углавном познат само као породична слава.

	1945-1960	1997-2003
Време	Од Богојављења до Поклада	Заборављено
Простор	Кућа, село (селективно)	Кућа, село (селективно)
Учесници	Становници села (селективно)	Становници села (селективно)
Радње	-//-	-//-
Реквизити	-//-	-//-
Веровања	-//-	-//-
Забране	-//-	-//-

Табела 19: Свети Јован – Зуце, Бели Поток, Пиносава

[107] П. Ж. Петровић, *Гружа*, 235.

Свети Сава

Празник посвећен Светом Сави слави се 14./27. јануара. Свети Сава је био српски светитељ који спада у ред светаца најдубље утиснутих у народну свест. За личност овога свеца народ је временом везао и већи број прича и предања, па је тако створен и национални мит.

Од 2. јануара 1840. године Свети Сава се на српским просторима славио као школски патрон. После Другог светског рата његово слављење је било забрањено. Са обнављањем светосавског култа започело се 1991. године. Као школска слава, Свети Сава почиње поново да се слави од 1992. године.[108]

Растко Немањић, познатији као Свети Сава, рођен је око 1174. године. Најмлађи је син великог жупана Немање. Закалуђерио се на Светој Гори 1190. Године 1219. издејствовао је самосталност српске цркве. Био је први српски архиепископ. Умро је 1235. године у бугарском граду Трнову. Његове мошти су 1237. године пренете у манастир Милешеву, одакле су их Турци пренели у Београд и спалили на Врачару 1594. године.

Свети Сава је у народу углавном познат као школска слава, али је за његово име везан и просветитељски рад, као и нека веровања (нпр. учио је

[108] Ненад Љубинковић, *Растко Немањић – Свети Сава*, Расковник 63-66, Београд 1991, 148.

народ различитим вештинама, а постоје и веровања везана за временске прилике на овај дан и сл.).[109]

ꙮ ꙮꙮ ꙮ

У подавалским селима Свети Сава је углавном познат као школска слава. Од Другог светског рата па скоро до краја прошлог века није постојао обичај прослављања Св. Саве у школама. Обновљен је током деведесетих година прошлог века, а најраније у школи у Белом Потоку – већ почетком деведесетих.

Опис обичаја је направљен према посматрањима обављеним у сеоској школи у Зуцама. Према виђеној прослави 1998. године, овај празник сачињавају три целине:

- служба у цркви,
- приредба у школи,
- ручак после приредбе.

Служба у цркви

Службу у цркви обавља свештеник. Присуствују ученици, родитељи и други заинтересовани (познаници и пријатељи). На крају службе школски хор пева светосавску химну.

[109] Владимир Ћоровић, *Свети Сава у народном предању*, Београд 1927; Нада Милошевић-Ђорђевић, *Народна предања о Светом Сави и српска средњовековна писана реч*, Милешева у историји српског народа, Посебна издања САНУ, Научни скупови 38, Одељење историјских наука 6, Београд 1987, 287-300; Љубинко Раденковић, *Свети Сава у народном предању*, Култ светих на Балкану, Лицеум 5, Крагујевац 2001, 89-103.

Приредба у школи

После службе сви заједно одлазе у школске просторије. Ту свештеник освешта жито и колач. Након тога се одржава кратак пригодан рецитал ученика школе.

Ручак после приредбе

Ручку присуствују свештеник, директор школе, наставници и гости које позива домаћин. Обично је то директор школе.

У Пиносави и Белом Потоку прослављање Светог Саве је истог садржаја као већ описано у Зуцама. Разлика је у томе што су у ова два села формирани одбори за прославу Светог Саве. Овај одбор броји у Пиносави 14 чланова, а у Белом Потоку – 22 члана.

Уочи празника, домаћин славе носи слаткише и дели деци. Иначе, домаћин славе је дужан да координира рад на припреми прославе. У самом финансирању и припреми прославе учествују сви чланови одбора. Поред ове активности, чланови одбора „финансирају и куповину књига за децу генерације“. Најбољи ученици се промовишу и добијају награде на Видовдан.

Просветитељски рад и веровања

У истраживаним селима није много познат просветитељски рад Светог Саве. Нису познате ни приче повезане са овим свецем. Ипак, појединци знају да је *учио Србе свему, па и описмењавању*. Верује се да је Свети Сава описмењавао људе и да је *човек који је задужио српство*.

Од народних веровања помињу се гатања о времену. Сматра се да ако загрми на Светог Саву, то је лош предзнак (обично предзнак кризе или рата). *Кад грми на Светог Саву, биће аловита година. Пропашће све*. Године 1994. јако је

грмело на Светог Саву, па се по селима говорило: *Побиће све комунисте*. Значи грмљавина се сматра лошим предзнаком, па и предзнаком рата. *Па и било је* (мисли се на 1999. годину) – каже једна од саговорница из Зуца. Раније је *била прича да пре Ђурђевдана не сме да грми*. Ако се деси да загрми на Светог Саву, то *слути на неку пропаст* што је и *било уочи бомбардовања*.

	1945-1960	1997-2003
Време	27. јануар	27. јануар
Простор	Кућа	Кућа, црква, школа
Учесници	Укућани	Укућани, свештеник, деца
Радње	-//-	Освећење жита, сечење колача, приредба, ручак
Реквизити	-//-	Славски колач, свећа, жито
Веровања	Грмљавина као лош предзнак	Грмљавина као лош предзнак
Забране	Обављање кућних послова	Обављање кућних послова

Табела 20: Свети Сава – Зуце, Пиносава, Бели Поток

Свети Трифун

Свети Тифун се празнује 1./14. фебруара. Један је од првих пролећних празника, код којих су обичаји повезани са аграрном производњом. Празник је посвећен, пре свега, виноградарима.

По предању, Свети Трифун се од малена бавио чувањем гусака. Пошто није могао да се школује, иако је био веома бистар, обдарен исцелитељским моћима, лечио је душевне болеснике, по чему се био и прочуо. У време прогона хришћана био је осуђен на велике муке, али се ипак није одрекао своје вере.

ꕥ ꕥ ꕥ

У Гружи се за Светог Трифуна казивало да на овај дан убада угарак у земљу, што би значило да зима попушта и снег почиње да се топи. Празник је познат по томе што се ишло у виноград да се ореже бар једна лоза.[110]

Срби у Војводини празновали су Светог Трифуна као гушчијег свеца. Жене не раде на овог свеца због живине и гусака. Такође, као и у другим крајевима Србије, на тај дан се орезивала лоза.[111]

Празник је данас познат у већини места, осим као црквени светац и породична слава, по томе што се орезује лоза. Други обичаји су скоро заборављени.

ꕥ ꕥ ꕥ

У подавалским селима су обичаји на Светог Трифуна готово изобичајени. Поново се враћа обичај орезивања лозе на овај дан.

У Зуцама, у ранијем периоду, на Св. Трифуна се није улазило у кош и амбар да птице не би дирале усеве на посејаним њивама. Храна која је била потребна за тај дан, узимала се дан раније.

---

[110] П. Ж. Петровић, *Гружа*, 236.

[111] М. Босић, *Годишњи обичаји Срба*, 182.

На Светог Трифуна ваља орезати бар један чокот лозе у винограду, али то је више спорадична појава. Неки знају да је то дан виноградара. *Вино не дираш до Светог Трифуна. Преточиш и оставиш. Неће цветавати*.

У Белом Потоку, на Светог Трифуна се *не узима храна због мишева. Кад је прекинута стока, прекинута су и веровања*.

Исто тако, зарезује се лоза. *Сад се то поготову враћа*.

	1945-1960	1997-2003
Време	14. фебруар	14. фебруар
Простор	Кућа, виноград	Виноград
Учесници	Домаћин/домаћица	Домаћин
Радње	Зарезивање лозе	Зарезивање лозе
Реквизити	Лоза	Лоза
Веровања	Орезивање лозе	Орезивање лозе
Забране	Узимање сточне хране	-//-

Табела 21: Свети Трифун – Зуце, Бели Поток

Сретење Господње – Сретеније

Сретење Господње је празник који се празнује 2./15. фебруара. За овај празник се у прошлости веровало да је гранично време за сусретање зиме и лета. Овом веровању је посвећено највише обичаја.

Црква је празновање овог дана установила 544. године. У јерусалимском храму сусрели су се, према

хришћанском предању, млади Исус и праведни старац Симеун. Због овог догађаја празник је назван Сретење Господње.

ꕥ ꕥ ꕥ

По шороко распрострањеном народном веровању, од Сретења дани почињу да бивају дужи и топлији. На овај дан се сусрећу зима и лето, а постоји и веровање да тога дана мечка излази из своје јазбине. Када изађе напоље, ако угледа своју сенку, она се уплашена поново враћа у јазбину, а зима се наставља још шест недеља. Међутим, ако сенку не види, она наставља да шета по шуми и тражи храну, што је знак да се зима ближи крају.

У Гружи је, поред поменутог веровања о времену, било у обичају да се гробови прекађују тамјаном, а да се на новим гробовима пале свеће. Том приликом су жене делиле пшеничне колаче у облику крста (*бабурице*).[112]

ꕥ ꕥ ꕥ

Овај празник је у испитиваним селима познатији као Сретење. Поштује се као црквени светац, јер не постоје посебни обичаји којима се обележава.

Сачувано је веровање, познато и у другим нашим крајевима, у вези са временом. Према веровању – овај дан је време сусретања зиме и лета. И овде се помиње позната прича о медведу који тога јутра излази из јазбине да тражи храну, па ако је сунчан дан, он ће видети своју сенку и, њоме уплашен, вратиће се у пећину и наставити зимски сан. Тиме се, по веровању, зима продужава за још шест недеља. Ако је облачно и медвед не види своју сенку, он наставља да тражи

[112] П. Ж. Петровић, *Гружа*, 236.

храну, што је знак да се зима ближи крају, тј. да ће убрзо почети отопљавање.

По једном од казаних веровања, није добро да греје сунце, јер ће бити сушна година. *Ако буде тамно [облачно], биће родна година*. Ово веровање је забележено у сва три испитивана села. Други обичаји и веровања нису познати.

	1945-1960	1997-2003
Време	15. фебруар	15. фебруар
Простор	Кућа	Кућа
Учесници	Становници села	Становници села
Радње	-//-	-//-
Реквизити	-//-	-//-
Веровања	О времену	О времену
Забране	-//-	-//-

Табела 22: Сретење Господње – Зуце, Пиносава, Бели Поток

Задушнице

Култ предака, као и поштовање покојника, код Срба је од давнина врло развијено. Сећање на претке – ближе и даље умрле сроднике, али и рано преминуле потомке, исказује се већ дуги временски период на задушнице, које су време за општи помен свим покојницима.[113]

У календарској години, задушним данима посвећено је неколико субота. Општим задушницама су сматране:

[113] М. Недељковић, *Годишњи обичаји Срба*, 93.

зимске задушнице – пред Васкршњи пост, летње задушнице – пред Тројице, јесење – пред Митровдан и васкршње (Побусани понедељак) – у први понедељак после Васкрса.[114]

Ритуали на задушнице укључују неке обавезне елементе: а) паљење свеће – повезано са представом да светлост свеће осветљава умрлима пут у подземни свет; б) симболично *храњење* душа – дељење хране комшијама, рођацима или сиротињи, као знак сећања на покојнике; в) поливање гробова водом или вином; г) кићење гробова зеленилом и цвећем и др.[115]

Забележено је и веровање да се народ сећа својих мртвих и на друге дане у години и пали им свеће, али да свеће које се запале на задушнице вреде много више од осталих.[116]

У току календарске године, у испитиваним селима, највише се поштују следеће задушнице: Зимске – пред Васкршњи пост; Духовске – пред празник Свете Тројице (Духови); Михољске – пред празник Преподобног Киријана Отшелника (Михољдан) и Митровске – пред празник Светог великог мученика Димитрија (Митровдан). Од свих задушница, највише се поштују и одржавају Зимске, које падају у претпоследњу суботу пред Васкршњи пост. Остале задушнице се поштују, али много мање и не сматра се *за грех* ако се на њих не изађе на гробље.

---

[114] Исто, 93-94; *Словенска митологија*, 186.

[115] *Словенска митологија*, 186.

[116] М. Недељковић, *Годишњи обичаји Срба*, 95.

Зимске задушнице су покретан празник. Не мењају дан, већ падају увек у суботу, али мењају датум. Датум се одређује у зависности од почетка Ускршњег поста, тј. од датума на који пада Ускрс.

Опис који следи направљен је према казивањима из села Зуца, мада нема велике разлике у празновању, гледано на основу упоређења са прикупљеним подацима из друга два испитивана села (Бели Поток и Пиносава). У Зуцама су Зимске задушнице, као што је већ поменуто, најважније и њима се посвећује највећа пажња. У време задушница највише се посећују гробови умрлих сродника. То је у исто време и колективни и индивидуални празник, посвећен искључиво мртвима.

У једном краћем периоду после Другог светског рата излазило се на гробове у времену између 13 и 14 сати.[117] Све до средине деведесетих година прошлог века, посећивање гробова било је обављано у раним јутарњим сатима. Неретко се из куће излазило и пре 8 сати ујутру, такорећи у мрак. Последњих година, изласци се све више померају према подневу.

Задушнице су дан када се деле храна и пиће за душе покојника. То је у исто време и прилика да се живи сете не само недавно преминулих сродника, већ и оних који су давно преминули, све докле сеже памћење у породици.

Пред задушнице се припремају одређене врсте јела, које ће се приликом изласка на гробље делити мртвима за душу. Раније су жене месиле и пекле хлеб или лепиње, крофне или бухтле које ће носити. За Зимске задушнице

[117] Само два казивача су знала за поподневни излазак на гробље. Један од њих навео је цитирано време.

остављала се осушена плећка од *убојнице*,[118] која се обично барила дан уочи изласка на гробље. Прављена је пита, а у последњих двадесетак година износе се и колачи. Ранијих година су, обавезно, за Зимске задушнице куване и пихтије. Од воћа су раније ношене јабуке, а данас – поморанџе, банане, па и друго воће. Од пића се носе: вода, ракија, сок, кафа и црно вино, које се користи за преливање гробова.

На гробље излазе старији чланови породице, ако их има. Понекад се воде и деца. Донета храна и пиће стављају се поред гроба последњег умрлог члана у породици. Пре него што се храна распореди по гробу, он се прелије вином и окади тамјаном. Пре тога се запале донете свеће, свима умрлима на једном гробу, или се један број њих одвоји, па се касније запале и на другим гробовима. Сви гробови ближих сродника преливају се вином и каде тамјаном. Ове послове су обично обављали мушкарци, а данас то раде и жене, па и млађи чланови породице.

Када се упале свеће, гробови окаде тамјаном и прелију вином, онда се донета храна распореди по гробу. Пре него што се послуже живи, на гробу умрлог оставља се од свега донетог помало, а што се намењује свима мртвима. Једино се у години жалости задушнице намењују само последњем умрлом члану, мада се овај део обичаја данас све мање поштује. Обично се све намењује свима умрлима. После одласка са гроба, све што је остављено покупи неко од Цигана или сиромашнијих сељана. У последњој деценији почело се с праксом неостављања хране на гробовима, али то још увек раде само појединци.

Када се храна распореди по гробу и намени умрлима, онда се послуже и они који су дошли. Када се заврши са

[118] *Убојница* – свиња товљена за зиму, која се обично клала почетком зиме (пре првих великих снегова).

послуживањем, дели се храна међу живима, а за душу покојника. Домаћица обично стави на тањир или послужавник нешто од донете хране и намени одређеном умрлом члану из породице. Храна се дели и по неколико пута, а намењује све сваки пут другом сроднику. Пиће *за душу* нуде мушкарци. Онај ко даје, обично каже: *Узми за душу мојој/моме* (име). Онај ко прима, узима и пољуби примљено, па одговара: *Бог да јој/му душу прости*. Дељење хране и послуживање обављале су жене. Када се подели најближима, онда се одлазило, што се и сада ради, и на родбинске гробове.

У једном краћем периоду после Другог светског рата, када се *подели* мртвима за душу, на једном месту се, на гробљу, простирао столњак и постављала софра. На челу је стајао најстарији члан, који је читао молитву Господњу – *Оченаш*, а са стране софре стајало се по годинама старости. Када се каже *Оченаш*, сви се прекрсте и најстарији на крају изговара: *Нашим мртвима за душу*, а остали одговарају: *Бог да им душу прости*.

Када се каже молитва, послуживало се пићем, после чега је свако узимао да се послужи од хране коју је донео: *Да се мало презалогаји, да мртви не буду гладни*. Док су постојали столови са клупама, храна се стављала на столове, а касније – на земљу. Заједничка молитва сродника мртвима и појединачно читање молитве потпуно су ишчезли. Последњих деценија, свештеник долази на гробове да их окади и да очита кратку молитву. После послуживања живих храном, на самим гробовима, разилазило се кућама.

Враћена храна се јела док се не поједе. Није се бацала, јер се веровало да ће мртви у том случају остати гладни, пошто је та храна намењена њима. Избегавало се да се ова храна даје животињама, нарочито псима.

На дан када се ишло на гробље избегавали су се послови у кући, а нарочито у пољу. Ове забране се све мање поштују током последње деценије прошлог века.

У Пиносави, већина становника на задушнице излази на гробове својој ближој и даљој родбини. Углавном се излази на гробове током преподнева.

Износе се храна и пиће, који се на гробовима деле *мртвима за душу*. Када се изађе на гроб, прво се кади и прелива вином. Свеће се пале свим покојницима на једном месту, или се разделе и упале на неколико гробова. Појединци изостављају обичај кађења и преливања вином.

Она храна која се изнесе, подели се са најближим сродницима. Спремају се и износе печене лепиње (сада се и купују), печено месо, пића, воће, слаткиши. Од пића се носе: вода, ракија, сокови, пиво...

Раније се поштовала забрана обављања послова по повратку с гробља. У новијем периоду, ова забрана се све мање поштује.

У Белом Потоку, на задушнице је свака кућа обавезно излазила да посети гробове својих мртвих. *Нема ништа што се више поштује него то*. *Раније се ишло рано и носило обиље хране*, *котарице пуне*. *Сад се носи све мање*. Углавном се носи оно што се зна да је покојник волео. Моја је мајка – каже једна саговорница – *живела за то да носи горе храну* [на гробље које је изнад села], јер је *веровала да носи мртвима заиста*... Све то се *сад свело на разумну меру*.

За гробље су, поред друге хране, припремане лепиње (*поскурице*) које појединци и данас месе: *Колико мртвих – толико лепиња*. Пекла се обавезно и пита. *Ујутру се ранило да се све спреми, да кад се пође, буде све тазе*. *Данас се све купује*.

Гробови се каде и преливају вином. Обавезно се носе свеће и цвеће. Свеће се пале и намењују сваком умрлом на његовом гробу.

Дели се донето, обично са најближом родбином, а данас се то чини много мање него раније. Једно кратко време после Другог светског рата постојале су заједничке софре, којима се прилазило када се обаве све радње на гробу. За софром је свако имао своје место по презимену. Молитву обично чита свештеник, ако је присутан. Нема сећања да је неко од сељака то обављао уместо њега.

	1945-1960	1997-2003
Време	Претпоследња субота пред Васкршњи Пост	Претпоследња субота пред Ускршњи Пост
Простор	Кућа, гробље	Кућа, гробље
Учесници	Становници села	Становници села
Радње	Припремање хране, излазак на гробове кађење тамјаном, преливање вином дељење хране, заједничка софра читање молитве: мушкарац – свештеник	Припремање хране, излазак на гробове кађење тамјаном, преливање вином дељење хране, читање молитве – свештеник
Реквизити	Храна, тамјан, вино	Храна, тамјан, вино
Веровања	-//-	-//-
Забране	Забрана обављања послова	Све мање забрана

Табела 23: Задушнице – Зуце, Пиносава, Бели Поток

Данас се на гробље излази током целог дана, а некада је то бивало у току преподнева, и то што раније.

Задушнице су строго поштоване и тога дана се није радило. А многи нису ни могли да ишта раде, јер су се *једва враћали кући*, пошто су се с гробља враћали пијани. То је највероватније био повод да је спевана следећа песмица: *Задушнице, дан је таки,/и на тај дан треба сваки,/својих мртвих да се сети/ и гроб њихов да посети*.

Месне покладе

Покладе у Месној или Задушној недељи, тј. пред Белу недељу, називају се Месне покладе. Од тог времена па до Васкра не једе се месо. Месне покладе су један од ретких празника који су „празни“ када је реч о обичајној пракси.

ꕥ ꕥꕥ ꕥ

Падају у недељу пре Белих поклада. Месне покладе су изобичајене у свим селима.

	1945-1960	1997-2003
Време	Недеља пре Поклада	Недеља пре Поклада
Простор	Кућа	Кућа
Учесници	Укућани	Укућани
Радње	-//-	-//-
Реквизити	-//-	-//-
Веровања	-//-	-//-
Забране	-//-	-//-

Табела 24: Месне покладе – Зуце, Пиносава, Бели Поток

Обичаји пролећног циклуса

Бела недеља

Бела недеља је седмица између Месних и Белих поклада. Нема одређен датум прослављања зато што време њеног обележавања зависи од датума почетка Поста. Бела недеља је била последња недеља Месојећа. То је уједно и време када су још увек биле дозвољене, па чак и пожељне, забаве, игре и веселије понашање, па је она стога била и највеселија и најведрија седмица целог Месојећа.

ꙮ ꙮꙮ ꙮ

Дани у Белој недељи били су у прошлости испуњени одређеним ритуалним радњама, које су их на специфичан начин одвајале од других дана у години. Једно од обележја је исхрана, чији садржај је, углавном, био *бели смок* (производи од млека), по чему је ова недеља и добила име.

Друго значајно обележје ове недеље биле су маскиране поворке, које су биле уобичајене у већем делу Србије. За учеснике у овим поворкама карактеристично је прерушавање, уз употребу различитих маски и боја, и промена понашања током опхода. Маскиране поворке, некада познате на скоро целој територији Србије,[119] данас су се очувале само у неким њеним деловима. Тако се, на пример, у београдском Подунављу ове поворке називају

[119] Видети на пример: Д. Дебељковић, *Обичаји народа српског на Косову Пољу*, 309-311; Slobodan Zečević, *Elementi naše mitologije u narodnim obredima uz igru*, Radovi V, Zenica 1973, 17-61.

арапи[120], а у Војводини се маскирање задржало само у западном Срему, са различитим називима.[121] Општи обичај током Беле недеље било је љуљање и витлање, како омладине и деце, тако и старијих.[122]

Белу недељу су у испитиваним селима, као уосталом и у другим крајевима Србије, карактерисале одређене ритуалне радње које су се током последњих неколико деценија углавном сконцентрисале на недељу и, делимично, суботу пред Покладе.

Ритуалне радње које су биле уобичајене током Беле недеље:

- ритуална исхрана,
- обредно љуљање,
- обредне поворке.

Ритуална исхрана

До Другог светског рата, врло ретко и после њега, било је у обичају да се током Беле недеље једу млеко, сир и јаја. Ова пракса је готово изобичајена. Ако се сир и млеко и једу, то није због Беле недеље, већ због навика у исхрани.

[120] М. Илијин и О. Младеновић, *Народне игре у околини Београда*, 172-178.

[121] М. Босић, *Годишњи бичаји Срба*, 191-195.

[122] Милица Илијин, *Обредно љуљање у пролеће*, Рад IX Конгреса Савеза фолклориста Југославије у Мостару и Требињу 1962, Сарајево 1963, 273-285.

Обредно љуљање

До седамдесетих година, на Бели четвртак је била обавеза сваке куће да има љуљашку у дворишту, поготову куће која је имала малу децу. То се, кажу, ваљало ради здравља.

У селу је на већој раскрсници постојало *вито*, где се окупљала омладина. Обично се двоје *витла*, а њих четворо их гура. За вито се употребљавао јачи дрвени стуб – *стожер*. На његов горњи крај углављиван је метални део са шиљцима на врху, на које су полагане две укрштене дрвене мотке. На крајеве мотки стављане су по две дрвене дршке које су служиле као држачи, да се они који седе не би преврнули. Било је пожељно да се, због равнотеже, витлају особе приближно исте тежине (*килаже*). То је било доста опасно, па су се дешавале и повреде.

Обредно љуљање, као сегмент покладног ритуала, скоро се потпуно изобичајило. Сматра се да су се млади и деца тиме забављали. У новијем периоду, још само понеко завеже љуљашку да се забаве деца, али то није искључиво везано за период Поклада.

Обредне поворке

Према прикупљеним подацима, обредне поворке, као саставни део обичајне праксе, биле су изобичајене у потпуности крајем шездесетих и почетком седамдесетих година овог века. Покладне поворке маскираних остале су само у сећањима старије, али и средње генерације становника. Међутим, током истраживања која сам обављала током 2002. године сазнала сам да се тог пролећа у Зуцама *маскирало неколико Циганчића*, а у каснијим разговорима чула сам и то да је маскирање обновљено пре две до три године. Маскирају се, углавном, деца млађег узраста.

Модел који у мом излагању фигурира као старији, тј. традиционални (још увек постоји у сећањима казивача), и који покрива период од 1945 до 1960. године, у великом је делу редукован у односу на друге крајеве. Компаративни материјал указује на то да је он био развијенији у ранијем периоду. Највероватније се није много разликовао у односу на моделе из других области. До новијег времена имао је само неке сачуване елементе.

У Зуцама су они који су се маскирали „навлачили на себе, уместо правих маски, преврнуте шубаре, преврнуте кожухе, мазали угљевљем и друго, представљајући медведа, вука или друге животиње, вештице. Те маскоте су најчешће саме певале, а понеки су и свирали на 'виолини' направљеној од кукурузовине, а добош им је био од кухињске шерпе или тепсије.“[123]

Такође, *у Белу недељу се понека жена направи као да је неки стари чича, изнемогао и остарио, и моли добродушне да му дају шта имају. Може леба, меса, сланине, јаја, пасуља, лука... Све прима и све му треба*. У руци обично носи штап. Са собом поведе млађе дете да носи корпу. У опход могу ићи и по две жене, а у њега су ишле и Циганке.[124]

У Пиносави је обичај, који се још увек поштује, да се у данима током Беле недеље млади *праве*. Маске које су ношене у време Поклада звале су се *плашенице*.[125] Раније су се маскирали много више, углавном младићи. Сада је то

[123] Миладин Николић Гија, *Зуце: село под Авалом*, „Хронике села“, Београд 1996, 171.

[124] Учеснице које су се маскирале током Беле недеље и које су путем јуриле, нарочито децу, нису пристале на разговор.

[125] *Плашенице* помињу и М. Илијин и О. Младеновић, *Народне игре у околини Београда*, 171.

знатно скромније и углавном то чине деца. Поворка је пролазила кроз село, уз опште одушевљење. Својим „улогама“ били су задовољни и једни и други: млађи – зато што се *праве*, а старији – што их сачекују и покушавају да одгонетну чије дете им је дошло у кућу.

Једно кратко време после Другог светског рата у Белом Потоку ишле су маскиране групе. Били су одевени у преврнуту одећу, на глави су носили шешире или шубаре, на лицу – маске, у рукама – штапове. Направе се као *баба*, *деда*... да се не могу препознати. У поворци су ишла деца до 15 година старости. Када уђу у двориште, нису улазила у кућу, а добијала су најчешће јаја и сланину, ређе новац. *То сада не би нико радио* – каже врло уверљиво један од саговорника.

Током Беле недеље није се ништа радило ни у пољу ни у руке.

	1945-1960	1997-2003
Време	Цела недеља	Субота
Простор	Сеоски атар	Део села
Учесници	Становници села	Становници села
Радње	Обилажење кућа, витлање, љуљање	Обилажење кућа
Реквизити	Маске, вито, љуљашке	Маске
Веровања	-//-	-//-
Забране	Рад у пољу, женски радови	-//-

Табела 25: Бела недеља – Зуце, Пиносава, Бели Поток

Беле покладе

Беле покладе се празнују у последњу недељу пред почетак Васкршњег Поста. Покретан су празник, јер њихово време прослављања зависи од датума у који пада Васкрс. Беле покладе су празник који је представљао спону између два, наизглед потпуно супротна периода у току године – Месојећа, када је исхрана била неограничена и без посебних забрана, и Поста, коме су претходиле Покладе и у коме је све било регулисано правилима, од исхране до понашања.

ꕥ ꕥ ꕥ

У гружанском крају се ове покладе називају и Проштене покладе, што указује да је то време праштања међу људима. Вечера која се спремала била је богатија у односу на друге дане. Пред вечеру је обавезно, да свако чељаде поједе бар један чен белог лука и кувано јаје. По вечери бабе трљају деци табане белим луком а када пођу да спавају, онда им обуку преврнуту кошуљу.“ То се све ради у циљу заштите од нечиситих сила.[126]

ꕥ ꕥ ꕥ

Данас празновање Поклада у подавалским селима нема исти значај као некада. Оне су само један у низу годишњих календарских празника, који се прославља са више или мање устаљених елемената.

Покладе су раније представљале врхунац и крај периода богатије исхране и последње припреме пред наступајући Пост. Поједине радње, које су се практиковале током Беле недеље, понављале су се и на Покладе. У новије

[126] Петар Ж. Петровић, *Гружа*, 239.

време, осим ручка/вечере за укућане, других обичаја готово да нема.

Ритуална гозба

Раније су се Покладе завршавале покладном вечером. Вечерало се што касније увече. Припремана су тзв. масна јела, као што су: чорба, купус, месо, колачи од киселог теста, гибанице. Саставни део вечере били су јаја и бели лук. Од меса је за покладну вечеру припремана обарена, па запечена осушена свињска плећка од свиње заклане у јесен, тзв. *убојнице*, која се обавезно чувала за задушнице и за овај дан. Данас ретко ко има плећку за покладну вечеру, јер се свињско месо не оставља за зиму искључиво у јесен, већ углавном по потреби, а и све мањи број породица складишти месо на традиционални начин – сушењем. Месо се данас најчешће чува у замрзивачима. Ткође, није обавезно да се вечера, већ то може бити и ручак. Уместо плећке, може се спремити и пилетина.

Обавезни елементи покладне вечере јесу јаја и бели лук. Барем по једно јаје требало је да поједе свако од укућана. Јаја су још увек обавезни део покладне вечере. Љуске од јаја се бацају; не памти се неки посебан поступак у вези са њима. Осим што се јео у току вечере, белим луком су пред спавање мазани дланови и стопала. По објашњењу, на тај начин се штитило од вештица. Према веровању – бели лук има нарочиту моћ да заштити.

Тежи се још увек, што и традиција налаже, да обеду присуствују сви чланови породице, мада је то понекад тешко изводљиво, јер су поједини чланови радно ангажовани.

После јела се чисте остаци са стола. Чистила се и најситнија мрва, при чему се пазило да нека не падне на земљу. Покладе су прикладно време да се некоме нанесе зло од стране злих људи, нарочито од стране вештица. Зато се и прибегавало одређеним радњама у циљу заштите куће и

укућана. Поред мазања белим луком, у Зуцама су забележене и неке друге радње чија је сврха заштита куће и укућана.

1. Пре одласка на починак, домаћица (или домаћин, ако нема домаћице) у шпорет, на ватру ставља у току дана припремљено парче гуме да изгори. Гума је стављана да гори, јер се веровало да се вештице скупљају у оџаку, па ће смрад да их отера.

2. Такође, у ватру се ставља и један камен, уз речи: *Ко дође после вечере, камен му за вечеру*. При том се, такође, према објашњењу, мисли на вештице. Појединци су чували *прегорели* камен из шпорета. Када се неко убоде на ексер, камен се стављао у шпорет да се усија. Усијани камен се стављао у кофу са водом, а убодено место се парило над овом водом.

3. По једном казивању, на улазна врата је са унутрашње стране забадан нож.

4. Када се оде на починак, укућани су изговарали и одређене бајалице.

У Белом Потоку се за покладну вечеру припремало *мало другачије него сваки дан*. Спремало се доста хране, без обзира на то што се све није могло појести. Припремана је чорба, сарма, пита, *буђкани колачи*.[127] Обавезно су припремани сува шунка или плећка, јаја и бели лук, што је још увек уобичајено. Ко нема плећку, пече месо. После вечере је свако од укућана морао да поједе по једно јаје. Пред спавање су се мазали белим луком, нарочито деца ради здравља (по челу, под мишком, по табанима), али и ради одбране од вештица и урока.

[127] „Ређе“ припремљено кисело тесто (брашно, вода и со), које се узима руком и стиска. Тесто које „изађе“ из шаке узима се кашиком и ставља у доста врелог уља да се пржи (нека врста уштипака).

	1945-1960	1997-2003
Време	Недеља пред почетак Поста	Недеља пред почетак Поста
Простор	Кућа	Кућа
Учесници	Укућани	Укућани
Радње	Кување јаја, мазање белим луком, стављање камена или гуме у шпорет, изговарање бајалица, припремање хране	Кување јаја, мазање белим луком, стављање камена или гуме у шпорет , припремање хране
Реквизити	Јаја, бели лук, камен/гума	Јаја, бели лук
Веровања	Моћ белог лука, камена и гуме, вештице долазе кроз оџак	Моћ белог лука, вештице долазе кроз оџак
Забране	-//-	-//-

Табела 26: Покладе – Зуце, Пиносава, Бели Поток

Васкршњи пост

Васкршњи или Велики пост представља најдужи и највише поштован пост у народу. Траје седам недеља – од Чистог понедељка, па до суботе пред Васкрс. Свака недеља овог поста имала је свој посебан назив: *Чиста* (још се назива *Тодорова* и *Првопосна*, јер је прва у посту), *Пачиста, Крступоклона, Средопосна, Глува, Цветна и Велика*.[128]

[128] М. Недељковић, *Годишњи обичаји Срба*, 51.

У подавалским селима се у прошлости за Васкршњи Пост постило свих седам недеља. Почињало се на Чисти понедељак. Већ између два светска рата почело се са постепеним скраћивање временског трајања Васкршњег поста што се наставило и после Другог светског рата. У овом периоду, углавном, пост се свео на седам дана пред празник. Пре празника се пости седам дана, како би се могло ићи на причешће. Само појединци (старији суграђани) су се придржавали целог поста. Деведесетих година прошлог века, углавном млађи нараштај, почиње поново са нешто дужим постом. Није реткост да се пости свих седам недеља. Пост је у нешто блажој форми, што подразумева спремање хране на уљу. У овом Посту обавезно се пости Велики петак, и то *једноничењем* (неједењем), или се једе храна спремљена само на води. Током поста се не једу месо, млеко, сир и јаја. Храна се припрема на уљу и, далеко ређе, само на води.

	1945-1960	1997-2003
Време	Седам недеља/седам дана/Велики Петак	Недеља дана/Велики Петак/седам недеља
Простор	Кућа	Кућа
Учесници	Укућани	Укућани
Радње	Причешће на крају Поста	Причешће у току Поста
Реквизити	-//-	-//-
Веровања	-//-	-//-
Забране	Мрсна храна	Мрсна храна

Табела 27: Васкршњи пост – Зуце, Пиносава, Бели Поток

Од када у Зуцама постоји црква, на причешће се одлази и по неколико пута у току Поста. Онај ко је постио, раније се причешћивао на Васкрс у цркви у Белом Потоку. Становници Пиносаве се још увек причешћују у тој цркви. Током последњих неколико година прво причешће се обавља у прву, односно Тодорову суботу (на крају Чисте недеље). После тога, на причешће се иде недељом или на празнике који су у овом периоду, према избору оних који посте.

Чиста недеља

Прва недеља Великог (Васкршњег) поста назива се Чиста недеља, а најважнији дан у овој недељи јесте понедељак. Име је добила по томе што је било потребно да се све очисти и припреми за најдужи и најстрожи пост у години.

ꙮ ꙮ ꙮ

Осим ствари и посуђа за свакодневну употребу, било је неопходно да се и чланови породице окупају и оперу, те тако припреме за предстојећи пост. Овај пост је био врло поштован, па су ову недељу постили сви, без изузетка. Старији људи су чак *једноничили* целе недеље једући само увече, али ни тада превише.[129]

ꙮ ꙮ ꙮ

У подавалским селима се прва седмица Поста звала, такође, Чиста недеља или Тодорова недеља. Најважнији дан у овој недељи био је понедељак. На овај дан се раније чистило и прало, тј. *одмашћивало* посуђе које се морало

[129] М. Ђ. Милићевић, *Живот Срба сељака*, 93.

користити за спремање хране. Остаци хране давани су Циганима. Сада се остаци хране остављају у замрзивач, али само у случају да сви укућани посте.

Жене су у понедељак морале опрати све судове од масноће. Ранијих година се спремала већа количина хране, па се дешавало да нешто и преостане. Све што остане бацало се, давало стоци или Циганима. Било је строго забрањено узети било шта мрсно, јер се улазило у Велики пост. Нарочито се пазило да деца не *погреше*. Поновни мрс је дозвољен тек на Васкрс. Данас се не баца храна која преостане, већ се једе сутрадан или касније, пошто углавном постоји неко ко, у кући или у близини, не пости.

Исто тако, жене су чистиле не само посуђе које су искувавале у цећи, већ су током недеље чистиле и читаву кућу.

	1945-1960	1997-2003
Време	Прва недеља Поста, понедељак	Прва недеља Поста
Простор	Кућа	Кућа, црква
Учесници	Укућани	Укућани
Радње	„Одмашћивање“ судова	Причешће
Реквизити	Судови	-//-
Веровања	-//-	-//-
Забране	Једење мрсне хране	Једење мрсне хране

Табела 28: Чиста недеља – Зуце, Пиносава, Бели Поток

Младенци

Младенци се празнују 9./22. марта. Непокретан су празник. Дан у који се празнују Младенци убраја се у тзв. *варовне* дане. То је био најважнији разлог забране рада на овај дан.

Младенци су, календарски посматрано, на граници два периода – зиме и пролећа, када је почињало осетно отопљавање. Отопљење буди инсекте, гмизавце и друге животиње, али и биљке. Живи свет почиње да „израња“ из земље, па су Младенци и први празник на који се врше обредне радње чија је сврха заштита човека и његовог окружења од штеточина (змија, мишева и др.)

Црква овај празник слави у част Светих 40 мученика Севастијских, односно – четрдесет римских војника који су осуђени на смрт каменовањем.

У појединим шумадијским селима деца су скакала преко запаљених ватри ради здравља.[130] У Гружи и Крагујевачкој Јасеници кували су младу коприву. У Гружи[131] се она јела ради заштите од бува, а у Јасеници[132] – ради здравља укућана.

У подавалским селима, на Младенце су се ујутру рано, пре сунца, чистили двориште, кућа, штала, воћњак.

[130] Ј. Ердељановић, *Етнолошка грађа о Шумадинцима*, 163.

[131] П. Ж. Петровић, *Гружа*, 241.

[132] Ј. Павловић, *Крагујевачка Јасеница*, 98.

Ђубре су сакупљале и палиле жене или неко од укућана (Бели Поток, Пиносава). Веровало се да се на тај начин одбијају змије од куће. Исто тако, веровало се да се тим чином омогућава укућанима да не виде змије током године у пољу или шуми. И у новије време се ђубре скупља и пали. *Гледа се ко ће први да упали*, а требало је да се запали *да смрди*.

До Младенаца су се раније сејали кромпири. Обичај је и да се из куће износе саксије са цвећем. Цвећу се промени земља, или се само мало прекопа. Данас се обичај своди и на то да се у башти засади или пресади неки цвет. Обичај је да се на Младенце сеје расад за летњу потрошњу. Јела се и млада коприва, ако је имала услове да дотле израсте.

	1945-1960	1997-2003
Време	22. март	22. март
Простор	Кућа, двориште	Кућа, двориште
Учесници	Укућани, млада	Укућани, младенци
Радње	Паљење ђубрета, заштита од змија, ношење младе код родитеља, мешење „младенчића“	Паљење ђубрета, спремање ручка, кување коприве
Реквизити	„младенчићи“	Поклони
Веровања	Ваља се садити цвеће	-//-
Забране	-//-	-//-

Табела 29: Младенци – Зуце, Пиносава, Бели Поток

Раније је био обичај да млада ноћ уочи Младенаца оде код родитеља да преспава. Месили су се обредни хлепчићи, тзв. *младенчићи*, који су се премазивали медом. Давани су ономе ко дође у кућу на тај дан. Обично их је делила свекрва.

Данас Младенце прослављају млади брачни парови који су се венчали током претходне године: *Да буду здрави, да имају деце*. Спрема се ручак на који долазе ближи рођаци младенаца и кумови. Младенци увек падају у пост, али се спремају мрсно. Младенцима се доносе поклони, обично нешто што се може одмах користити. Младенци се не славе ако се у међувремену роди дете, јер је оно млађе од младенаца (тј. од родитеља).

Благовести

Благовести су непокретан празник који се празнује 25. марта/7. априла. Врло је поштован у народу. Према народном календару, Благовести наговештавају да је пролеће дошло, па се стога сматрају даном „отварања земље“, односно буђења живог света и излажења из земље разних штеточина. На Благовести се у прошлости предвиђала и магијски предодређивала предстојећа година.[133]

ꙮ ꙮꙮꙮ ꙮ

Дева Марија се, по предању, заветовала Богу да ће вечно бити девојка. Када је једног дана била при молитви, њој се јавио арханђел Гаврило и рекао: „Радуј се благодатна, Господ је с тобом, благословена си ти међу женама“. То је значило да ће она, по Божјој вољи, родити

[133] *Словенска митологија*, 27-29.

Спаситеља – Сина Божијег. У спомен на овај догађај црква је установила празник Благовести.

ꕥ ꕥ ꕥ

По народном веровању, зима траје до Благовести, па се стога могло чути: „Благовести приповести, сикиру ми нађи“, а што би значило да је некада пао велики снег и зтрпао секиру у двориште.[134]

	1945-1960	1997-2003
Време	7. април	7. април
Простор	Кућа, двориште	Кућа
Учесници	Домаћин или домаћица	-//-
Радње	Паљење ђубрета, предвиђање времена сејање кукуруза	Предвиђање времена, сејање кукуруза
Реквизити	Кукуруз, ђубре	Кукуруз
Веровања	Гранично време за почетак обављања пољских радова, одређивање времена	Гранично време за почетак обављања пољских радова, одређивање времена
Забране	Обављање „тежих“ послова	Обављање „тежих“ послова

Табела 30: Благовести – Зуце, Пиносава, Бели Поток

У Шумадији је постојало веровање да ако неко види змију пре Благовести, он треба да је убије, откине јој

[134] П. Ж. Петровић, *Гружа*, 241.

и размрска главу, па да посеје бели лук да прорасте кроз њу. Постаће видовит онај који чен од тог лука стави под језик и на Васкрс оде у цркву – моћи ће да препозна сваку жену која је вештица.[135]

ꕥ ꕥ ꕥ

На Благовести се *сакупљало нешто ђубрета и палило ради здравља стоке* и да би се она заштитила од мува, ваши, бува и др. Сматрају се „тешким“ празником.

На Благовести се гледа какво је време. Каже се: *Благовест – приповест*. Ако је лепо време, биће сушно лето, а ако је облачно, биће родна година. Верује се да зима траје до Благовести и да се од тада може сејати кукуруз.

Цветна недеља

Цветна недеља је шеста, претпоследња недеља Васкршњег поста. Назива се тако по празнику којим се завршава – по Цветима.

ꕥ ꕥ ꕥ

Током Цветне недеље, у неким селима Војводине кречило се воће, како би те године добро родило. Такође, током ове недеље насађивале су се квочке.[136]

Ове недеље се није прала коса да не би *цветавала*. Иначе, ове недеље се китило врбовим прућем и копривом, да се буде напредан као врба.[137]

---

[135] М. Ђ. Милићевић, *Живот Срба сељака*, 98.

[136] М. Босић, *Годишњи обичаји Срб.*, 231.

[137] П. Ж. Петровић, *Гружа*, 240.

У подавалским селима је Цветна недеља значајна по томе што се током ње ништа не сеје због веровања да ће биљке које се у овом периоду посаде само цветавати, али неће имати плода.

Обичај да се коса не пере, како не би цветавала, изобичајен је, јер је већина средње и млађе генерације радно активна (запослење, школа), што налаже и другачија правила понашања.

	1945-1960	1997-2003
Време	Последња недеља пред Васкрс	Последња недеља пред Васкрс
Простор	Кућа	Кућа
Учесници	Укућани	Укућани
Радње	-//-	-//-
Реквизити	Поврће	Поврће
Веровања	-//-	-//-
Забране	Сејање поврћа, прање косе	Сејање поврћа

Табела 31: Цветна недеља – Зуце, Бели Поток

Лазарева субота

Лазарева субота је покретан празник који пада у претпоследњи дан Цветне недеље, односно – осам дана пред Васкрс. Празник симболише долазак пролећа. Лазарева субота се још назива и Врбица, а због обичаја да се на овај дан кити врбовим прућем.

ꕥ ꕥ ꕥ

Овај дан црква слави у спомен на васкрс Лазарев, кога је из мртвих подигао Христос, Син Божји, односно, слави се као победа живота над смрћу.

Као један од симбола ускрснућа држи се *врбица*, то јест, у процесији се озеленеле гранчице врбе носе прво у цркву на освећење, а сутрадан се деле верницима у цркви.

ꕥ ꕥ ꕥ

У многим крајевима се веровало да се овај празник односи на Лазара, српског кнеза (цара) који је због своје мученичке смрти на Косову ушао у легенду. Ова веза је обележена многим веровањима и предањима. Тако се веровало да пре празника не ваља чути кукавицу, нарочито празног стомака, јер то наговештава несрећу.[138]

У Србији се на Лазареву суботу палило ђубре, обично на туђој међи, да би се кућа заштитила од бува.[139]

У Војводини су ложене ватре, а на сам дан, рано изјутра пре изласка сунца, старије жене су три пута обилазиле двориште лупајући у метални предмет. Све је рађено у циљу заштите куће од змија и друге гамади.[140]

У прошлости су на Лазареву суботу села обилазиле *лазарице*. Тако, у Шумадији су у опход ишле две до три девојке, једна старија жена и један мушкарац

[138] Д. Бандић, *Народна религија Срба*, 318.

[139] М. Ђ. Милићевић, *Живот Срба сељака*, 102.

[140] М. Босић, *Годишњи обичаји Срба*, 233.

који је носио ћемане.[141] *Лазарице* су на Косову и Метохији обилазиле села још и деведесетих година прошлог века.[142]

ꕥ ꕥ ꕥ

У подавалским селима, у једном периоду после Другог светског рата, на Лазареву суботу, су ишле *лазарке* (*лазарице*). У групи их је било троје: *музикант* који свира виолину, женско дете између 5 и 10 година, које игра и пева, као и једна старија девојка, старости између 15 и 18 година, која носи добијене дарове. Били су обучени у свакодневну, чисту одећу. Око струка су обавијали врбове гранчице, које су носили и у рукама. Група је улазила у свако двориште, али није улазила у кућу, већ је испред врата куће играла и певала. Дете које игра, уз то и пева: *О шарајаша!* [вероватно: Оп, ша, јараша...]*/Зашта игра лазарка?/За леба!/За меса!/За комат сланине!/За чашу ракије, да се свирац напије!* Пре него што лазарке дођу до куће, домаћица је већ припремила оно чиме ће да их дарује. Понеки домаћин се и нашали са њима, следећим речима: *И ја бих играо за сланину и ракију*.

У Белом Потоку су Лазарице ишле једно кратко време после Другог светског рата. Биле су то Циганке. Опасивале су се врбом око струка.

Раније су млади на Лазареву суботу ишли *на воду* (извор). Прављена је и *провлака* кроз коју су сви пристуни пролазили. Код проласка кроз *провлаку*, онај ко стоји на излазу свакога мало ошине врбом. На излазу обично стоји онај чије је земљиште.[143] Набране врбе се носе кући. Везују

[141] М. Ђ. Милићевић, *Живот Срба сељака*, 98.

[142] Драгослав Антонијевић, *Дромена*, Посебна издања Балканолошког института 72, Београд 1997, 109-121.

[143] Овај податак је добијен само од једног казивача. У осталим разговорима није помињано ништа слично.

се око себе ради здравља. То би значило да се *врбица* као обичај обављала на нечијем имању и поред воде. *Сада се иде у цркву на Врбицу*.

На Врбицу се једно време из свих испитиваних села ишло у цркву у Белом Потоку, јер су се сви црквени обреди ту обављали. Последњих десетак година се, с обзиром на то да је изграђена црква, из Зуца престало са одлажењем у суседно село. Сви црквени обреди врше се у селу. Године 2002. по први пут је у Зуцама одржана Врбица, као део црквеног обреда коме је присуствовао један број ђака предшколског узраста.

На Лазареву суботу [ујутру рано] *сеје се босиљак, на Крстовдан да се бере*.

На Врбицу се деца воде у цркву, где им се дају звонца и освећена врба. Врба се деци везује око главе или око струка, *да буду танка као врба* и *да расту ко врба*.

	1945-1960	1997-2003
Време	Субота пред Цвети	Субота пред Цвети
Простор	Кућа, село, црква	Кућа, црква
Учесници	Укућани, девојке, деца, свештеник	Укућани, деца, свештеник
Радње	Лазарице, врбица	Врбица
Реквизити	Врбово пруће	Врбово пруће
Веровања	Не ваља чути кукавицу	-//-
Забране	Излак из куће са празним стомаком	-//-

Табела 32: Лазарева субота – Зуце, Бели Поток

Пошто у близини цркве у Белом Потоку постоји извор (чесма) који је окружен жалосном врбом, после службе у цркви иде се са децом тамо *на Врбицу*. Момци насеку врбу која се освешта и дели деци. Свештеник даје деци и бомбоне и звончиће. До цркве се враћају другим путем.

Веровало се да до Светог Лазара не ваља чути кукавицу празног стомака. Зато нико није излазио из куће (поготово деца) пре него што нешто од хране *метне у уста*.

Лазарева субота је породична слава једног броја породица у испитиваним селима.

Улазак Господа Исуса Христа у Јерусалим – Цвети

Цвети су празник који се прославља последње недеље Великог поста. Иако покретан празник, увек се празнује у недељу која претходи Васкрсу. У народној култури, тј. по обичајима који га обележавају, види се да је посвећен пролећном буђењу природе и вегетације.

ꕥ ꕥ ꕥ

Овај празник Црква прославља у знак сећања на Христов улазак у Јерусалим, када је Христос, јашући на магарцу, дочекиван с великом радошћу. Испред њега су бацане палмине гранчице, као и цвеће, по чему је празник и назван.

ꕥ ꕥ ꕥ

Оно што обележава празник Цвети, а што је на широкој територији и било распрострањено, јесте брање разноврсног биља које се потапа у воду или се њиме ките

укућани. Вода у којој је потопљено биље служи за јутарње умивање.[144]

ꕥ ꕥ ꕥ

У подавалским селима се овим празником, који пада у последњу недељу пред Васкрс, завршавала тзв. Цветна недеља.

	1945-1960	1997-2003
Време	Недеља пред Васкрс	Недеља пред Васкрс
Простор	Кућа, двориште	Кућа, двориште
Учесници	Домаћин, домаћица	Домаћин, домаћица
Радње	Паљење старих крпа, рад око цвећа, причест	Рад око цвећа
Реквизити	Старе крпе, цвеће	Старе крпе, цвеће
Веровања	Паљење крпа одбија зле духове и змије	-//-
Забране	Сађење поврћа	Сађење поврћа

Табела 33: Цвети – Зуце, Пиносава, Бели Поток

На Цвети, као и читаве претходне недеље, избегавало се да се било шта сеје од поврћа, али је дозвољено радити око цвећа које се може садити и окопавати. Поврће се не сади, нарочито дулеци и боранија, јер постоји веровање да ће посејано поврће само цветавати, а неће имати рода.

[144] Видети на пример: М. Недељковић, *Годишњи обичаји Срба*, 257; М. Босић, *Годишњи обичаји Срба*, 247-248.

Доскоро је постојао раширен обичај да се *пале крпе и ђубре ради одбијања змија и злих духова*. Овај обичај се данас одржава само у понеким кућама.

На Цвети се раније причешћивао онај ко се није причестио на Тиодорову (Тодорову) суботу. Празник је коришћен да се посете родбина и пријатељи (Пиносава).

Велика недеља

Последња недеља Поста назива се *Велика* недеља, а негде је то *Страсна* недеља или *Завалита* недеља. Дани Велике недеље били су дани најстрожег поста. Ових дана се строго избегавао сваки већи посао, поготово радови у пољу и женски ручни радови.[145]

ꙮ ꙮꙮꙮ ꙮ

Најважнији дан, у Великој недељи по мишљењу становника испитиваних села, био је Велики Петак. Раније су ову недељу постили чак и они који се нису придржавали поста. То је уједно била и припрема за причешће које се обављало на Васкрс.

У данима Велике недеље, осим на Велики петак, обављали су се свакодневни послови у пољу и кући.

У Зуцама, *старије жене су пазиле којег ће дана пасти први снег, па су на тај дан Велике недеље сејале беле дулеке, осим ако то није у петак*. Веровало се да ће дулек, ако се посеје на дан када је пао снег, бити *сладак и укусан за јело*, а ако се то уради у Великој недељи, да ће онда израсти велики.

[145] М. Недељковић, *Годишњи обичаји Срба*, 48.

	1945-1960	1997-2003
Време	Последња недеља Поста	Последња недеља Поста
Простор	Кућа, башта	Кућа, башта
Учесници	Укућани, старије жене	Укућани
Радње	Пост, сађење белих дулека	Пост
Реквизити	-//-	-//-
Веровања	Добро је садити бели дулек – биће сладак	-//-
Забране	-//-	-//-

Табела 34: Велика недеља – Зуце, Пиносава, Бели Поток

Велики петак

Један од дванаест великих петака у години јесте петак пред Васкрс. То је један од осамнаест *варовних* петака у години. Сматран је за изузетно „тешку петку“ и зато је строго поштован и празнован.[146]

Хришћанска традиција овај дан везује за распеће Исуса Христа, Сина Божјег, па је и понашање људи прилагођено том догађају. На Велики Петак хришћанска црква симболично приказује гроб окићен најлепшим цвећем, а верници пролазе или се провлаче испод гроба и клањају се импровизованом Христовом гробу. Посебну

[146] Исто, 49.

почаст Христовом гробу давала је такозвана *стража* (од два до шест младића), која га је симболично чувала од Великог Петка до Васкрса.

На Велики Петак се избегава свака врста посла. Тога дана је у прошлости изостајало и спремање ручка. На овај дан су жене у Гружи повезивале мараме тамних боја. У свим крајевима Србије строго се постило. Тако су старији људи у Гружи *једноничили*.[147]

Велики петак у народној традицији, осим Христовог страдања, обележава и бојење, односно шарање јаја.[148]

У испитиваним селима, у Великој недељи је, најважнији дан Велики петак. Тога дана, се јела искључиво посна храна (пасуљ, печен кромпир и сл.). Појединци су *једноничили* и један период после Другог светског рата, тако што целог дана до увече нису ништа јели. Велики петак је изузетно поштован, како у прошлости тако и данас. Жене, али и други укућани, *строго* су *пазили да не раде* тога дана. Избегаван је подједнако рад у кући и у пољу.

Поред одређених забрана, било је радњи које су се обавезно морале обавити. Раније је за жене један од најважнијих послова на Велики петак било фарбање јаја. Јаја се обично боје у послеподневним сатима или предвече.

---

[147] П. Ж. Петровић, *Гружа*, 240.

[148] О бојењу и шарању јаја видети: Персида Томић, *Бојење и шарање јаја*, Гласник Етнографског музеја XX, Београд 1957, 5-67. О васкршњим обичајима видети и рад: Веселин Чајкановић, *О ускршњим обичајима*, Мит и религија у Срба, Београд 1973, 229-236.

Последњих деценија она се боје и суботом, али не постоји одређено време за тај посао.

Пре него што су у већу употребу ушле куповне боје, јаја су бојена природним бојама, тј. бојама добијеним кувањем млечике (жута), коприве (зелена), луковине (смеђа), али и ораховог лишћа. За црвену боју је набављана биљна боја звана *варзило*. Већ седамдесетих година прошлог века улази полако у употребу црвена анилинска боја. Када се јаја боје уз помоћ биљака, истовремено се у хладну воду стављају јаја, вода и биље, уз додатак соли. Ако се боје куповним бојама, јаја се прво обаре у сланој води, па се тек накнадно фарбају у жељене боје. Осим бојом, јаја су украшавана и шарањем уз помоћ листића и одређених травки. Листићи или травке и јаје ставе се у чарапу или газу и спуштају у боју. Од осамдесетих година прошлог века почињу масовније да се употребљавају куповне самолепљиве сличице, које се уз помоћ воде лепе на офарбана јаја. Последњих неколико година јаја почињу да се шарају и разнобојним фломастерима и лаковима за нокте.

Јаја су се највише бојила у црвену боју. У новије време може бити и само неколико црвено обојених јаја. Обично се најпре боје у црвено она јаја која се прикупе на Велики петак. Та офарбана јаја укућани прва једу на Васкрс.

Прво обојено јаје се издваја. Назива се *чуваркућа*, а негде и *чувар*. Чува се у кући дуже времена, или се закопа у земљу *негде де се не ради, да се поново не извади*. Може се закопати и у цвеће.

Ово јаје се:

1. оставља да стоји у кући преко године;
2. одмах по бојењу, на Велики петак закопава се пред кућом: *Зато се и назива „чувар“*,
3. понегде се на Ђурђевдан закопавало у виноград да штити од града.

У кућама које су јаје закопавале, оно се потапало у боју уочи Великог петка – на Велики четвртак. Данас се јаја не закопавају, већ се само остављају у кући. Обичај бојења јаја и данас се одржава у готово свим породицама. Велики петак се још увек изузетно поштује. Многи посте, чему је умногоме допринела црква, али и медији.

У Белом Потоку се Велики петак сматра великим празником на који сви воде рачуна да не раде. Тада се једино јаја фарбају. Жене избегавају и ручак да кувају. Празник се *сад много поштује. Раније нико ништа није гледао*, а сада *ако неко прође трактором је чудо* и обично се каже: *Што мора данас*?

Раније, *ко је тео – није јео, бар до подне старији нису јели*. Храна је обавезно посна, по могућству припремљена само на води.

	1945-1960	1997-2003
Време	Петак пред Васкрс	Петак пред Васкрс
Простор	Кућа	Кућа
Учесници	Укућани, домаћица	Укућани, домаћица
Радње	Пост, *једноничење*, фарбање јаја	Пост, фарбање јаја
Реквизити	Јаја, боја, *чуваркућа*	Јаја, боја, *чуваркућа*
Веровања	Заштитна моћ *чуваркуће*	Заштитна моћ *чуваркуће*
Забране	Обављање послова	Обављање послова

Табела 35: Велики Петак – Зуце, Пиносава, Бели Поток

Велика субота

Субота уочи Васкрса, шире посматрано, није обележена неким посебним обичајима. Постоји забрана обављања пољских послова и женских ручних радова. На Велику суботу се врше последње припреме за празник, али иако пада у Велику недељу, овај дан нема никакво празнично обележје.

ꕥ ꕥ ꕥ

У подавалским селима, на Велику суботу такође нема неких посебних и значајнијих обичаја. У новије време се фарбају јаја, пре свега у кућама где су сви запослени, а нема старијих да то обаве уместо њих. Мушкарци припремају печење, а жене још месе и посластице. Великом суботом се завршава седмонедељни Васкршњи пост.

	1945-1960	1997-2003
Време	Субота пред Васкрс	Субота пред Васкрс
Простор	Кућа, гробље	Кућа
Учесници	Укућани	Укућани
Радње	Бојење јаја, клање намењене животиње, излазак на гробље	Бојење јаја, клање намењене животиње, припремање посластица
Реквизити	Јаја, прасе, гробље	Јаја, прасе, посластице
Веровања	-//-	-//-
Забране	-//-	-//-

Табела 36: Велика субота – Зуце, Пиносава, Бели Поток

Раније су старије жене ишле на гробље. Иако је био Пост, у Зуцама су остављана јаја на гробовима и дељена

мртвима за душу. Остале радње су истоветне као у другим приликама. Данас, на Велику суботу излазе на гробље само породице којима је неко умро те године, али се не деле бојена јаја.

Није било забрана обављања послова, јер *Велика субота није црвено слово у календару*.

Васкрсење Господа Исуса Христа – Васкрс

Пролећни празник у коме превладавају црквени елементи прослављања јесте Васкрс – успомена на Христову смрт и његово ускрснуће. Васкрс је, иначе, празник којим се завршава вишенедељни Велики пост. После вишенедељног поста, од овог дана је поново дозвољено једење мрсне хране. Празник нема стални датум прослављања, али се увек слави у недељу. Празнује се три дана. У српским селима која су имала цркву, на Васкрс се обавезно ишло да се присуствује јутарњој васкршњој служби.

ꙮ ꙮ ꙮ

Васкрс је највећи хришћански празник. Црква празник прославља као успомену на Христово страдање – на његову смрт, али и на васкрснуће из мртвих.

ꙮ ꙮ ꙮ

У народном календару, празник је посвећен оживелој природи и њеном ускрснућу, тј. поновном буђењу из зимске уснулости. Према подацима из литературе, на празник се изјутра рано умива неначетом водом, у коју су претходно стављени црвено обојено јаје,

здравац, калопер и босиљак. Приликом умивања, црвено јаје се трља по лицу да би се било здраво и румено.[149]

За Васкрс се у Шумадији пекао колач који се називао *витица*, а клали су се овца или ован.[150]

Обележје васкршњег празника јесу бојена јаја, која су разбијана током сва три празнична дана. Обојеним јајима су се нарочито радовала деца. После ручка, скоро у свим крајевима Србије био је обичај да се народ у селу, на за то одређеном месту скупља ради игре и забаве.

ꙮ ꙮꙮꙮ ꙮ

У испитиваним селима, Васкрс је празник којим се завршава време Поста. После вишенедељног поста, недеља је први дан дозвољеног мрса. Празник је покретан и увек пада у недељу. Прославља се три дана. У сва три села, *Васкрс* је уобичајен назив за овај празник.

Првог дана Васкрса обављане су и одређене обредне радње:

- одлазак у цркву на причешће,
- једење бојених јаја,
- васкршњи ручак,
- излазак у село,
- туцање јаја.

[149] С. С. Мијатовић, *Левач и Темнић*, 135.

[150] М. Ђ. Милићевић, *Живот Срба сељака*, 105.

Одлазак у цркву на причешће

Један број мештана одлазио је на Васкрс изјутра у цркву на причешће. Из Зуца се негде до почетка деведесетих година прошлог века одлазило на причешће у Бели Поток, а након тог времена одлази се у сеоску цркву. Становници Пиносаве су често одлазили у београдске цркве на причест. Причешћују се само они који су постили цео или скраћени пост. После изласка из цркве једу се бојена јаја. Причести се држи један број грађана свих узраста. Омрсивање се врши јајетом које се после службе добија од свештеника. Појединци се омрсе јајима понетим од куће.

Пошто је у Белом Потоку постојала црква која је била матична и за друга два села, то је већи број мештана одлазио на Васкрс изјутра у њу на причешће. Причест могу да обаве само они који су се за то припремили, тј. они који су постили одређено време (најмање седам последњих дана Поста). Млади су се обавезно причешћивали на Васкрс, а старији су могли и на Велику суботу. Ко иде у цркву, обично прво јаје поједе после службе.

Једење бојених јаја

Они мештани који не иду у цркву, ти *промрсују* код куће, рано изјутра, тако што прво једу црвено обојена јаја која су снесена на Велики петак. Пре него што се прво јаје разбије, најпре се њиме протрља по лицу да би се било целе године здраво и румено, као што је и јаје којим се трља. Осим јајима, понеко се ујутру послуживао и белом кафом. Сада ретко ко то ради. Ујутру се узима јаје, а старији узимају кафу по навици.

Јајима се послужују сви укућани. Онај ко је у директном контакту са стоком, тај избегава да једе и да уопште дира јаја првог дана Васкрса. Мада, *данас се све то мање гледа*. Обично су домаћин или домаћица ти који не једу бојена јаја. Раније се веровало да *онај ко храни стоку, а једе*

јаја, да ће (по принципу имитативне магије) *на грлу порасти јаје стоци*. Љуске су се сакупљале, *нису се бацале на земљу*. То се радило због стоке. Нисам добила одговор на питање колико су се дуго чувале и шта се на крају са њима радило. Сада се обично бацају на ђубре, мада ми је у Белом Потоку речено да су љуске од ускршњих јаја раније бацали кокошкама да их покљуцају, или су сакупљане па закопаване у некој њиви.

Васкршњи ручак

Васкрс је био први дан после Поста када се могла јести мрсна храна. Стога су се све породице трудиле да тога дана имају што бољи ручак. За ручак су се обавезно припремали печење (раније прасеће, а у новије време и јагњеће или јареће) и пилећа супа, сармице од зеља, кисело млеко и слично, а што је у великој мери задржано до данас. Последњих деценија обавезно се припремају и колачи.

На Васкрс је свако ко је имао млека носио ономе ко га није имао. *Веровало се да ваља поделити онима што немају, а они који деле, да ће им Бог дати и више него што сад имају*.

Излазак у село

После обављеног ручка, мештани су се састајали у селу, на одређеном месту које се звало *порта*. [151] Жене су за рођаке и пријатеље, које ће тамо срести, носиле јаја у тканим вуненим торбицама. Дешавало се да нека жена понесе и по

[151] *Порта* се назива простор где се одржава сеоски вашар. У Пиносави је то ливада преко пута Месне заједнице, у центру села, у Зуцама – некадашње фудбалско игралиште испред основне школе, а у Белом Потоку – црквено двориште.

педесетак јаја која ће разделити. Код поделе је било одређеног реда: најстарији из куће добијао је 3 јајета (нпр. деда добије 3, отац 2, брат 2, а остали укућани – по једно јаје). Побочним рођацима (ујаци, стрине, стричеви итд.) такође су давана јаја. Пазило се да се не заборави ни дете у колевци. Јаја су у *порту* ношена у мањој тканој торби – *торбичици* и *ко год је твој, дајеш јаје да мењаш*.

Раније се јаја нису делила код куће првог дана. Обичај је измењен и добија обојено јаје свако ко тог дана уђе у кућу.

Осим што су се делила и туцала јаја, у *порти* је било и народно весеље. Долазили су музиканти (свирачи) који су свирали народна кола. Кола су водили момци. Онај момак који хоће да води коло, пријављивао се *капелнику* кога су одређивали музиканти. *Капелник* је имао задатак да води рачуна о редоследу пријављених. Коло је имало своју цену и није трајало дуже од десетак минута. Момак који први поведе коло *звао се сефтаџија и њему су музиканти одсвирали једно коло бесплатно*. Момак који води *коло бирао је који момак ће бити трећак, а остали играчи су се хватали где ко стигне*. Девојке су стајале иза кола и чекале позив коловође. Коловођа позива покретом главе девојку коју жели поред себе. Девојка је са својом другарицом прилазила *и кад се девојка ухватила до коловође, момак кога је хтео за трећака је одмах био трећи и зато се звао трећак*. У Зуцама није био обичај да девојка игра на зачељу (*кеџа*); ту су играли само мушкарци. Међутим, већ половином седамдесетих тај обичај полако нестаје. И сама сам имала прилике да посматрам и да се дивим појединим девојкама које су знале изузетно лепо да играју. Коловођа је могао мењати девојке током игре. Девојке нису прилазиле без позива. *Ту у порти су момци и девојке играли, а остали су посматрали, питали се за здравље, како је ко у родбини*. То је био начин да се добију информације *како је ко и шта има ново*.

Мушкарци који су били ожењени нису играли у колу, већ су стајали са стране и посматрали. По казивању, они су добили јаја од рођака и одмах се међусобно туцали, *па чије јаје је слабије и разбије се, онда носи онај чије је јаче, па се на рачун тога настави шала и смех*, тако да је на Васкрс било *занимљиво ићи на игранку*. Јаја разбијена приликом *туцања* у *порти*, на игранци, ношена су кући, пошто се обично сва не могу појести.

Већ почетком осамдесетих година прошлог века полако се престаје са одласком у село, па самим тим нестаје и обичај дељења јаја рођацима и пријатељима, као и обичај јавног *туцања* јајима.

У Пиносави се раније, такође, после ручка ишло у *порту* на игранку. Ту су се и делила јаја рођацима и пријатељима. Младе снахе су деверима давале и друге поклоне (чарапе, пешкир и сл.). Сада се јаја размењују код куће. Посебно се носе јаја првом и другом куму. Осим њима, посебан поклон се носи и деверима. Кумови и девери се обавезно посећују прве године после свадбе, а после прве године обичај задржава ко хоће и онолико дуго колико сматра да треба.

У Белом Потоку се, исто као и у друга два села, после васкршњег ручка ишло на игранку. Разлика је само у томе што се овде на игранку одлазило у црквену порту. То је била прилика да младе снаје носе јаја – посебно за кума, за старојка и девера. Заузврат су од њих оне добијале поклоне – од старојка, обавезно, велико лицидерско срце. У порти су јаја дељена и рођацима. Ако им се јаја не поделе код цркве, носе им се кући, што је у каснијем периоду више у обичају.

Туцање јаја

Обичај *туцања* васкршњим јајима очувао се до данас. Данас се то обавља најчешће у кругу породице, међу укућанима, али и међу децом, не само из породице, већ и из

комшилука. Туцање се прво почиње врховима јаја, па уколико се они разбију, јаја се туцају и другом страном. Правило је да јаје добије онај који га је разбио. Туцање јајима представљало је, као уосталом и данас, посебну радост за децу, која у томе понекад и претерају.

По веровању овдашњих становника, Васкрс је празник радости, весеља, породичног и колективног дружења. При сусретању се поздрављало са: *Христос васкрсе*, а одговарало се: *Ваистину васкрсе*. У једном периоду је овакав начин поздрављања био готово изобичајен. Данас се поново све више поштује.

У Пиносави су се, као и у Зуцама, раније јаја туцала у *порти* после размене. Данас се тиме највише забављају млади, нарочито деца, и то углавном код куће.

У Белом Потоку се јајима обично данас туцају деца. Раније су се у црквеној порти рођаци међусобно туцали добијеним јајима.

Другог и трећег дана Васкрса нема посебних обичаја, осим што се у новијем времену све више поштује забрана обављања послова у кући и пољу.

Други дан Васкрса

Другог дана празника нема много обичајних радњи, осим што је забрањено обављање свих тежих послова. Домаћица или домаћин тада деле бојена јаја пријатељима и рођацима. Значи, оно што се раније обављало у селу на игранци, последњих деценија се пренело на други дан празника. У Пиносави је било уобичајено ићи и другог дана на игранку.

Поново се све више поштује, нарочито код становника који више посећују цркву, забрана обављања пољских послова.

Трећи дан Васкрса.

Трећег дана Васкрса нема неких посебних обичајних радњи. Раније се строго поштовала забрана обављања послова. Међутим, у последњој деценији, можда и нешто дуже, приметно је обављање пољских послова, не само трећег већ и другог дана Васкрса.

Другог и трећег дана Васкрса у Пиносави нема посебних обичаја. Раније је у *порти* било игранки. Забрана рада на трећи дан Васкрса престала је да се поштује, по једном казивању, још пре Другог светског рата. Објашњење је да су се морали обавити пристигли пољски радови.

	1945-1960	1997-2003
Време	Недеља после Поста	Недеља после Поста
Простор	Кућа, црква, село	Кућа, црква
Учесници	Укућани, становници села, свештеник	Укућани, становници села, свештеник
Радње	Одлазак у цркву, причешће, дељење јаја пред црквом, промрсивање јајима, ручак, одлазак у село на игранку, дељење јаја у селу рођацима, туцање јајима у селу	Одлазак и цркву, причешће, дељење јаја у цркви, промрсивање јајима, ручак, ношење јаја рођацима, дељење јаја код куће, туцање јајима код куће
Реквизити	Јаја	Јаја
Веровања	Црвено јаје доноси здравље	Црвено јаје доноси здравље
Забране	Обављање послова у пољу	Обављање послова у пољу

Табела 37: Васкрс – Зуце, Пиносава, Бели Поток

Водена недеља

Прва недеља после Васкрса називала се у народу *Водена недеља*, а њени дани – *водени дани*. У неким крајевима се недеља после Ђурђевдана називала *Водена недеља*. Празновала се због поплава и великих вода, које су се обично јављале у пролеће, после отапања снега. Због тога ови празници и припадају кругу пролећних празника.[152]

Воденом недељом су, у испитиваним селима, називани дани од другог дана Васкрса па до Побусаног понедељка. Понеко од старијих сељана и данас тако назива ове дане.

Ово је недеља када се у испитиваним селима нису насађивале кокошке на јаја.

	1945-1960	1997-2003
Време	Прва недеља по Васкрсу	Прва недеља по Васкрсу
Простор	Кућа	Кућа
Учесници	Укућани	Укућани
Радње	-//-	-//-
Реквизити	-//-	-//-
Веровања	-//-	-//-
Забране	Насађивање квочки	-//-

Табела 38: Водена недеља – Зуце, Пиносава, Бели Поток

[152] М. Недељковић, *Годишњи обичаји Срба*, 57; *Српски митолошки речник*, 107.

Побусани понедељак

Осмог дана после Васкрса, у *Заклопиту* или *Томину недељу* пада Побусани (или Побушени) понедељак. Обележје празника је *побусавање* и уређивање гробних хумки, и дељење бојених јаја за душе покојника.

ꕥ ꕥ ꕥ

У Гружи је забележено занимљиво веровање везано за Побусани понедељак. Наиме, у овом крају се веровало да је овај дан Васкрс за покојнике.[153]

ꕥ ꕥ ꕥ

У испитиваним селима *Побусанац* је уобичајенији назив за овај дан. Пада у први понедељак после Васкрса. Поред Зимских задушница, Побусани понедељак је задушни дан на који се покојницима указује значајнија пажња.

На Побусани понедељак из скоро сваке куће неко излази на гробље. Ко то није урадио, није се на њега благонаклоно гледало. И како рече један казивач: *И на тај дан се ишло мртвима на гробље*. Када се дође на гроб, прво се мотиком или чим другим преврне мало земље – *побуса*, или се узме мало земље поред гроба и баци на њега – *промени се*, па отуда и назив Побусанац.

Понашање рођака на гробљу идентично је као и у другим приликама и као на већ описане зимске задушнице. Стога ћу само ћу указати на оно што је различито. За Побусани понедељак се клало и пекло прасе које се износило мртвима. У новије време то не ради свако. Износи се печено или пржено месо. Фарбана су и јаја, која су после

[153] П. Ж. Петровић, *Гружа*, 240.

заједничког обеда дељена мушкарцима. И данас се бојена јаја износе на гробље, али се деле свима.

По повратку с гробља, раније се избегавао сваки рад у кући или на њиви. Ова се забрана није много поштовала током последњих двадесетак година. Неретко, после повратка с гробља, обављају се не само послови у кући него и на њиви, што је пре неколико деценија било потпуно незамисливо. Раније се на Побусани понедељак није радило: *поштовао се много тај дан*.

	1945-1960	1997-2003
Време	Први понедељак по Васкрсу	Први понедељак по Васкрсу
Простор	Кућа, гробље	Кућа, гробље
Учесници	Укућани, становници села	Укућани, становници села
Радње	Излазак на гробове, побусавање гробова, дељење хране, избегавање рада	Излазак на гробове, побусавање гробова , дељење хране, избегавање рада
Реквизити	-//-	-//-
Веровања	Ваља да се *промени* земља на гробу	Ваља да се *промени* земља на гробу
Забране	Рад у пољу	Рад у пољу (постоје одступања)

Табела 39: Побусани понедељак – Зуце, Пиносава, Бели Поток

Свети великомученик Георгије – Ђурђевдан

То је један од највећих, не само пролећних празника. Његово светковање није имало много везе са црквено

установљеним култом. Ђурђевдан је празник који раздваја зимски и летњи период године. Сматра се у народу празником пробуђене и оживљене природе, па обичаји који се изводе имају за циљ да снагу оживљене природе пренесу не само на људе, већ и на биљке и животиње. Ђурђевдан је, поред Божића, празник са доста сачуваних обичаја, у чијој су основи магијска веровања. Ђурђевдан је празник који се прославља 23./6. маја.

На простору који насељавају Јужни Словени, Ђурђевдан су прослављале све три вероисповести – православаци и католици, а за њега знају и муслимани.[154]

Свети Георгије се, према Житију светих, успротивио прогону хришћана, те га је цар ражаловао и бацио у тамницу, пошто је био његов службеник. Због своје мученичке смрти постао је један од најомиљенијих светаца.

Празник Ђурђевдан је био врло популаран код нашег народа. Један од разлога те популарности лежи у томе што се, по народном рачунању времена, прославља у време смене зимске и летње половине године. Из тих разлога је Ђурђевдан био време за отпочињање многих послова и склапање различитих уговора.

Ђурђевдан је у многим крајевима празнован као празник стоке и сточара. Тада се обично клало јагње, које се први пут јело од Божића. То значи да је, у прошлости,

[154] Инес Прица, *Ђурђевдан*, Зборник радова Етнографског института САНУ 19, Београд 1986, 121-161.

пре Ђурђевдана била забрањена употреба јагњећег меса у исхрани. Такође, нису се јели млеко, сир и кајмак. *Прва мужа* је била повезана са овим празником, а обављала се на посебан начин – *промузавањем* кроз венац исплетен од различитог биља.

У Гружи су постојала веровања да пре Ђурђевдана не ваља јести воће због здравља, мирисати селен због главобоље, купати се у рекама због грознице и доносити кући кукурек, да кокошке не би престале да носе јаја.[155]

Сељаци су на Ђурђевдан настојали да заштите своју имовину од временских непогода тако што су носили на њиве лескове крстиће. Пошто се веровало да у ово време вештице појачавају своју активност, настојало се на различите начине заштити од њиховог деловања.

ꕥ ꕥ ꕥ

У испитиваним подавалским селима Ђурђевдан је, поред Божића и Васкрса, један од најпоштованијих светаца. Зато се и каже: *Васкрс је празник који мења датум, али не мења дан; увек пада у недељу. Ђурђевдан не мења датум, па се догоди да су близу један другог, а понекад и заједно*.

До нашег времена очували су се одређени обичаји који указују на то да је Ђурђевдан више обележен народним, а мање црквеним елементима. Ђурђевдан је, поред Божића, празник са највише, готово до данас очуване обичајне праксе.

Подавалска села су мешовита што се тиче привређивања: домаћинства су се одувек бавила, поред земљорадње, и сточарством. Стока није истеривана на

[155] Исто, 241.

испашу изван атара, тако да су сви обичаји око стоке обављани искључиво у оквиру домаћинства.

Сачувани елементи обичајне праксе јесу следећи:

- обичаји око стоке,
- обичаји везани за засејане њиве,
- кићење зеленилом,
- врачања и гатања.

Обичаји око стоке

Обичај је био, а и данас се један број мештана тога придржава, да се на лонац у који се измузава млеко стави венчић од исплетеног биља. Ово се односило на прву мужу.

У једном периоду после Другог светског рата, рано изјутра девојке су одлазиле на извор. У близини извора била је шума. У њој су се девојке пеле на граб или врбу и говориле: *На врби сам – врбујте ме/на грабу сам – грабите се/на води сам – водите ме*. На повратку са воде брале су грабово, врбово и лесково пруће, које су носиле кући. Код куће су те гранчице уплитале у венац, у који се још уплитало и друго различито биље. Овај венчић се изјутра стављао на суд у који ће се мусти млеко. Кроз њега се млеко измузало ујутру и увече. После тога се венац бацао у поток, односно у најближу текућу воду, *па нека плива*. Венчић се бацао у *поток да се кваси*. Када се бацао, говорило се: *Колика је река, толико и млека*.

Млеко које се помузе тога дана није се сирило. Делило се онима који нису имали стоку. Осим млека, делио се сир од младе краве, раније усирен, односно, од *младог млека*. Млеко се делило, *јер се ваља*. *Подела млека вреди на Ђурђевдан*. Млеко се и данас дели, али мање – обично по једна флаша.

Обичаји за засејане њиве

Уочи Ђурђевдана секло се лесково пруће, од кога су се правили *крстићи* и носили у сваку њиву. *Нарочито се водило рачуна да се они* [крстићи] *ставе на* [све] *посејане њиве*. Вече пред Ђурђевдан брала се трава звана *млечика*, од које су плетени венчићи. Ови венчићи су стављани у башту заједно са лесковим крстићем, затим на сваку капију на двориштy, на кућу, шталу и друге помоћне зграде, уколико их је било у двориштy. Обичај је у пуној свежини очуван и у садашњем времену.

Ујутру на Ђурђевдан, пре изласка сунца, углавном су омладина и деца устајала и ишла у њиву на којој је посејана пшеница, где су скидали росу, умивали се, а понеко се и ваљао по пшеници.

Кићење зеленилом

Из напред поменутих примера види се да се на Ђурђевдан доста користи зеленило, а што је у ближој прошлости било још израженије.

Кићење зеленилом обављало се на два начина:

1. травама од којих су плетени венчићи;
2. зеленим гранчицама.

За плетење венчића употребљавани су трава звана *млечика*, биљка *селен* и бели лук. Ови венчићи су стављани на све зграде у двориштy, као што су: кућа, штала, шупа, подрум, свињац, кокошињац и друго, као и на све капије (улазне, према башти). Осим венчића, на иста места су стављани и *крстићи* који су прављени од лескових грана.

Осим зграда и капија, *крстићи* и венчићи постављани су у башту (наглашава се да су у башти забадани у лук), у виноград и воћњак, у све засејане њиве.

Од набраног биља плео се посебан венчић, који је стављан на суд у који се музла стока. Веровало се да ће овај поступак омогућити да стока има више млека, с обзиром на то да се у венчић уплитала биљка *млечика*. Овај обичај се и данас поштује. Данас се венчић не дира са места где се стави. Остаје ту све *док га ветар не однесе*.

Раније се ишло на извор по воду. Често се вода која треба да се донесе *састављала са три извора*. Уз пут се брало врбово и грабово пруће. Овим прутићима ударала су се деца: врбом – да расту, грабом – да се девојке/момци грабе за њих.

На Ђурђевдан, у дане који му претходе, као и после празника јело се доста (*у великој количини*) *зелениша*: зеље, млади лук, спанаћ, коприва... *све што је младо*.

Врачања и гатања

Уочи празника секли су се и комади шипка који су стављани у виду крста изнад улазних врата на кући, затим, изнад врата на штали, на свињац, кокошињац и др. Мислило се да ће се тако одвратити вештице, јер се веровало да је *Ђурђевдан најповољнији за акцију вештица*, које јашу на метли и одузимају млеко које, потом, преносе на своју стоку. Кад наиђу на крст, по веровању, оне се уплаше и побегну. Ако се догоди да *не пазе, па згазе на крст од шипка, убоду се на трн, па се разболе и направе штету самима себи*. Одатле, по мишљењу испитаника, изрека: *Бежи ко ђаво од крста*.

У Зуцама се уочи Ђурђевдана ишло на брдо изнад села да се види из ког димњака излази варница. *Где иде варница, ту вештица не спава него редује*. То обично раде млађи мушкарци. Иду на *Завојице*[156] да виде. Носе са собом

[156] Зучки потес са њивама, преко ауто пута Београд-Ниш.

штапове. Верује се да су вештице углавном жене. *И ове године су ишли, али је било топло, па није ложена ватра. Ништа нису могли да виде.*[157]

	1945-1960	1997-2003
Време	5. и 6. мај	5. и 6. мај
Простор	Кућа, двориште, башта, њиве, шума, извор, Авала	Кућа, двориште, башта, њиве, шума
Учесници	Домаћин, домаћица, девојке, момци, становници села	Домаћин, домаћица, девојке
Радње	Сечење леске, прављење крстића, брање трава, плетење венчића, кићење зеленилом, одлазак девојака на воду, умивање росом, мужење стоке, дељење млека, заштита од вештица, *тражење* вештица, ђурђевдански уранак	Сечење леске, прављење крстића, брање млечике, плетење венчића, кићење зеленилом мужење стоке, заштита од вештица, *тражење* вештица
Реквизити	Леска, биље, вода, роса	Леска, биље
Веровања	О времену	О времену
Забране	Обављање пољских радова	Обављање пољских радова

Табела 40: Ђурђевдан – Зуце, Пиносава, Бели Поток

[157] Ово је забележено 2002. године.

Белопоточани су уочи Ђурђевдана ишли на брдо према Авали да виде да ли у селу има вештица. Гледало се да ли из нечијег оџака излазе варнице. И како рече једна саговорница: *Тешко оној кући на коју се* [сељаци] *наврзу*.

Ђурђевдански уранак

Једно време после Другог светског рата ишло се на Авалу на уранак. Скупљала се цела околина. Било је ту игре и песме. Све се завршавало у поподневним сатима. Временом је Ђурђевдански уранак померен на првомајске празнике, тачније – на 2. мај, када су житељи, не само околних села, масовно излазили на вашар на Авалу. Овај обичај је скоро у потпуности нестао током осамдесетих година прошлог века. И сада се иде, *али то није као пре*.

Веровања о времену

И у овим селима је сачувано веровање о времену на Ђурђевдан. *Ако не падне киша, оде година* – само је једно од казивања.

Ђурђевдан је породична слава већег броја породица у сва три села.

Марковдан

У многим селима у Србији Марковдан је заветни дан, или је то дан када се одржавају литије. Марковдан се празнује 25. априла/8. маја.

ꙮ ꙮ ꙮ ꙮ

Свети Марко је на свом мисионарском путу, по предању, чинио многа чудотворства, исцељивао болесне,

спасавао губаве. У Риму је написао свето јеванђеље, због чега му је имену додато *јеванђелист*.

ꙮ ꙮꙮꙮ ꙮ

У прошлости се Марковдан празновао у Београду као заштитник града.[158]

ꙮ ꙮꙮꙮ ꙮ

	1945-1960	1997-2003
Време	8. мај	8. мај
Простор	Кућа, село	Кућа, село
Учесници	Укућани, гости, становници села	Укућани, гости, становници села
Радње	Спремање ручка, долазак гостију, одлазак у село на вашар	Спремање ручка, долазак гостију, одалзак у село на вашар
Реквизити	-//-	-//-
Веровања	-//-	-//-
Забране	-//-	-//-

Табела 41: Марковдан – Пиносава

Пиносава прославља Марковдан као своју сеоску славу. Слава обично траје два дана. У госте, на ручак, долазе родбина и пријатељи из суседних села, а што подразумева узајамност посећивања. Раније је био обичај да се после ручка оде на игранку у *порту*. Тада је нарочито било забавно младима који су могли да играју у колу. На вашару су могли

[158] М. Недељковић, *Годишњи обичаји у Срба*, 149.

да се купе слаткиши (ораснице, шећерлеме, лицидерски колачи и сл.), боза, лимунада и сл. Такође, занатлије, попут грнчара, продавале су своје производе.

Појединци у Белом Потоку сеју расад купуса за зимску потрошњу. Расађује се после Видовдана. Постојала је изрека: *Дође Виде поље да обиђе/што је никло -никло/што није – ни неће*.

Пренос моштију Светог Николе

Празнује се 9./22. маја.

Празник се слави у част преноса моштију Светог Николе. Мошти су пренесене пред исламском најездом 1087. године, из града Мира у Ликији у италијански град Бари.

Празник је у испитиваним селима познатији као млади или летњи Свети Никола. До Светог Николе (летњег) домаћице су обично сејале купусни расад. Дани у које се то радило, јесу последњи уторак или петак пред празник. Ова пракса се и данас углавном поштује.

Летњи Свети Никола је преслава, односно *мала слава* оних породица које славе зимског Светог Николу. На овај дан се спремао мало бољи ручак и позивала се најужа родбина.

У Белом Потоку је на младог Светог Николу изнад села – према Авали (*више Петровића*), одржавана је

провлака. Одржавала се и једно кратко време после Другог светског рата. На *провлаку*[159] је сваки власник водио своју стоку. Када прође, стока је ударана угарком и копривом.

Исто тако, ношена је зоб[160] у цркву да се освешта. После освештавања, зоб је помало давана стоци док се не потроши. Овај обичај појединци још увек поштују.

	1945-1960	1997-2003
Време	22. мај	22. мај
Простор	Кућа, башта	Кућа, башта
Учесници	Домаћица	Домаћица, домаћин
Радње	Сејање купусног расада, спремање ручка, *провлака*	Сејање купусног расада, спремање ручка
Реквизити	Купус, храна	Купус, храна
Веровање	-//-	-//-
Забране	-//-	-//-

Табела 42: Млади Свети Никола – Зуце, Пиносава, Бели Поток

Свети Ћирило и Методије

Празник Светог Ћирила и Методија пада 11./24. маја.

[159] О *провлаци* у Белом Потоку видети: Никола Пантелић, *Један заборављени сточарски обичај у околини Београда*, Годишњак града Београда IV, Београд 1957, 477-482.

[160] *Овас* је врста жита која је у народу познатија под називом *зоб*.

Празник се слави у част мисионара, просветитеља и утемељивача словенског језика и писма у богослужењу – солунске браће Ћирила и Методија. Њихова је главна заслуга у ширењу хришћанства међу Словенима.

Са овим празником нису повезани неки посебни обичаји у испитиваним селима, као – уосталом – и у другим крајевима Србије. Држи се као црквени светац (празник) и поштује као црвено слово у календару. Исто је забележено у сва три села.

	1945-1960	1997-2003
Време	24. мај	24. мај
Простор	Кућа	Кућа
Учесници	Укућани	Укућани
Радње	-//-	-//-
Реквизити	-//-	-//-
Веровања	-//-	-//-
Забране	-//-	-//-

Табела 43: Свети Ћирило и Методије – Зуце, Пиносава, Бели Поток

Вазнесење Господње – Спасовдан

Спасовдан је један од дванаест највећих празника у години. Један је од последњих празника чији се датум празновања одређује у зависности од датума на који пада Васкрс. Спасовдан је покретан празник који се празнује у шести четвртак по Васкрсу.

Црква Спасовдан прославља у спомен на Вазнесење Госоподње, то јест – на Вазнесење Исуса Христа.

Спасовдан је један у низу пролећних празника, поштован подједнако и од сточара и од земљорадника. Поред осталог, у селима је био раширен обичај да се по њивама, забранима, торовима и другим објектима стављају дрвени крстићи.

У Београду су куће и дворишта кићени врбовим младицама. Исто тако, када се први пут окуси нешто од годишњих плодова на Спасовдан (млеко, месо, воће), обично се говорило: „На живот, на здравље! На мене, водица, на попа грозница, на Турчина болештина.“[161]

У селима у Шумадији су веровали да се рано изјутра на Спасовдан могу видети вампири. Ко је хтео то да уради, требало је да оде на гробље и да постави огледало уз крстачу, па ће се у огледалу појавити лик вампира.[162]

„По шумадијским селима се одржала особена врста задушница на Спасовдан пре свануће. На гробље су, иза поноћи, одлазиле породице које су се надале да ће на овај празник моћи да виде своје покојнике. Задушнице су неме – одлазило се, бивало на гробљу и враћало ћутећи. На гробовима су паљене свеће и стављане понуде, само не онако обилате као о другим (правим) задушницама.“ Уз

[161] М. Ђ. Милићевић, *Живот Срба сељака*, 124-125.

[162] Ј. М. Павловић, *Крагујевачка Јасеница*, 130.

крст или споменик прислањано је огледало због веровања да се у њему може појавити и видети покојник. Са гробља се морало отићи пре свитања, односно изгревања сунца.[163]

У испитиваним се селима овај празник поштује као црквени светац. Нису забележена нека посебна веровања и обичаји који су везани за празновање Спасовдана.

	1945-1960	1997-2003
Време	Шести четвртак по Васкрсу	Шести четвртак по Васкрсу
Простор	Кућа	Кућа
Учесници	Укућани	Укућани
Радње	-//-	-//-
Реквизити	-//-	-//-
Веровања	-//-	-//-
Забране	-//-	-//-

Табела 44: Спасовдан – Зуце, Пиносава, Бели Поток

[163] М. Недељковић, *Годишњи обичаји у Срба*, 229.

Летњи циклус обичаја

Силазак Светог Духа на апостоле – Духови – Тројице – Педесетница

Празник се не празнује у одређени дан, већ у седму недељу од Васкрса. Датум празновања увек пада у педесети дан, рачунајући од датума на који се празнује Васкрс. Последњи је у низу васкршњих и тзв. покретних празника. Празник у садашње време садржи углавном хришћанске елементе, мада се у уношењу биља у храмове препознају остаци некадашњих обичаја и веровања. У народу се празник још увек слави три дана. Познат је у народу и под називом Света Тројица – светица која није позната у хришћанској традицији.[164]

ꕥ ꕥ ꕥ

Црква је Духове посветила Светом Тројству, односно Богу који се јавља у три лика – Бог Отац, Бог Син и Бог Свети Дух. Духове Црква прославља у спомен на силазак Светог Духа на апостоле.

ꕥ ꕥ ꕥ

Празник Духове или Тројицу обележава плетење венчића у цркви, који се потом носе кући, где се стављају да стоје, тј. да служе за заштиту куће од злих духова. Овај празник је познат и по томе што су тада у многим местима у Србији ишле *литије*, односно *крстоноше*.

---

[164] Д. Бандић, *Народна религија Срба*, 333.

У Војводини се приликом прослављања празника тежиште ставља на обичаје и обредне радње које су повезане са култом мртвих, са зеленилом, водом, стоком, као и са магијом плодности. Главну улогу су имале литије које су извођене под окриљем цркве, као и девојачке поворке – *краљице*,[165] – које су обилазиле сеоске куће.[166]

Празнику, у готово целој Србији, претходе Задушнице које се обележавају у суботу уочи празника. Осим као Тројичке, познате су и под именом Летње задушнице.

ꕥ ꕥ ꕥ

Празник је у истраживаним селима познат као Духови или Тројице. Сада у селима нема много сачуваних обичаја који се одржавају као део празничног славља, али се у народу сматра једним од *тежих* празника. Постоји забрана обављања женских послова (прање, плетење и сл.) и рада било које врсте у пољу.

Петак пред Тројице се празновао. На овај дан се није мрсило. Није се радило ништа од женских послова, нити се радило ишта у пољу.

У суботу пред Тројице или, како се говорило, *уочи Тројица* (у црквеном календару су то Задушнице, а у народу дан познат као Духовске задушнице) ишло се мртвима на гробље, мада је сада то много мање у обичају. Том приликом се носило однеговано младо пиле и нешто од *новине* (младе трешње и сл.). Сада се на гробље износи исто оно што се носи и у другим приликама.

---

[165] О обредној поворци *краљице* видети: М. Босић, *Годишњи обичаји Срба*, 324-339.

[166] Исто, 321.

На Духове се у новије време иде у цркву. У цркви верници, од траве коју унапред припреми свештеник, плету венчиће које носе својим кућама. Венчићи се код куће стављају на икону, у орман, а неко их стави на предњи зид куће. На месту на које су стављени стоје годину дана. После тог времена баце се на ђубре и замењују новонаправљеним.

У Белом Потоку се на Духове, такође, у цркви плету венчићи од траве коју је свештеник припремио. Венчић се доноси кући, ставља се код иконе, у орман (*да штити против мољаца*), или на неко друго место – по избору домаћина. На том месту стоји годину дана, након чега се баца.

	1945-1960	1997-2003
Време	Јун	Јун
Простор	Кућа, црква, гробље	Кућа, црква, гробље
Учесници	Укућани, мештани	Укућани, мештани
Радње	Брање трава, плетење венчића у цркви, излазак на гробље	Припремање траве, плетење венчића у цркви, излазак на гробље
Реквизити	Трава, венчићи	Трава, венчићи
Веровања	Венчић има заштитну функцију	Венчић треба да стоји у кући
Забране	Рад у пољу, женски радови	Рад у пољу, женски радови

Табела 45: Духови – Зуце, Пиносава, Бели Поток

Видовдан

Видовдан је по начину празновања до скоро спадао у веома очуване народне празнике. Празнује се 15/28. јуна. У хришћанском календару не постоји празник са овим именом, што упућује на то да је празник пореклом из времена када је хришћанство било непознато.

ꕥ ꕥ ꕥ

Православна црква је уврстила прослављање Видовдана у свој календар тек крајем 19. века (од 1892. године). Раније је овај празник био посвећен пророку Амосу, а потом и кнезу Лазару.

ꕥ ꕥ ꕥ

Видовдан је празник који је у прошлости прослављан у част бога Вида.[167] Празник је важио и као дан прорицања и гатања (обично уз помоћ траве *видовчице*).

У Гружи су на Видовдан рано изјутра (обично пре сунца) ишли у брање трава.[168] У Шумадији се на Видовдан прво умивало водом у којој је преноћила трава видовача. Веровало се да је то добро због очију. Такође, изношени су одећа и меко покућство на сунце да се проветре, али и да се заштите од мољаца.[169]

ꕥ ꕥ ꕥ

[167] На Косову је забележена обредна игра посвећена богу Виду: Dragoslav Antonijević, *Vidovdanka*, Vršački venac – katalog festivala, Vršac 1996.

[168] П. Ж. Петровић, *Гружа*, 247.

[169] Ј. М. Павловић, *Крагујевачка Јасеница*, 99.

У подавалским селима се Видовдан данас празнује више као црквени светац и црвено слово у календару. Раније се на овај празник износила девојачка спрема да се осунча и *види*. Друга одећа се само проветравала. Такође, рано изјутра на Видовдан укућани су се умивали водом у којој је била потопљена трава *видовчица*.

	1945-1960	1997-2003
Време	28. јун	28. јун
Простор	Кућа	Кућа
Учесници	Девојке, старије жене	-//-
Радње	Изношење девојачке спреме, ветрење одеће, умивање травом *видовчицом*	-//-
Реквизити	Одећа, *видовчица*	-//-
Веровања	Ваља изнети девојачку спрему	-//-
Забране	Рад у пољу, женски радови	Рад у пољу, женски радови

Табела 46: Видовдан – Зуце, Бели Поток

Рођење Светог Јована Крститеља – Ивањдан

Ово је један од највећих народних празника, који се празнује 24. јуна/7. јула.

Ивањдан је један од шест празника које у току године црква слави у част Јована Претече, односно Св.

Јована Крститеља. Овај дан црква обележава као дан рођења Светог Јована Претече и Крститеља Господњег.

ꙮ ꙮꙮꙮ ꙮ

Ивањдан је један од значајнијих народних празника у другој половини календарске године. За овај празник је везано широко распрострањено веровање да се у његово време догађају натприродне космичке појаве. Између осталог, веровало се да сунце три пута застане и заигра на свом путу по небеском своду. Зато се празник још назива и Св. Јован Игритељ. Постоји и веровање да се небеса уочи празника три пута *отварају*, па настаје време чуда.[170]

Најважније обележје празника свакако је брање трава, плетење венчића, паљење ватри и њихово прескакање. У Шумадији је био обичај да девојке у ивањданској ноћи играју око ватре.

Срби на Косову су, такође, на Ивањдан брали ивањско цвеће, од кога су плели венчиће у које се могао уплитати, поред украсних трава и лековитог биља, и бели лук. Ове венчиће су стављали на млекаре или изнад кућних врата.[171]

У селима у Војводини још увек пале ватре уочи Ивањдана, само што их сада углавном прескачу деца.[172]

---

[170] Д. Бандић, *Народна религија Срба*, 340.

[171] Татомир Вукановић, *Срби на Косову* II, Врање 1986, 407.

[172] Забележено приликом теренских истраживања у Стапару 2004. године. У вези са овим видети и: Петар Ж. Петровић, *Лила, олалија и други сродни обичаји*, Гласник Етнографског музеја II, Београд 1927, 4-17.

Плетење ивањских венаца био је широко распрострањен обичај. Исплетени венчићи су најчешће стављани изнад улазних врата. Исто тако, на Ивањдан су бране и лековите траве, које су коришћене као чајеви за зиму или за лечење. Пошто су осушене траве биле најчешће средство у лечењу на селу, сасвим је нормално да су постојала одређена правила за убирање и употребу таквог биља.

Тако је у Гружи забележено упутство за брање трава: „Биљка се не чупа, него се вади са кореном кованим ножем. Травар се окрене истоку, прекрсти ножем биљку, па је вади. Узбрана биљка се не сме изгубити, да се не изгуби моћ лечења осталог узбраног биља.“[173]

ꙮ ꙮ ꙮ

У испитиваним селима Ивањдан се држи за велики празник. Можда то најбоље илуструју речи једне саговорнице: *Ивањдан је велики празник за мене*.

Уочи Ивањдана се брало ивањско цвеће и кантарион, од којих су плетени венчићи који су постављани изнад улазних врата на кући, са спољне стране. Осим ивањског цвећа и кантариона, у венац су се још (по избору) уплитали бели лук, разне врсте жита, хајдучка трава и различито цвеће.

Венчићи на одређеном месту остају док не иструле, или док их ветар не однесе.

Са овим венчићима се различито поступало:

1. Најстарија жена у кући провлачи укућане кроз венац и на крају се сама провлачи. Укућани се провлаче рано ујутру,

[173] П. Ж. Петровић, *Гружа*, 247.

окренути лицем према сунцу. Овај празнични обичај се обавља пре него што сунце изгреје.

2. Ако се дете разболи, провлачено је кроз ивањски венац са вером да ће оздравити.

Плетење ивањских венаца данас је ређа појава. Једна бака каже: *Ја не плетем, а неће нико ни да ми набере тог ивањског цвећа да исплетем, да стоји у ходнику*. Млади купују ивањски венац, *то им је лакше*.

Ивањдан је и летња преслава (мала слава) оних породица које славе зимског Светог Јована.

	1945-1960	1997-2003
Време	7. јул	7. јул
Простор	Кућа, луг	Кућа
Учесници	Домаћица	Неко од укућана
Радње	Брање ивањског цвећа и других трава, плетење венчића, провлачење кроз венац	Брање иванског цвећа и других трава (ређе), плетење/куповина венчића
Реквизити	Цвеће, венчић	Цвеће, венчић
Веровања	Заштитна моћ венчића	-//-
Забране	Рад у пољу, женски радови	Рад у пољу, женски радови

Табела 47: Ивањдан – Зуце, Пиносава, Бели Поток

Свети апостоли Петар и Павле – Петровдан

То је преломни празник, након кога – по народном веровању – настају промене у природи. Што се садржајног дела празновања тиче, све указује на сличност са

ивандањским прославама. Петровдан је празник који се прославља 29. јуна/12. јула.

ꕥ ꕥ ꕥ

Петровдан је велики црквени празник, који се прославља у част главних Христових апостола – Петра и Павла.

ꕥ ꕥ ꕥ

Петровдан је познат у народу по томе што су паљене ватре у ноћ уочи празника. Обичај је био раширен у готово читавој западној Србији. Тако су петровске ватре паљене и током деведесетих година прошлог века.[174] Ватре су раније обично палили сточари, који су са упаљеним бакљама обилазили око торова.

ꕥ ꕥ ꕥ

У испитиваним селима Петровдан се раније празновао три дана, мада је у црквеном календару као црвено слово обележен само први дан празника.

У ранијем периоду је празнику претходио Петровски пост, чије је трајање било различито, а зависило је од датума на који се празновао Васкрс. Овај пост је у потпуности изобичајен. Већ после Другог светског рата ретко ко се придржавао Петровског поста.

Између Ивањдана и Петровдана је најбоље време да се расади купус за зимску потрошњу. Постоји мишљење да ако се купус расади после Петровдана, *колико дана се после расади, толико недеља касније стиже*.

[174] Ватре сам гледала у околини Ивањице, приликом теренских истраживања у јулу 1995. године.

Обичај да јабуке *петроваче* пре Петровдана не једу жене којима је умрло дете престао је да се поштује скоро у потпуности. Раније су мајке прво делиле јабуке деци или их износиле на гробље, па су их тек онда оне јеле. Старије жене још увек не једу јабуке док их прво не поделе. *Све се прво делило мртвима на гробу*, а тек после тога је могло да се једе. У појединим кућама у Белом Потоку постоји обичај да се за Петровдан направи пита са јабукама. Ако неко нема јабуке, онда их купи да би се јеле управо на тај дан.

Пошто се Петровдан сматрао за велики и *тежак* празник, избегавао се сваки рад у кући и у пољу. У Зуцама су поједине породице првог и трећег дана празновале, а другог дана су ишле у поље да ураде нешто што је хитно (нпр. да покупе пре празника покошену траву, или да пожању жито да га не ухвати лоше време). У Белом Потоку се први дан празника строго празнује. Другог и трећег дана биле су дозвољене мобе. До Петровдана је и овде требало да се расади купус за зимску потрошњу.

Три дана пре и три дана после Петровдана не перу се кошуље. Ти дани су били познати као *петровски (кошуљски) кресови*. Ако би се кошуље опрале, веровало се да ће се брзо поцепати. Ако из неког разлога то и мора да се уради ових дана, на кошуље се *закачињао* коров[175] који је имао заштитну функцију – да спречи да се кошуље пре времена поцепају.

Петровдан је сеоска слава села Врчин. Велики број житеља испитиваних села одлази на овај дан у посету рођацима и пријатељима.

[175] У селу се тако назива врста коровске једногодишње биљке, висине до једног метра, која приликом додира испушта непријатан мирис.

	1945-1960	1997-2003
Време	12. јул	12. јул
Простор	Кућа	Кућа
Учесници	Укућани, жене	Укућани, старије жене
Радње	Расађивање купуса за зиму, дељење јабука за душу	Расађивање купуса за зиму
Реквизити	Купус, јабуке, кошуље	Купус, јабуке
Веровања	Јабуке се морају прво поделити *за душу*	-//-
Забране	Прање кошуља, половична забрана рада у пољу	-//-

Табела 48: Петровдан – Зуце, Бели поток

Свети Прокопије

У току лета, у народу су празновани одређени дани који су били посвећени тзв. *огњевитим свецима* пошто се веровало да су они одговорни за временске прилике односно неприлике. Први од четири *огњевита* свеца је Св. Прокопије, који се празновао 8./21. јула.

ꕥ ꕥ ꕥ

Црква је овај дан посветила Светом Прокопију, који је погубљен због проповедања Христове вере.

ꕥ ꕥ ꕥ

Раније се у народу доста пазило да се на Прокопија нешто не ради. Тако се у Горњој Јасеници на овај празник

није радило да не би умирала деца. Слично веровање је забележено и у Гружи.[176]

ꕥ ꕥ ꕥ

Овај празник је скоро непознат у празничном календару становника у сва три испитивана села. Ако се некада и празновао, његов значај и место су данас заборављени. Свети Прокопије важи само као црквени светац, коме се не посвећује већа пажња.

	1945-1960	1997-2003
Време	21. јул	21. јул
Простор	Кућа	Кућа
Учесници	Укућани	Укућани
Радње	-//-	-//-
Реквизити	-//-	-//-
Веровања	-//-	-//-
Забране	-//-	-//-

Табела 49: Свети Прокопије – Зуце, Пиносава, Бели Поток

Света великомученица Марина – Огњена Марија

Огњена Марија се празнује 17/30. јула. У основи прослављања је заштита од временских непогода. На сврху прослављања указује и сам назив празника.

[176] Ј. Павловић, *Крагујевачка Јасеница*, 99; П. Ж. Петровић, *Гружа*, 250.

Црква 17/30. јул посвећује Светој великомученици Марини, која је мучена и погубљена због хришћанског учења.

У Лепеници и Шумадији, тј. у Крагујевачкој Јасеници, Огњена Марија је празнована да гром не би спржио летину (приспело жито) и засађене усеве.[177] Жене у Гружи нису радиле на овај празник због здравља.[178]

	1945-1960	1997-2003
Време	30. јул	30. јул
Простор	Кућа	Кућа
Учесници	Укућани	Укућани
Радње	-//-	-//-
Реквизити	-//-	-//-
Веровања	Сестра Св. Илије	Сестра Св. Илије
Забране	Обављање пољских и женских послова	Обављање пољских и женских послова

Табела 50: Огњена Марија – Зуце, Пиносава, Бели Поток

[177] Тодор Радивојевић, *Лепеница*, Српски етнографски зборник 15, Београд 1911, 312; Ј. Павловић, *Крагујевачка Јасеница*, 100.

[178] П. Ж. Петровић, *Гружа*, 250.

У сва три села се верује да је *Огњена Марија (...) велики и тежак празник и ништа се није радило*. Сачувано је веровање да је Огњена Марија једна од сестара Светог Илије која пази да он не сазна кад му је рођендан, јер се верује да би он од превеликог весеља могао да уништи громовима свет. *Да није Огњене Марије, Свети Илија би препуцао цео свет*. Још увек се, нарочито од стране жена, избегава обављање послова на овај празник.

Свети пророк Илија – Илиндан

Свети Илија је у народној традицији један од врло поштованих празника и најпоштованији *огњевити* светац. У народним веровањима приписује му се моћ заштите летине и плодности, а сматран је господаром кише, ватре, муња и громова. Празник Светог Илије је 20. јула/2. августа.

ꙮ ꙮꙮꙮ ꙮ

По Старом завету, Свети Илија је био велики пророк. По предању, жив је узнет на небо на огњеним колима, испред којих су били огњени коњи. Био је велики поборник хришћанства.

ꙮ ꙮꙮꙮ ꙮ

Позната је прича да када се Свети Илија вози по облацима, тада под точковима његових кола, у која су упрегнути коњи, севају варнице. А када гром удари у дрво, онда се верује да је гром гађао ђавола који се ту сакрио. Вероватно из тих разлога нико неће да посече дрво у које је ударио гром, нити таквим дрветом хоће да заложи ватру.[179]

[179] Исто, 251.

У околини Београда се веровало да је Свети Илија *шувак*, тј. левак (руку му је озледила мајка пошто је био несташан). Постојало је и веровање да Огњена Марија, која је Илијина сестра, од њега таји када му је рођендан, да не би од радости страшно загрмео и земљу послао у суноврат.[180]

У испитиваним селима се, такође, за Светог Илију везују временске неприлике, као што су велике кише и суше, муње и громови. И овде постоје трагови општераспрострањеног веровања да је Свети Илија брат Огњене Марије и Марије Магдалене. Како рече један од казивача: *Старије жене су говориле да он не зна када је његов дан, а да оне неће да му кажу. Једном су му рекле, па је грмио целог дана*.

На Светог Илију је свако домаћинство требало да закоље петла *годишњака* – уколико га има. Ако се то не би урадило, веровало се да неко из куће мора умрети, тј. да ће га петао надживети: *Ако пређе Светог Илију, убије газду*. Петла углавном коље домаћица, ређе домаћин. Овај обичај је још увек сачуван.

Ако грми на Светог Илију, верује се да ће ораси и лешници бити црвљиви.

На Светог Илију је био обичај, данас знатно ређи, да се кува млади кукуруз, који се тада први пут у години јео.

Уочи Светог Илије иде се на гробље. У ранијем периоду носили су се кувани кукурузи – *пурењаци*, бело грожђе, које се после тога могло јести, затим парадајз, краставац, лучана (печена) паприка и друго. Једном речју –

[180] М. Ђ. Милићевић, *Живот Срба сељака*, 138.

све оно што је стизало [сазревало] *у то време*. И сада се излази на гробље, али се углавном носи исто што и у другим приликама.

Три дана пре и три дана после празника називају се *илинским (винским) кресовима*, када се уопште не улази у виноград. Обичај се појединачно још увек поштује. Раније се није јело бело грожђе до Светог Илије. Позната је и изрека: *Кад прође Свети Илија, ватра и сунце све милији*.

Свети Илија је у овим селима познат и по вашару на Тресијама који су мештани околних села доскоро радо посећивали.

	1945-1960	1997-2003
Време	2. август	2. август
Простор	Кућа, двориште	Кућа, двориште
Учесници	Домаћин, домаћица	Домаћин
Радње	Клање петла, кување младог кукуруза, Одлазак на гробље	Клање петла, чување кукуруза (спорадично), одлазак на гробље
Реквизити	Петао, кукуруз, бело грожђе	Петао, кукуруз
Веровања	Временске непогоде, лешници се црвљају ако грми	Временске непогоде, лешници се црвљају ако грми
Забране	Обављање послова, рад у виноград, једење белог грожђа	Обављање послова, рад у винограду

Табела 51: Свети Илија – Зуце, Пиносава, Бели Поток

Света Марија Магдалина – Блага Марија.

Празник посвећен Светој Марији Магдалини познат је и као Блага Марија. У народу нема много обичаја везаних за овај празник. Верује се да је то једна од сестара Св. Илије (самим тим, један од *огњевитих* светаца). Празнује се 22. јула/4. августа.

Марија Магдалина (Блага Марија) је била родом из Магдале (западна обала Генисаретског језера), по чему је и добила име Магдалина. Црквени списи је означавају као мироносицу и равноапостолну. Веровало се да је њено тело имало чудотворне моћи.

У испитиваним селима се за Марију Магдалину како се празник овде обично назива, верује да је једна од сестара Светог Илије. Не памте се неки посебни обичаји или веровања у вези са овим празником. У Зуцама и Пиносави није забрањено обављање послова било које врсте.

У Белом Потоку се Марија Магдалина преславља као сеоска слава. Првобитна сеоска слава, која је потиснута током послератног периода, била је млади Свети Никола. Марија Магдалина је уједно и црквена слава, када се после службе у цркви сече колач. Колач сече неко од мештана – као домаћин Славе, а свештеник припрема ручак за своје званице и црквене великодостојнике.

Иначе, као и у другим селима, припрема се ручак на који долазе рођаци из суседних села, али и познаници и пријатељи. Слави се два дана, али обично већина гостију долази првог дана празновања.

Ранијих година је у црквеној порти одржаван вашар. Ту су долазили и они који нису имали код кога да оду у

госте. У порти су млади играли у колу. Свако село је имало своје коло, а било је и такмичења око тога чије ће коло бити веће и боље. Током шездесетих, па и током седамдесетих година прошлог века, још су се могле видети и народне ношње овога краја. После осамдесетих, вашар полако мења физиономију, тако да се данас ни по чему не разликује од других. Више је то шетња за омладину, а мање забава у некадашњем смислу речи. Млађи се забављају вожњом на рингишпилу, а трговци продају пластику и бижутерију, као и у другим местима.

	1945-1960	1997-2003
Време	4. август	4. август
Простор	Кућа, село	Кућа, село
Учесници	Укућани, гости, становници села	Укућани, гости, становници села
Радње	Спремање ручка, долазак гостију, одлазак у село на вашар	Спремање ручка, долазак гостију, одлазак у село на вашар
Реквизити	Храна	Храна
Веровања	-//-	-//-
Забране	-//-	-//-

Табела 52: Марија Магдалина (сеоска слава) – Бели Поток

Преображење Господње – Преображење

По народном веровању, Преображење је један од већих празника у току календарске године. Веровало се да је овај празник гранично време између лета, односно лепог времена, и надолазеће промене у виду хладнијих јесењих, тј.

зимских дана. Зато се и говорило да се на овај дан *преобрази и гора и вода*. Преображење се празнује 6/19. августа.

Црква преображење прославља у част преображења Христовог.

За празник Преображења везано је веровање да се више не купа у реци, јер вода постаје хладнија. Такође, од овог празника се почињало јести грожђе, које се претходно освешта у цркви. У селима јужног Баната паљене су ватре уочи празника, око којих се окупљала омладина.[181]

По веровању забележеном у подавалским селима, ово је дан када се преображавала природа: вода је постајала хладнија, на дрвећу су се појављивали жути листови. Природа почиње полако да се припрема за зиму. Ово је било и време од када је било забрањено купање у потоцима и речицама. Раније се за Преображење обавезно постило и ишло на причешће у цркву.

Црно грожђе се није јело до Преображења. Прво се освешта у цркви, па се после тога једе. У Зуцама и Пиносави није се намењивало мртвима. Међутим, у Белом Потоку се црно грожђе није јело све док се не освешта и не подели, јер се веровало да *неће деца „горе“ да добију грожђе. Моја мајка ниједно воће није јела док не подели*.

Данас се гаје углавном хибридне сорте грожђа. Домаће сорте, које су касније сазревале, скоро су нестале.

[181] М. Босић, *Годишњи обичаји*, 372-373 и друга, у раду цитирана, литература.

Нове сорте стижу за јело већ у другој половини јула. Придржавање забране тако, једноставно, губи свој смисао.

На Преображење се обавезно постило. Тога се данас *не држи нико*. У Белом Потоку је раније обављана и причест. Данас се индивидуално причешћују становници сва три села, под условом да посте Госпојински пост.

	1945-1960	1997-2003
Време	19. август	19. август
Простор	Кућа, црква	Кућа, црква (спорадично)
Учесници	Укућани, становници села	Укућани, становници села
Радње	Пост, причешће, освећење црног грожђа, забрана купања	Пост (спорадично)
Реквизити	Посна храна, црно грожђе	-//-
Веровања	Воде у рекама су хладније	-//-
Забране	Купање у реци, једење црног грожђа	-//-

Табела 53: Преображење – Зуце, Пиносава, Бели Поток

Успеније Пресвете Богородице – Велика Госпојина

Велика Госпојина се убраја у *велике* празнике. Претходи јој двонедељни пост, који се у народу скоро у потпуности изобичајио. Прославља се 15/28. августа.

Празник се у хришћанском учењу назива Успење Пресвете Богородице. Црква га прославља као успомену на смрт Пресвете Богородице Марије и њено успење на небо.

ꙮ ꙮꙮꙮ ꙮ

У Србији на овај празник није сачувано много обичајних радњи. Пресвета Богородица се сматра заштитницом жена. Велика Госпојина је у Србији, углавном, заветни дан или сеоска слава.

ꙮ ꙮꙮꙮ ꙮ

У испитиваним селима нема посебних обичаја нити веровања која се везују за празник Велике Госпојине. Међутим, у извесном смислу, изузетак представља село Зуце.

Други дан Госпојине, 29. август, у Зуцама се слави као сеоска слава. Овај дан се у селу назива Госпојино лице. На овај дан се, до пред Други светски рат, одржавала у селу *провлака*. Имала сам прилику да разговарам са једним од двојице браће, последњих учесника у *провлаци*.

Провлака је била у делу потеса који је припадао породици Стевановић. И данас многи памте место где је била. Обнављала се сваке године. Те године, касније се испоставило последње, јер ју је власт после рата забранила, у селу није било близанаца нити деце одговарајућег имена (наведено је да је требало да се зову Стојан и Стојанка), па је одлучено да то буду два рођена брата из исте породице. Они су стајали иза *провлаке*. У рукама су имали траву *татулу* (подсећа на чичак), којом су ударали стоку која је пролазила кроз *провлаку*. Браћа су имала обавезу да прво *упале живу ватру*. *Провлака* се одржавала, зато што је остала прича да је био велики помор стоке, па се правила у циљу заштите људи и стоке од болести. Од тада се одржавала сваке године. Сви мештани су дотеривали стоку. Све се одигравало током ноћи – пре изласка сунца.

После *провлаке* је свако одлазио својој кући, где се настављало са слављем. Долазили су рођаци и пријатељи из других села, *па се од раног јутра славило, јело и пило*. Обичај се после Другог светског рата, због забране новоуспостављене власти, није више одржавао. Сматран је верским обичајем. Међутим, задржан је обичај угошћавања рођака из суседних села. Током осамдесетих година прошлог века почињу да се на свечани ручак позивају, све више, пријатељи и познаници.

У време мог разговора, у селу је, али и у широј околини, владала болест свиња звана *свињска куга*. У току разговора саговорник је потенцирао да се то све (тј. *провлачење*) радило због великог помора стоке. То ме је подстакло да му поставим једно питање, које је отприлике овако гласило: *Мислите ли да би данас једна провлака помогла да се болест спречи?* Саговорник се мало замислио, па је рекао: *Ма какви, медицина је ипак узнапредовала, мислим да ту провлака не би помогла*. Наставила сам са другим питањем: *А да неко организује провлаку, шта бисте урадили?* Сада је већ краће размишљао: *Па отерао би стоку*.

Инересантно је поменути и једно казивање везано за овај дан: *Ова прослава је имала и један хигијенски значај. Свако је у свом домаћинству до тога дана окречио кућу, офарбао врата и прозоре, почистио двориште. Домаћице су све што су имале – опрале, да им је чисто за празник.*

Од Другог светског рата се за овај дан, који је остао као сеоска слава, спрема ручак на који су, како је поменуто, у ранијем периоду долазили само рођаци из суседних села. Данас на ручак долазе и познаници и пријатељи.

После ручка се обавезно ишло у село *на вашар*, ради забаве. Данас то углавном раде млађи, нарочито деца. Негде до средине седамдесетих година прошлог века забављало се играјући у колу, а касније су почеле *забаве на рингишпилима*, док данас то све више личи на *бувљу пијацу у малом*.

Последњих година поставља се и шатор са музиком. Осим пића, ту се продаје и печење. Раније се на вашарима продавала боза, а од слаткиша – шећерлеме, ораснице, бомбоне... Били су то углавном лицидерски производи, које су у већини случајева продавали сами произвођачи.

	1945-1960	1997-2003
Време	29. август	29. август
Простор	Кућа, село	Кућа, село
Учесници	Укућани, гости, становници села	Укућани, гости, становници села
Радње	Спремање ручка, долазак гостију, одлазак у село на вашар	Спремање ручка, долазак гостију, одлазак у село на вашар
Реквизити	-//-	-//-
Веровања	-//-	-//-
Забране	-//-	-//-

Табела 54: Сеоска слава – Зуце

Јесењи циклус обичаја

Рођење Пресвете Богородице – Мала Госпојина

Празник Рођења Пресвете Богородице познатији је под називом Мала Госпојина. Празнује се 8/21. септембра. Празник су нарочито светковале жене. Овим празником се завршавала *међудневица*, која је започињала Великом Госпојином.

Црква слави овај празник у спомен на рођење Пресвете Богородице.

	1945-1960	1997-2003
Време	19. август	19. август
Простор	Кућа	Кућа
Учесници	Домаћица	Домаћица
Радње	Сакупљање јаја, забрана насађивања кокошака, вашар	Скупљање јаја
Реквизити	Јаја	Јаја
Веровања	Јаја се не кваре	-//-
Забране	-//-	-//-

Табела 55: Мала Госпојина – Зуце, Пиносава, Бели Поток

Између Велике и Мале Госпојине је период који се у испитиваним селима назива *међудневица*. Тих дана се сакупљају јаја, данас знатно ређе, и остављају за зимски период. Сматрало се да јаја сакупљена између двеју Госпојина не могу да се покваре. Исто казивање је забележено у сва три испитивана села. У периоду *међудневице* нису се насађивале кокошке.

На Малу Госпојину је у Белом Потоку, негде до почетка шездесетих година прошлог века, код Кумбаре (део села на Авалском путу), на простору који сада држи задруга, одржаван вашар.

Воздвижење часног Крста – Крстовдан

У прошлости се за празник везивао почетак јесени. Ово је један од празника *строгог* поста. Брање босиљка и његово посвећивање представља црквени утицај. Крстовдан се прославља 14/27. септембра.

ꙮ ꙮꙮꙮ ꙮ

У црквеном календару се 27. септембар прославља као празник Воздвижења Часног Крста.

ꙮ ꙮꙮꙮ ꙮ

У подавалским селима је за јесењи Крстовдан, као и за зимски, везан једнодневни пост, који је у новијем периоду скоро изобичајен. Поштује га понеко од старијих житеља и особе које чешће одлазе у цркву.

Обичај је, што се делом и данас поштује, да се на Крстовдан чупа босиљак који се носи у цркву на освећење. Носе га жене. Освећени босиљак се ставља изнад славске иконе. Стоји до следећег Крстовдана, када се замењује новим. По неким мишљењима, босиљак може да замени тамјан.

	1945-1960	1997-2003
Време	27. септембар	27. септембар
Простор	Кућа, црква	Кућа, црква
Учесници	Домаћица	Домаћица
Радње	Чупање босиљка, освећење босиљка	Чупање босиљка, освећење босиљка (делимично)
Реквизити	Босиљак	Босиљак
Веровања	Босиљак може да замени тамјан	-//-
Забране	-//-	-//-

Табела 56: Крстовдан – Зуце, Пиносава, Бели Поток

Преподобни Киријак Отшелник – Михољдан

Михољдан је празник који се празновао 29. септембра/12. октобра.

ꕥ ꕥ ꕥ

Црква је овај дан посветила Светом Киријаку Отшелнику, који се у потпуности посветио Богу и вери.

ꕥ ꕥ ꕥ

Михољдану претходе тзв. Михољске задушнице, које падају у суботу пред празник. У Шумадији се

веровало да је *најсевапније* изаћи на гробље када су Михољске задушнице.[182]

ꕥ ꕥ ꕥ

У испитиваним селима се верује да је дошло *михољско лето* ако је топло на Михољдан, пошто је већ увелико почела јесен.

	1945-1960	1997-2003
Време	12. октобар	12. октобар
Простор	Кућа	Кућа
Учесници	Укућани	Укућани
Радње	-//-	-//-
Реквизити	-//-	-//-
Веровања	Лепо време – продужетак лета	Лепо време – продужетак лета
Забране	-//-	-//-

Табела 57: Михољдан – Зуце, Пиносава, Бели Поток

Свети апостол Тома –Томин дан

Празник је познат и као Томиндан. То је и прва јесења породична слава у српском народу. Веровало се да овај празник представља предзнак наступајућег зимског периода. Прославља се 6/19. октобра.

ꕥ ꕥ ꕥ

[182] М. Недељковић, *Годишњи обичаји*, 156.

Светог Тому црква слави као једног од дванаесторице апостола Исуса Христа.

ꙮ ꙮ ꙮ

Свети Тома је породична слава једног броја породица. Веровало се да ће после Светог Томе брзо доћи зима: *Свети Тома, снег ће ома*.

	1945-1960	1997-2003
Време	19. октобар	19. октобар
Простор	Кућа	Кућа
Учесници	Укућани	Укућани
Радње	-//-	-//-
Реквизити	-//-	-//-
Веровања	Близу је зима	Близу је зима
Забране	-//-	-//-

Табела 58: Свети Тома – Зуце, Пиносава, Бели Поток

Преподобна мати Параскева – Света Петка

Света Петка се празнује 14/27. октобра.

ꙮ ꙮ ꙮ

Према црквеном предању, Света Петка је рођена крајем 10. века у месту Епивату близу Цариграда. Живела је једно време у јорданској пустињи у испосништву. Након многих искушења вратила се у своје родно место, где је и умрла. На њеном гробу су се догађала разна чуда. Због вере у многе чудесне појаве, култ Свете Петке нагло се раширио, што је допринело и селидби њених моштију у Бугарску (Трново и Видин), а одатле у Београд, где је за ту прилику

подигнута и црква Свете Петке на Калемегдану. Данас су њене мошти у Јашију у Румунији.

ꙮ ꙮꙮꙮ ꙮ

У многим крајевима у Србији Света Петка фигурира као заштитница жена. Обично јој се посвећује петак, за који се, уосталом, у народу верује да је женски празник. Жене га празнују ради свог здравља и здравља своје породице. Тако се, на пример, у Гружи на дан Свете Петке није радило да би се заштитило здравље људи.[183]

	1945-1960	1997-2003
Време	27. октобар	27. октобар
Простор	Кућа, црква	Кућа, црква (спорадично)
Учесници	Жене	Жене
Радње	Пост, заветовање	Пост, заветовање
Реквизити	-//-	-//-
Веровања	Лечење и заштита	Лечење и заштита
Забране	Рад у пољу, женски радови	Рад у пољу, женски радови

Табела 59: Света Петка – Зуце, Пиносава, Бели Поток

Света Петка се сматрала и заштитницом рађања. Због тога су поједина култна места, посвећена овој светитељки, била циљ ходочашћа многих жена које су имале проблема да затрудне. Заштитна и исцелитељска моћ светитељке

[183] П. Ж. Петровић, *Гружа*, 254.

испољавана је кроз, на пример, коришћење воде са извора њој посвећених.[184]

ꕥ ꕥ ꕥ

Света Петка је позната као заштитница жена и у подавалским селима. Из тих разлога су јој се поједине жене заветовале, најчешће због болести. Заветоване жене на тај дан ништа не раде. Поједини житељи испитиваних села одлазе на Свету Петку у цркву на Калемегдану, њој посвећену, да би узели освећену воду за коју верују да има посебна лековита својства.

Свети апостол и јеванђелист Лука

Свети Лука се прославља 18/31 октобра.

ꕥ ꕥ ꕥ

Црква је овај дан посветила Светом апостолу и јеванђелисти Луки.

ꕥ ꕥ ꕥ

За овај празник у народу нису били везани неки посебни обичаји. Верује се да је после Светог Луке зима све ближе. Познате су изреке:*Свети Лука, снег до кука* и *Свети Лука – снег заука*. Њега празнују, углавном, само оне породице којима је тај дан породична слава.[185]

ꕥ ꕥ ꕥ

[184] Д. Бандић, *Народна религија*, 212.

[185] М. Недељковић, *Годишњи обичаји Срба*, 143.

Празник је у испитиваним селима познат као Свети Лука. За овај празник нису везани неки посебни обичаји ни у подавалским селима. Верује се да је после светог Луке зима све ближе. Познате су изреке: *Свети Лука, снег до кука* и *Свети Лука, снег заука*.

	1945-1960	1997-2003
Време	31. октобар	31. октобар
Простор	Кућа	Кућа
Учесници	Укућани	Укућани
Радње	-//-	-//
Реквизити	-//-	-//-
Веровања	Зима је све ближе	Зима је све ближе
Забране	-//-	-//-

Табела 60: Свети Лука – Зуце, Пиносава, Бели Поток

Свети великомученик Димитрије – Митровдан

Митровдан је празник који се слави 26. октобра/8. новембра.

Црква овај дан слави у част Светог Димитрија, хришћанског великомученика, поклоника Христовог учења, због чега је и погубљен. Верује се да његове мошти поседују исцелитељску моћ.

По ранијем народном веровању, Митровдан је био гранични празник за окончавање започетих послова, поготово оних који су везани за испашу стоке у планини. На

почетку зимске сезоне, а то је обично око Митровдана, сељаци су измиривали старе дугове, исплаћивали радну снагу и сл.

За празник је везано и веровање у вези са наступајућом годином. Тако, ако је на Митровдан ведро, веровало се да ће зима бити сува и са доста мразева, а ако је било облачно, да ће бити са доста снежних падавина.

Митровдан је био први у низу празника посвећених заштити од вукова.[186]

	1945-1960	1997-2003
Време	7. новембар	7. новембар
Простор	Кућа	Кућа
Учесници	Укућани	Укућани
Радње	Излазак на гробље	Излазак на гробље
Реквизити	Свеће, храна	Свеће, храна
Веровања	-//-	-//-
Забране	-//-	-//-

Табела 61: Митровдан – Зуце, Пиносава, Бели Поток

У испитиваним селима се поштује пре свега зато што је обележен црвеним словом у календару. У суботу пред Митровдан падају тзв. *Митровске задушнице*, када се излази мртвима на гробове. Поступак је исти као на већ описаним зимским задушницама.

[186] Видети на пример: М. Недељковић, *Годишњи обичаји Срба*, 155-156.

Митровдан је породична слава једног броја сеоских породица.

Обнављање храма Светог великомученика Георгија – Ђурђиц

Овај празник је једна од најчешћих породичних слава код Срба, а многе породице га преслављају као малу славу Ђурђевдана. У народу није било значајнијих веровања и обичаја везаних за овај празник. Празнује се 13/16. новембра.

ꙮ ꙮꙮꙮ ꙮ

Црква на овај дан празнује пренос моштију Светог Георгија (Светог Ђорђа), које су по његовој жељи пренете из Никомидије у Лиду палестинску.

ꙮ ꙮꙮꙮ ꙮ

У испитиваним селима Ђурђиц празнују, углавном, оне породице којима је то породична слава. За овај празник нису везани посебни обичаји ни веровања.

	1945-1960	1997-2003
Време	16. новембар	16. новембар
Простор	Кућа	Кућа
Учесници	Укућани	Укућани
Радње	-//-	-//-
Реквизити	-//-	-//-
Веровања	-//-	-//-
Забране	-//-	-//-

Табела 62: Ђурђиц – Зуце, Пиносава, Бели Поток

Сабор Светог Архангела Михаила – Аранђеловдан.

Празнује се 8/21. новембра. Сабор Светог Архангела Михаила је празник који је у народу познатији као Аранђеловдан.

ꙮ ꙮ ꙮ

Празник је установљен у 4. веку, у време римског папе Силвестра и александријског патријарха Александра, као Сабор светих анђела, односно Сабор светога архистратига Михаила и осталих бестелесних сила небеских. То су анђели: Гаврил, Рафил, Урил, Салатил, Јегудил, Варахил, а помиње се још и Јеремил.

ꙮ ꙮ ꙮ

Свети Архангел Михаило, по веровањима забележеним у Гружи, вади душе самртницима, али и мери (на *теразијама*) добра и зла дела покојника, од којих зависи да ли ће он завршити у рају или у паклу. По истом веровању, Свети Архангел живи на небу и само по потреби силази на земљу.[187]

ꙮ ꙮ ꙮ

У подавалским селима нема сачуваних значајнијих обичаја који би били безани за Аранђеловдан. Сачувано је једино веровање да је *свети Аранђео* живи светац и да *одводи душе на онај свет*.

Овај празник слави један број породица као породичну славу.

[187] П. Ж. Петровић, *Гружа*, 255.

	1945-1960	1997-2003
Време	21. новембар	21. новембар
Простор	Кућа	Кућа
Учесници	Укућани	Укућани
Радње	-//-	-//-
Реквизити	-//-	-//-
Веровања	-//-	-//-
Забране	-//-	-//-

Табела 63: Свети Аранђео – Зуце, Пиносава, Бели Поток

Свети краљ Стефан Дечански – Свети Мрата

Свети Мрата је у народу прилично поштован празник, али је у празновању сачувано релативно мало обичаја. Празник се прославља 11/24. новембра, а најчешће као породична слава.

ꙮ ꙮ ꙮ

Православна црква је овај дан посветила Стефану Дечанском (1321-1331), ктитору манастира Дечани.

ꙮ ꙮ ꙮ

У Белом Потоку је забележено, приликом теренских истраживања, једно веровање везано за празник Светог Мрате – *ништа се није радило око мушке деце због вукова* (нпр. не плете се, не шије се, не тка се итд.), *мушкарци иду од куће* (на посао, у рат и томе слично).

У понеким кућама се само избегава обављање већих послова на овај дан.

У испитиваним селима Свети Мрата је породична слава мањег броја породица.

	1945-1960	1997-2003
Време	24. новембар	24. новембар
Простор	Кућа	Кућа
Учесници	Укућани	Укућани
Радње	-//-	-//-
Реквизити	-//-	-//-
Веровања	Не ради се због вукова	Не ради се због вукова
Забране	Обављање женских радова због вукова	Обављање женских радова због вукова

Табела 64: Свети Мрата – Зуце, Пиносава, Бели Поток

Породичне славе

„Ништа није тако разговетно народносни знак, и по много чему, опредељујуће обележје Срба као што је слава, али је управо ову светковину теже од свих других обичаја подвести под јединствен конац равнања, јер се она тако неуједначено и разнооблично проводи да разлике у томе могу ићи до потирања. Слава се одржала уз једино опште правило да нема правила. Светкује је како ко уме и може. Али светкује. Свагде и свагда. У обиљу и немаштини, у весељу и тихој погружености, без разлике да ли је крунисана глава или онај крајњи, пуки, сиромашак. Слава се благује у миру и служи у ратном предаху, подједнако на родном огњишту као и ненадном пребивалишту, у кругу мноштва пријатеља и осамљенички уклето, под кућним слеменом и на путу, у рову, у нади избеглиштва, или сужањски поносито у заробљеништву.“[188]

Свака породица има своју породичну славу. Тај дан свако жели да обележи онако како му могућности дозвољавају. Слава је, пре свега, породична свечаност, али и знак припадања, сродства и порекла. Данас се ради о празнику који је посвећен хришћанском, свецу који уједно фигурира као породични патрон и заштитник, а за кога су чланови породице веома везани. Слава се наслеђивала и само се под специфичним околностима мењала.[189]

---

[188] М. Недељковић, *Годишњи обичаји Срба*, 205.

[189] О садржају, пореклу и другим особинама славског ритуала постоји обимна литература: *Зборник о Крсном имену*, Београд 1985; Миле Недељковић, *Слава у Срба*, Београд 1991; *Етнокултуролошки зборник* IV, Сврљиг 1998.

Она је празник са преовлађујућим религиозним и друштвеним садржајем, мада све чешће друштвена компонента обичаја надвладава остале. Једно од обележја славског ритуала јесте да је то кућна, односно породична светковина. Раније је празновање, у зависности од краја, трајало и по недељу дана, да би се у данашњем времену свело на неки разуман оквир од једног, два или три дана. Оно што се из садржаја није променило и што ће и у будућности остати најважнија компонента славља, то је гошћење које све чешће прелази у претеривање.

ꕥ ꕥ ꕥ

Породична слава се у свим испитиваним селима назива само *Слава*. За овај дан се свако домаћинство посебно припрема, без обзира на то да ли се слави током зимског периода или у нешто топлијем делу године. Са припремама за празник некада се почињало и по неколико месеци раније, а сада се период припремања скратио, али је неопходно одвојити од неколико дана до неколико недеља, у зависности од броја гостију који се очекују, као и од тога шта све мора да се купи. Подједнако се води рачуна да се припреме храна и пиће, али и да се кућа и двориште очисте и уреде.

На неколико дана пред Славу припремају се и славски реквизити: икона, кандило, кадионица, свећа, босиљак, слово и др. У ранијем периоду, пред Славу се обавезно кречила кућа или барем соба у којој ће се примати гости. Данас се то ређе чини, јер су куће углавом новосазидане, па је често једна од просторија предвиђена и опремљена за ову светковину. Слава је раније представљала велику радост за укућане, а нарочито за децу. Данас се она поштује и одржава, јер то *је тако остало од старијих*.

У Зуцама је забележено једно занимљиво казивање, као одговор на питање: *зашто се слави*? Казивање је следеће: *То је остало од Турака. Од тада су људи почели да славу*. [Због чега?] *Кад су били под Турцима, да би се скупили и да*

решавају шта ће да раде. Пре тога нису славили. То је мој покојни деда причао.[190] *Кад су Турци дошли, они су се скупљали по јаругама и којекуда. Ради тога су одлучили да славе, онај је узео ову, онај ону. Тако је то било*.

Радње које претходе Слави:

- свећење водице од стране свештеника,
- припремање хране и пића,
- обавештавање и позивање гостију.

Слављење Славе се подразумева. Ретко ко је прескаче или не слави. Не гледа се са одобравањем на оне који овај дан не обележавају на адекватан начин. Слава се не мења ни под каквим условима: *Слава никад не треба да се прекине. Увек се деси нека несрећа пос*(ле тога). *Кад се промени, увек те тера неки малер*.

У кући у коју је дошао зет славе се најчешће две славе (слава куће и зетова слава, равноправно), или се само слави слава куће, а зетова се *преславља*. Значајно је напоменути да се зетова слава барем на неки начин обележава.

Пост пред Славу

У ранијем периоду је био обичај да се пости неколико дана пред славу. То се односило на славе које се славе ван поста. Међутим, временом се том делу обичаја поклањала све мања пажња, тако да се, углавном, није спремала посна храна ни за славе које се славе у периоду поста. Током разговора казивачи су указивали на то да се

[190] Казивач је рођен 1920. године.

једно време после Другог светског рата спремала посна храна за *навечерје*.

Свећење водице

У ранијем периоду је на неколико дана уочи Славе долазио свештеник да свети водицу. Током последње деценије прошлог века, он често долази у кућу и на више од месец дана пре Славе. За свећење водице нема одређеног дана нити времена. Свећењу водице присуствују домаћин, домаћица, а често и деца. Пре него што свештеник дође, припреме се босиљак, кадионица, тамјан, свећа и посуда са водом. Кад дође у кућу, он очита молитву којом жели напредак живим члановима домаћинства. Уз молитву, окади се просторија у којој је икона, а икона и присутни се пошкропе освећеном водицом. Кад свештеник заврши, присутни целивају крст. Освећена водица се чува у кући. Од ње би требало да се замеси славски колач, а остатак да се у кући чува као лек.

Обавештавање и позивање гостију

У једном краћем периоду после Другог светског рата гости су се позивали изјутра на сам дан славе, о чему ће више бити речи у поглављу о првом дану Славе. После тога су се посете за Славу узвраћале. Ко је код кога долазио, тај је и враћао. Проширивањем круга гостију на пријатеље и познанике, почело се са позивањем на неколико дана пред Славу. Данас се подсећање, ако будући гости нису у близини, обавља и телефонским позивом. Ова новина је почела да бива учесталија пре отприлике две деценије, када запослени позивају колеге са посла на Славу, а школарци зову другове из разреда или колеге са студија.

Навечерје

Навечерје је било у обичају једно краће време после Другог светског рата, након чега је изобичајено. Навечерје претходи правом славском обреду. На навечерју су бивали присутни укућани и комшије. За ову прилику спремала се само вечера.

Први дан Славе

На сам дан Славе, изјутра рано, неко из куће, обично мушкарац, носи у цркву славски колач и *панаију* (кувано жито са орасима) на освећење. Један део колача, што није обавезно, задржава свештеник. Раније су *колач* и *панаија* из Зуца и Пиносаве ношени у цркву у Белом Потоку. Од 1995. године Зучани носе славски колач на освећење у своју цркву у Зуцу, а мештани Пиносаве то још увек раде у Белом Потоку, пошто је црква у њиховом селу почела да се гради тек 2004. године.

У једном релативно кратком периоду, непосредно после Другог светског рата, на Славу се позивало током преподнева. Неко од млађих, обично неко од мушке деце, пошаље се да зове на славски ручак. Гости су позивани са бардаком или флашом ракије. На ручак су позивани само они домаћини са којима је свечарска кућа била *званица*, односно оне куће код којих се ишло и које су долазиле на Славу. *Мушка глава је ишла од куће до куће да зове*, а онај ко је био позван, одмах је после 12 сати кретао. Исто тако, и *позивар* (онај који зове), се морао вратити кући до 12 сати да би присуствовао дизању *уславе*.

Услава се раније обавезно *дизала* у подне. Данас су овај термин појединци мало померили, мада је традиција још увек доминантнија. *Дизање уславе* подразумева: *паљење славске свеће, кађење куће, читање оченаша*, као и *сечење*

славског колача у оним породицама у којима се колач не сече у цркви са свештеником.

Пожељно је да *дизању уславе* присуствују сви укућани, што је једно време било неизводљиво због запослености појединих чланова, као и због боравка деце у школи. Признавањем породичне славе за празник, могућност одсуствовања са посла и из школе омогућила је поновно окупљање породице при овом свечаном чину.

Прво што се уради, то је да домаћин запали славску свећу, која може бити бела или жута. Раније је била воштана, а данас су то парафинске свеће које се купују у цркви или на неком другом месту. Свећа стоји најчешће у посуди са житом и на њу је налепљена сличица свеца коме је Слава посвећена. Свећа на столу гори све док и последњи гост не оде из куће. Гаси се, тј. *смирује* вином.

Када се запали свећа, кућа се окади, после чега се чита *Оченаш*. После тога се сече славски колач. Поступак резања колача је исти као и у цркви, с тим што улогу свештеника преузима домаћин. Он колач сече с неким од укућана. Узме колач, подигне га високо изнад главе, окрене *наопако* („лице“ према доле) и ножем засече доњу страну колача у виду крста. У усеке сипа вино, отвара четвртине и наизменично љуби четвртине хлеба, заједно са оним ко са њим сече колач, или са неким од присутних окреће колач слева надесно три пута. „Лице“ колача је окренуто према горе. Колач се потом прелама на две половине и оне се унакрст љубе, уз речи: *Христос посреди нас, јес и будет*. Када се заврши, колач се ставља на тацну испред свеће. Колач се током вечере даје гостима да поједу. Оно што преостане, поједу укућани. Ако и после тога нешто преостане, даје се стоци да поједе.

Када се заврши са *дизањем уславе* и сечењем колача, присутни се послужују *панаијом* (славско жито) која се залива црним вином. *Панаија* се не спрема за Светог

Аранђела, јер се он у испитиваним селима сматра живим свецем.

На Слави наздравља само домаћин гостима. Не говоре се здравице. Домаћин је *дужан да нуди госте, да би гости почели да пију. Док не уђе у главу, пос' не треба да се нуди*. Домаћин је све време са гостима, било да их послужује или да заједно са њима обедује.

Обично је у госте долазило, а и сада се то није изменило, једно до двоје одраслих, са децом или без њих.

Обичај који се поштује, али је донекле редуциран, односи се на поклоне укућанима, посебно деци ако их има. Обично се доносе кошуља, чарапе, пешкири и сл. Поклон зависи и од степена сродства. Поред поменутог, доносе се и кафа, пиће, слаткиши и др.

Део обичаја који се изобичајава јесте да домаћица спреми при поласку сваком госту мало колача и печења да понесе са собом, а што опет зависи од степена сродства.

Када се сви гости разиђу, домаћин гаси славску свећу. У ову сврху се користи вино, обично од онога које је служено уз славско жито.

Други дан Славе

У ранијем периоду другог дана су на Славу је долазили они који из неких разлога нису могли доћи првог дана. Најчешће су то били рођаци. Данас могу доћи исти гости (рођаци, ређе пријатељи) и првог и другог дана. Онај *ко* има *много гостију, обично их подели да му буде лакше*. Поставља им се ручак или вечера. Других обичаја нема на други дан Славе.

Трећи дан Славе

Раније су на трећи дан Славе долазиле комшије. Данас је трећи дан Славе скоро изобичајен. Комшије, ако су позване, могу доћи првог или другог дана, осим ако није унапред договорено време.

	1945-1960	1997 -2003
Време	Дан свеца	Дан свеца
Простор	Кућа, црква	Кућа, црква
Учесници	Укућани, гости	Укућани, гости
Радње	Припремање Славе, позивање гостију, одлазак у цркву, дизање уславе, паљење свеће, служење ручка/вечере	Припремање Славе, подсећање гостију, одлазак у цркву, дизање уславе, паљење свеће, служење ручка/вечере
Реквизити	Свећа, слово, славски колач, бардак, кадионица, кандило, босиљак	Свећа, славски колач, жито, кандило, кадионица, слово, босиљак
Веровања	Прети несрећа ако се не слави или се мења слава	Не ваља да се не слави
Забране	-//-	-//-

Табела 65: Породичне славе – Зуце, Пиносава, Бели Пото**к**

Табела 66: Породичне славе по насељима

Зуце	Пиносава	Бели Поток
Свети Игњатија	Свети Игњатија	
Свети Стеван	Свети Стеван	Свети Стеван
	Свети Василије	Свети Василије
Свети Јован	Свети Јован	Свети Јован
Свети Сава	Свети Сава	Свети Сава
Часне вериге (Верижице)		Часне вериге (Верижице)
		Свети Антоније Велики
Свети Трифун		Свети Трифун
Свети Симеон и Ана		Свети Симеон и Ана
		Свети Кирил
	Младенци	
Лазарева субота		Лазарева субота
Ђурђевдан	Ђурђевдан	Ђурђевдан
Свети Никола – летњи	Свети Никола – летњи	
	Свети Илија	
Свети Пантелија		Свети Пантелија
Велика Госпојина		
Јоаким и Ана		
	Крстовдан	
Михољдан	Михољдан	Михољдан

Свети Тома	Свети Тома	Свети Тома
Света Петка	Света Петка	Света Петка
Свети Лука	Свети Лука	Свети Лука
Митровдан	Митровдан	Митровдан
		Свети Аврамије
Свети Врачи	Свети Врачи	Свети Врачи
Ђурђиц	Ђурђиц	Ђурђиц
Свети Аранђео	Свети Аранђео	Свети Аранђео
Свети Мрата		Свети Мрата
		Ваведење
Свети Алимпије	Свети Алимпије	Свети Алимпије
Свети Никола	Свети Никола	Свети Никола

Литије

Обичај обилажења села и земљишних парцела, у зависности од краја, назива се *литије* или *крстоноше*. Обичај се одржава у периоду од Васкрса до Тројице, а у неким селима – и око Петровдана. Ношење црквених реликвија (крстови, барјаци, иконе) и обављање одређених ритуалних радњи (певање одређених песама, држање молитве, обнављање крста у запису, сечење колача и др.), уз учешће свештеника[191] и мештана има за циљ да засејану летину заштити од временских непогода.[192]

ꕥ ꕥ ꕥ

У Гружи свако село има један дан у години када светкује ради заштите летине. Обичај ношења крста, барјака и икона по пољима назива се *литија*, а учесници у литији – *крстоноше*.[193]

У 19. веку Београд је имао дан када је славио литије. Био је то Марковдан, који је варош прослављала на свој начин. Нарочито се овим даном поносило београдско предграђе Палилула.[194]

ꕥ ꕥ ꕥ

---

[191] О значају хришћанске компоненте у литијском опходу видети: Ивица Тодоровић, *Хришћанска и претхришћанска димензија ритуала литијског опхода*, Гласник Етнографског института САНУ LIV, Београд 2006, 271-287.

[192] О литијама видети: И. Тодоровић, *Ритуал ума – значење и структура литијског опхода*, Посебна издања Етнографског института САНУ 53, Београд 2005, 7-469.

[193] П. Ж. Петровић, *Гружа*, 213.

[194] Коста Н. Христић, *Записи старог Београђанина*, Београд 1923, 151.

Литија представља колективни сеоски опход. Учешће у њој није обавезно. У подавалским селима обичај се одржава у току прве недеље после духовских празника. У периоду од Другог светског рата до последње деценије прошлог века литије се нису одржавале, *због законске забране*. Последњи литијски опход одржан је пред Други светски рат. Литијски опход је у Зуцама обновљен почетком деведестих година прошлог века, а у Пиносави и Белом Потоку – тек неколико година касније.

Данашње литије су махом црквени обред. Свештеник је активни учесник обреда. Основна сврха одржавања литија је, како се често наводи, *да се спречи суша* или да се прекине (ако је већ у току).

У Зуцама се литија одржава у прву суботу после Тројица. У селу има пет записа. Сви су новоустановљени, пошто су стари посечени: у црквеном дворишту – липа, у Ливадама – јасен, у Брђанима – брест, у Горњем крају и код Богдановића куће – храст. Раније су били записи и у Завојицама (врчински атар у којем Зучани имају своје њиве) и у Старом селу, али њих данас поворка литије не обилази.

Запис је имао посебан статус. Није се секао нити на други начио оштећивао. Сматра се да његово скрнављење може донети несрећу ономе ко би га на било који начин оштетио. Међутим, када се запис осуши, различита су мишљења о томе шта се са њим може урадити. Она су чак и опречна: једно – да се и даље не сме дирати, друго – да се може однети и користити.

У Пиносави се литија одржава у први четвртак после Тројица. Пошто у селу у време истраживања није било цркве (започета је неку годину касније), у литију се полазило испред Месне заједнице. У селу постоји запис који је остао из ранијег периода, док су остала три промењена. Записи су: Николића запис код железничке станице (није мењан) –

храст, Миленковића имање – крушка оскоруша, стара школа – цер, Беле воде (Остојића њива) – цер.

У Белом Потоку се литија одржава у прву суботу после Тројица. Поворка креће из црквеног дворишта. У обилазак се иде тракторима и колима. Записи су: у цркви – орах, према ауто-путу (код Крста) – крушка, код Кумбаре – кестен, према Зуцу – крушка и код војске – храст.

Литија је идентична у сва три испитивана села. Овде ћу изложити њен опис према посматрањима обављеним у селу Зуцу 1998. и 2002. године.[195] Литија има неколико сегмената:

- служба,
- сечење колача са домаћином у порти цркве,
- обилазак сеоског атара,
- ручак.

Служба

На дан литије се најпре одржи служба у цркви. Њој присуствују сви учесници у литији. Унутрашњи простор цркве је „окићен“ са неколико струкова кукуруза.

[195] Посматрање обичаја сам обавила 1998. године, а поновила га 2002. године. Разлог је био долазак новог свештеника који је дужност примио почетком те године. С обзиром на то да је дошао из краја где литија није позната, то се није најбоље снашао, мада му се током опхода придружио стари свештеник (сада у Белом Потоку). Непоштовање одређених правила изазвало је незадовољство и учесника и организатора, који су сматрали да није у реду да се основна правила обреда не поштују (нпр. усечени крст се није обнављао урезивањем, није било употребе воска и тамјана).

Сечење колача са домаћином у порти цркве

По обављеној служби, испред цркве се образује поворка која обилази три круга око ње у смеру слева надесно (иде се прво према источној страни). Након трећег обиласка, поворка се зауставља испред записа који се налази непосредно поред цркве, са њене северозападне стране. На челу поворке је свештеник, а за њим се распоређују они који носе крстове и барјаке.

Испред сваког записа се поставља сточић на коме се налазе: колач, жито, вино, свећа и кадионица са тамјаном. Када учесници у литији обиђу црквени запис, зауставе се испред њега на страни на којој је урезан крст, свештеник прилази сточићу и са домаћином сече колач припремљен за ту прилику. Када пресеку колач, свештеник пита ко од присутних жели да га преузме. Онај ко је заинтересован, узима парче колача, што значи да је он следеће године домаћин и дужан је да, осим колача, припреми и ручак за учеснике литије и званице.

После одређивања новог домаћина, свештеник почиње да чита молитву. У току молитве се обнавља усечени крст на запису и сипа се мало вина и воска са запаљене свеће на крст. То ради свештеник заједно са домаћином. За време читања молитве присутни клече и гледају у земљу.

Када се заврши читање молитве и обнављање крста, присутнима се дели доручак (само у порти цркве). Обично се за послужење припреме сендвичи, сокови и кисела вода. После доручка се креће у опход селом.

Обилазак сеоског атара

Колона се формира у црквеном дворишту. Учесници у литији (свештеник и мештани) не иду пешке кроз село, као

што је то био обичај у предратном извођењу литија, већ се возе у тракторским приколицама. Барјаке и крстове држе усправљене они који су задужени за њихово ношење. Током вожње се певају песме уобичајене за овакву прилику. Углавном је то позната песма: *Крстоноше Бога моле/да нам падне росна киша/да ороси наша поља...*

У селу има пет записа који не покривају цео сеоски атар, али описују неправилни круг око села. Прво се иде према запису на источној страни села. Код сваког записа се обавља исти поступак, као и код записа код цркве. С обзиром на то да су записи и на њивама које су засејане летином, то је неизбежно да се приликом обреда делимично оштети усев, али то власник њиве не сматра штетом.

Приликом проласка кроз село, жене износе учесницима литије бомбоне, колаче или пиће. Литија се изводи на тракторима, а не пешачи се, па нема задржавања на раскрсницама нити читања молитве у току опхода. Само су прве године по обнављању учесници у литији ишли пешице.

Ручак

Опход се завршава у црквеној порти. Одатле се иде на договорено место, где ће се ручати, обично у просторијама Месне канцеларије. Ручку је раније знало да присуствује и преко две стотине званица. Године 1998. био је присутан и тадашњи председник СО Вождовац, који је том приликом одржао пригодан говор.

За ручак се спремају печење (свињско, јагњеће), салата и хлеб, а од пића: ракија, вино, пиво, сокови, кисела вода. Ручку присуствују одрасли и деца, али само они које је позвао домаћин.

	1945-1960	1997-2003
Време	-//-	Четвртак, петак, субота после Тројице
Простор	-//-	Црква, село
Учесници	-//-	Свештеник, становници села, званице
Радње	-//-	Служба у цркви, обилажење села, учак
Реквизити	-//-	Колач, жито, тамјан, восак, вино, икона, барјаци, кадионица
Веровања	-//-	Заштита села и усева
Забране	-//-	-//-

Табела 67: Литије – Зуце, Пиносава, Бели Поток

Државни празници

На овом месту биће речи само о оним државним празницима чије се празновање поклапа са народним празницима, или се, пак са њима могу довести у везу. Као што ће се показати, неки од тих празника се данас не славе, а други су донекле променили начин и садржај празновања. Да су народни и црквени свеци и даље „занимљиви“ властима приликим одређивања државних празника,[196] то показује и скорашње увођење дана државности (празник у народу познат као Сретење), који се прославља 15. фебруара као нови државни празник. [197]

Нова година

Официјелна Нова година је новији празник, који се прославља 1. јануара. Своју популарност стиче тек крајем шездесетих и почетком седамдесетих година прошлог века. Званична (међународно призната) Нова година се, по речима једног од казивача, све до после Другог светског рата *сматрала као швапска* (католичка) *Нова година*. Током друге половине 20. века, с већим запошљавањем ван пољопривреде и с продором средстава јавног информисања у села (ту, пре свега, мислим на радио и телевизију), превагу у обележавању и прослављању преузима првојануарска Нова година. До

[196] Свакако треба имати на уму да празновање диктирају и догађаји, а не само датуми. Друго је питање на који се начин одређују историјски важни датуми.

[197] Сенка Ковач, *Поруке предлагача нових државних празника Србије*, Традиционално и савремено у култури Срба, Посебна издања Етнографског института САНУ 49, Београд 2003, 101-109.

тада је већа пажња посвећивана прослављању Божића и тзв. православној Новој години, која се слави 14. јануара, а која је у народу познатија као Мали Божић. У последњих десетак година поново оживљава прослављање Нове године 14. јануара. Чини се да је и то више део помодарства, а мање део стварне жеље за њеним прослављањем, што су и поједини казивачи током разговора истицали. На овај дан су вршене и неке друге радње о којима се све мање зна, нарочито када су у питању млађе генерације, а о чему је било речи у одељку посвећеном овом празнику (види Мали Божић).

Од обичаја који обележавају Нову годину, нарочито у породицама са децом, треба поменути кићење зимзеленог стабла – јелке. У почетку су јелке кићене комадићима вате и јабукама, да би се временом почео набављати прави „накит“ у граду. Понекад су јелке са свим „накитом“ излагане у дворишту или на тераси, где су остајале и по месец дана. У понеком домаћинству окити се зимзелени бор у дворишту и украси се лампионима.

У једном броју породица, како то сами казивачи истичу, није се никада китила јелка, уз објашњење да су *то деца почела када су се преселила да живе у Београду*. Већи број казивача истиче да кити јелку само зато што има мало дете у кући. И један број припадника средње генерације још увек не уноси јелку у кућу за Нову годину. Симболичан разлог наводи један од казивача из Зуца: *Само ми фали да и за јелку дајем паре*. Неки истичу и то да одрасла деца сама траже да се престане са кићењем јелке, јер то – по њиховим схватањима – *није лепо*. *Само мало се окити кућа* – каже једна мајка.

Нова година је празник који своју пуну афирмацију у подавалским селима доживљава са већим продором радија и телевизије у сеоска домаћинства, али и са већим одласком становника у град ради школовања или запошљавања. У време док су телевизијски апарати били реткост, Нову годину је чекало и по неколико комшијских или сродничких

породица заједно. Од половине осамдесетих година прошлог века, млади у селу почињу, по узору на своје вршњаке у граду, са организовањем журки за дочек Нове године.

	1945-1960	1997-2003
Време	1/14. јануар	1/14. јануар
Простор	Кућа	Кућа
Учесници	-//-	Укућани, пријатељи
Радње	-//-	Дочек Нове године
Реквизити	-//-	Јелка
Веровања	-//-	-//-
Забране	-//-	-//-

Табела 68: Нова година – Зуце, Пиносава, Бели Поток

Празник рада – 1. мај

Међународни празник рада – 1. и 2. мај – масовније се почео обележавати у подавалским селима крајем педесетих и почетком шездесетих година прошлог века. Празник је обележаван тако што је на врху Авале, на простору од Споменика незнаном јунаку до места где је био телевизијски торањ (укључујући и плато испред хотела), организован сабор (вашар) на који су долазили не само становници околних села, већ и они из удаљенијих места. Почетком осамдесетих година прошлог века почиње да опада посета Авали, да би крајем деведесетих година прошлог века обичај готово потпуно престао да се изводи.

Осим шетњом, посетиоци су се могли забављати и играњем у колу. Била је то у почетку и својеврсна смотра народних ношњи, али и конфекцијске одеће.

Сабор на Авали је, највероватније, имао функцију да потисне ђурђевдански уранак, који је и током педесетих година прошлог века још увек практикован од стране мештана околних села.

	1945-1960	1997-2003
Време	1. и 2. мај	1. и 2. мај
Простор	Авала	-//-
Учесници	Становници околних села	-//-
Радње	Излазак на Авалу, шетња, играње у колу	-//-
Реквизити	-//-	-//-
Веровања	-//-	-//-
Забране	-//-	-//-

Табела 69: 1. мај – Зуце, Пиносава, Бели Поток

Дан борца – 7. јул

После Другог светског рата, новоуспостављене власти установиле су своје празнике, од којих су се неки поклапали са народним и црквеним празницима.

У подавалским селима је, од педесетих година прошлог века, на Ивањдан даван помен сељанима палим у борбама против окупатора. У сваком од села се овај дан донекле различито обележавао. Обележаван је све негде до почетка деведесетих година прошлог века.

У Зуцама је помен настрадалима проширен и даван је свима погинулима у претходним ратовима. Обичај је подразумевао полагање венца на Споменик палим борцима у

центру села, па ручак након тога, прво у просторијама школе, а касније у просторијама Месне заједнице. Прослави је увек присуствовао неко у име надлежне општине и у име борачке организације. Ручак је спремала борачка организација села Зуца, али су и појединци доносили храну (прасетину, хлеб, колаче) и пиће.

У Пиносави су само полагали венац на Споменик жртвама окупатора. После тога је одржаван крос.

У Белом Потоку је полаган венац на Споменик жртвама рата, који је – у ствари – спомен-чесма која се налази непосредно поред улаза у црквени храм. Пред Месном заједницом је после тога паљена ватра.

	1945-1960	1997-2003
Време	7. јул	7. јул
Простор	Село	-//-
Учесници	Становници села, борачка организација представници општине	-//-
Радње	Полагање венца, крос, ручак, ватра	-//-
Реквизити	Венци	-//-
Веровања	-//-	-//-
Забране	-//-	-//-

Табела 70: 7. јул (Дан борца) – Зуце, Пиносава, Бели Поток

Календарски празници и обичаји у подавалским селима у другој половини 20. века

- анализа –

У подавалским селима Зуце, Пиносава и Бели Поток одржали су се до нашег времена обичаји који се изводе као саставни део прослављања годишњих календарских празника. Из дескрипције се може закључити да је у обичајној пракси везаној за празнике зимско-пролећног циклуса било много више обичаја него за празнике који су припадали летње-јесењој годишњој сезони. Из тих разлога је и до најновијег времена очувано много више обичајних радњи уз празнике који се прослављају током зиме, односно пролећа (посматрано календарски), него што их има за празнике летњег и јесењег периода. Истраживања упућују на констатацију да је скоро у потпуности изобичајена обичајна пракса која се изводи на календарске празнике током лета и јесени. Поједини делови обичаја се задржавају, мада све више у сећању претежно старије и средње генерације, оних који су имали прилику да неке од сада већ изобичајених обичаја виде од старијих (родитељи, бабе, деде, рођаци и др.) што би значило да су их на одређени начин „доживели у пракси“.

Генерације рођене током друге половине 20. века све више одбацују традиционални начин живота, не верујући у смисао, моћ и снагу појединих обичајних радњи које су упражњавали њихови очеви и дедови. Међутим, с друге стране, млађе генерације под утицајем града прихватају неке празнике које њихови родитељи нису познавали, или им из одређених разлога нису посвећивали нарочиту пажњу (нпр. Нова година, Српска нова година и сл.).

Током деведестих година прошлог века, традиционална обичајна пракса поново оживљава, али на нешто другачији начин или, како су се поједини казивачи изразили, *није баш то исто ко у наше време*. Тако су, на пример, изградња цркве у Зуцама, која раније у овом селу није постојала, као и одређивање сталног месног свештеника, омогућили једном броју мештана да празновање започну у црквеном храму присуствујући служби, а касније прослављање наставе, у зависности од празника који се обележава, у кругу породице или на неком другом, за ту прилику раније утврђеном или договореном месту.

Како је у уводу указано, друштвеноекономски процеси који су се одигравали у широј друштвеној заједници у другој половини 20. века променили су из корена традиционални начин живота који је наслеђен из претходног периода (периода између два рата, али посредно и из ранијег периода). Процеси модернизације, а пре свега индустријализација и уз њу неизбежна урбанизација, захватили су све области живљења и сваког појединца. Све то се одразило, поред осталог, на подизање нивоа општег стандарда живљења. Промене које су инициране општим друштвеноекономским променама одражавају се и на сеоску свакодневицу која се, услед поменутих процеса, прилагођава новонасталим околностима. У новонасталој ситуацији једноставно постаје немогуће задржавање традионалног начина живота, па промене кроз прилагођавање и уклапање у нове услове живљења постају део свакодневног живота сваког члана породице.

Поред осталог, економско оснаживање породичних домаћинстава има за последицу многобројне промене – како у начину живота, тако и у дотадашњим навикама и схватањима. Један од сегмената традиционалне културе, који је у знатној мери био изложен утицају не само поменутих друштвених процеса који су се у послератним раздобљу

одвијали, јесте традиционална обичајна пракса која се одржавала у време празновања календарских празника.

Анализа која следи треба да укаже на то колико је заиста ова врста традиционалне културе била захваћена таласом промена, одн. да покаже да ли су календарски празници још увек окосница око које се окупља и по којој се управља данашња породица у годишњем кретању и стварању.

Промене у садржају календарских празника и обичаја

Анализа промена у садржају годишњих календарских празника и обичаја који су празновани током друге половине прошлог века усредсређена је првенствено на констатовање промена које су се догодиле у том периоду прошлог века (као периода одређеном за истраживање).

Као што је читалац могао запазити у одељку у коме су дати *опис* и *систематизација* је за сваки празник годишњег циклуса, на крају текста описа, приложена табела са садржајем обичаја у два периода (за период после Другог светског рата – 1945-1960 и последњих десетак година – 1997-2003). Сврха табеларног приказа је да омогући лакше праћење промена.

Праћење промена до којих је дошло у празновању наметнуло је неку врсту ограничавања описа и издвајања релевантних елемената који треба да олакшају праћење промена насталих у празновању. Из тих разлога издвојено је пет елемената за које сам сматрала да су реални показатељи промена насталих у периоду обухваћеном истраживањем:

1. *време* прослављања обичаја;
2. *простор* у коме се обичај одржава;
3. *учесници* који су задужени за обављање одређених обичајних радњи;

4. најзначајније *обичајне радње*;
5. најчешћи *обредни реквизити* који су неопходни да се обаве устаљене обичајне радње.

Упоредна анализа ових издвојених показатеља промена треба да помогне да се лакше уочи шта је и у којој мери промењено у садржају прослављања календарских празничних обичаја у другој половини прошлог века.

Тако посматрано, али и на основу сакупљеног емпиријског материјала, може се уочити да годишњи обичаји који се одржавају непосредно после Другог светског рата, у садржинском погледу, већим делом припадају области тзв. *народне културе*,[198] са солидно очуваним или делимично сажетим елементима наслеђене традиционалне обичајне праксе. Истовремено се запажа недовољно издиференциран однос према веровању у Бога и према цркви. У овом времену поштују се скоро сви празници из ранијег периода (између два рата), а обичаји који се одржавају изводе се *на начин како су то радили наши стари*. „Прописаних“ обичајних правила придржавају се скоро сви чланови домаћинстава у којима се празнична обичајна пракса поштује, а у периоду непосредно после Другог светског рата обичајни живот представља устаљени део свакодневице, па су ретки случајеви одступања од овако наслеђених правила.

Међутим, већ током педесетих година прошлог века почињу постепено да се уочавају промене у схватањима, па се самим тим мења и однос према традиционалној култури. Ово је период када се и у домену тзв. традиционалне културе почиње осећати утицај нових власти. Тако поједини обичаји почињу да се забрањују, што за последицу има то да један

[198] О појму *народна култура* види код: Д. Бандић, *Народна религија Срба*, 11-14.

број обичаја врло брзо престаје да се одржава, па временом бледи и сећање на њихово некадашње постојање. Као пример помињем само литију и *воловску богомољу*, које због директне забране престају да се изводе непосредно после Другог светског рата, с тим што треба напоменути да се литија у последњој деценији 20. века почела поново одржавати у свим испитиваним селима.[199]

С друге стране, држава успоставља нове празнике, према својим схватањима и жељама, везујући их за датуме блиске народу. Највероватнији разлог таквог понашања је да се на тај начин „нови обичаји“ лакше прихвате. На ове чињенице су указивали и моји саговорници приликом теренских истраживања. Тако се Дан устанка у Србији везује за 7. јул – велики народни празник Ивањдан, Први мај „преузима“ део прослављања Ђурђевдана – ђурђевдански уранак, Нова година постаје пандан Божићу. Време је показало да су нови празници (осим 7. јула који је „угашен“) остали као празници који се прослављају и у најновијем времену, а показали су се и као „јачи“ од својих претходника, што својим поступцима делом помаже и власт (нпр. организовање дочека календарске Нове године на јавним местима и сл.)

Ипак, у периоду с краја педесетих па и шездесетих година прошлог века, тзв. нови празници не хватају још увек дубље корене у народу. То је време у коме се задржава већина празника из ранијег периода, са ранијим празничним садржајем у очуваним великој мери. Као примери се могу навести Бадњи дан, Божић, Задушнице, Бела недеља, Покладе, Велики петак, Ускрс, Побусани понедељак,

[199] До обнављања литије, али и неких других забрањених обичаја, дошло је на ширем простору Србије. Истраживања би требало да помогну у утврђивању на који су начин оне обновљене у садашњим условима, као и мере у којој се одступило од традиционалног обрасца.

Ђурђевдан, Духови, Свети Илија, породичне славе, сеоске славе.

„Затечено стање“ у прослављању календарских празника и обичаја који су у вези са њима односи се, у једном релативно кратком периоду после Другог светског рата, и на неке друге „народне празнике“. Заправо, односи се на празнике чије прослављање покрива дужи временски период, односно празнике који нису у међувремену нашли своје утемељење у хришћанству. Овде, пре свега, мислим на празновање тзв. Некрштених дана, Божићних дана, Беле недеље.

Годишњи обичаји који се данас одржавају као пратећи део прослављања календарских празника у току године, а који су посматрани током теренских истраживања у последњих неколико година, у садржинском погледу су у међувремену делимично трансформисани. Трансформација је углавном наступила због неодржавања, делом или у потпуности, појединих обичајних радњи.

У последњој деценији прошлог века приметне су промене става становника испитиваних села према религији, па самим тим и према цркви, што има за последицу и све веће предвајање у прослављању празника. Обично се прослављање, поготово већих и важнијих календарских празника, започиње присуствовањем служби у цркви, да би се после тога слављење наставило код куће или на неком другом месту, у зависности од самог празника. На ову чињеницу су ми и саговорници указивали приликом разговора, наглашавајући при том да се то односи претежно на средњу и млађу генерацију. Обичајна пракса која није изобичајена у међувремену, тј. између два периода истраживања, одржава се, али претежно онако како то захтевају припадници старије генерације.

Време прослављања

Када се говори о обичајима који се изводе за време прослављања календарских празника, издвајају се две категорије *времена*: 1. датумско време прослављања и 2. сегменти дневног или вишедневног времена, када се обављају поједине обредне радње које сачињавају празнични обичај.

1. С обзиром на то да су обичаји из годишњег циклуса већином повезани са празницима, а они се опет везују за црквени календар, који је у народу знатно раније прихваћен, то је *време* прослављања унапред одређено и на њега појединац или група немају никаквог утицаја.

2. *Време* је једна од веома битних одредница обичаја који се изводе на календарске празнике.[200] Приликом обављања појединих обичајних радњи, *време* у којем ће се обичаји обавити на одређене празнике одређује се готово у потпуности индивидуално. Значајно је напоменути да се, ипак, не одступа превише од предвиђених наслеђених образаца, а што се нарочито односи на ранији период посматрања. Обичајне радње које су карактеристичне за поједине годишње празнике обављају се најчешће:

   а) *изјутра рано, пре сунца* (доноси се *неначета* вода, чисти се и избацује ђубре из куће, скупља се и пали ђубре, умива се росом);

[200] Сенка Ковач, *Време и простор у празницима божићно-новогодишњег циклуса код Срба*, Зборник Етнографског музеја у Београду 1901-2001, Београд 2001, 421-432; Милина Ивановић-Баришић, *Временско одређење празника и годишњих обичаја у подавалским селима*, Гласник Етнографског института САНУ LII, Београд 2004, 257-266.

б) *током преподнева* (месе се обредни хлебови, спрема се храна за бадњеданску вечеру, припремају се божићни и славски ручак, долази полаженик, коље се петао, меси чесница, одлази се у цркву по освештану воду, гледају се временске прилике, одлази се у цркву на причешће, носе се колач и жито у цркву, излази се на гробове итд.);

в) *око поднева* (*диже се услава*, поставља се славски ручак – у ранијем периоду);

г) *после поднева* (сече се бадњак, пече печеница, у новијем периоду се долази на ручак, одлази се у *порту* на вашар у ранијем периоду, бере се биље и сече лесково пруће);

д) *увече* (уносе се бадњак и слама у кућу, поставља се бадњеданска и покладна вечера, у новијем периоду славски ручак све више прелази у вечеру, предузимају се радње за заштиту од вештица).

Празници као што су Божић, Ускрс, Духови, Петровдан прослављају се по неколико дана, а обичајне радње се, углавном, обављају током првог дана прослављања. Изузетак су Божић и Васкрс, када обичајних радњи има и током друга два дана прослављања. Тако се другог или трећег дана Васкрса носе рођацима бојена јаја, а у новије време – и пријатељима, док се трећег дана ишчишћава божићно ђубре, односно, *износи се Божић*.

После деведесетих година прошлог века уочавају се промене, не толико у овом сегменту обележавања празника колико у задржавању обичаја. Тако се *време* за обављање појединих обичајних радњи скоро у потпуности одређује индивидулано, а да се при том не води много рачуна о *правом* времену за извршење појединих делова обичаја. Време се одређује према породичним околностима и обавезама чланова домаћинства. Међутим, ипак се током

разговора наводило да би требало *тада и тада*, али *ми радимо тако…*

Појединачна одступања се уочавају и у дневном ритму обављања појединих обичајних радњи (печеница се, скоро по правилу, коље и пече на Бадњи дан, полаженик долази у току раних преподневних сати, *Божић се износи*, тј. кућа се чисти током преподнева, јаја се боје и у суботу током дана, на гробље се све више излази у току преподнева, али се пази да се свеће упале пре поднева, за сеоске и породичне славе се углавном спрема вечера, дизање *уславе* се помера иза поднева итд.).

Вишедневни празници нису се у последњој деценији прошлог века више празновали, или су у великој мери били редуцирани (нпр. Бела недеља се свела на само један дан – маскира се суботом, а Петровдан се слави само први дан, пошто је само он обележен црвеним словом у црквеном календару).

За поједине, раније изобичајене празнике знају само старији чланови испитиваних породица, док млађа и средња генерација не зна ни њихове називе. После деведесетих година постови су дужи од једног дана, односно од седам дана. Дужина поста се у потпуности индивидуално одређује.

Табела 71: Време прослављања

	1945-1960.	1997-2003.
Божићни пост	Шест недеља/седам дана, седам дана/један дан	Седам дана/један дан/дужи пост код млађих (није правило)
Света Варвара	17. децембар	17. децембар
Свети Никола	19. децембар	19. децембар
Материце	Друга недеља пред Божић	Друга недеља пред Божић

Нова година	31. децембар/1. јануар	31. децембар/1. јануар
Свети Игњат	2. јануар	2. јануар
Туциндан	5. јануар	5. јануар
Бадњи дан	6. јануар – дан, вече, ноћ	6. јануар – дан, вече, ноћ
Божић	7. (јутро, дан), 8, 9. јануар (јутро)	7. (јутро, дан), 8, 9. јануар (преподне)
Божићни дани	10-13. јануар	-//-
Мали Божић	14. јануар	14. јануар
Некрштени дани	7-19. јануар	-//-
Крстовдан	18. јануар	18. јануар
Богојављење	19. јануар	19. јануар
Месојеђе	Од Богојављења до Поклада	-//-
Свети Сава	27. јануар	27. јануар
Свети Трифун	14. фебруар	14. фебруар
Сретење Господње	15. фебруар	15. фебруар
Задушнице	Променљив датум	Променљив датум
Бела недеља	Бела недеља	Субота
Покладе	Недеља пред Пост	Недеља пред Пост
Ускршњи пост	Седам недеља, седам дана, Велики петак	Недељу дана, Велики петак, седам недеља
Чиста недеља	Прва недеља Поста, понедељак	Прва недеља Поста
Младенци	22. март	22. март

Благовести	7. април	7. април
Цветна недеља	Последња недеља пред Васкрс	Последња недеља пред Васкрс
Лазарева субота	Субота пред Цвети	Субота пред Цвети
Цвети	Недеља пред Васкрс	Недеља пред Васкрс
Велика недеља	Последња недеља Поста	Последња недеља Поста
Велики петак	Петак пред Васкрс	Петак пред Васкрс
Велика субота	Субота пред Васкрс	Субота пред Васкрс
Васкрс	Прва недеља после Поста	Прва недеља после Поста
Побусани понедељак	Први понедељак по Васкрсу	Први понедељак по Васкрсу
1. мај	1. и 2. мај	1. и 2. мај
Ђурђевдан	5. и 6. мај	5. и 6. мај
Марковдан	8. мај	8. мај
Свети Ћирило и Методије	24. мај	24. мај
Свети Никола – летњи	22. мај	22. мај
Спасовдан	Променљив датум	Променљив датум
Духови	Јун	Јун
Видовдан	28. јун	28. јун
Ивањдан	7. јул	7. јул
Дан борца	7. јул	-//-
Петровдан	12-14. јул	12. јул

Свети Илија	2. август	2. август
Блага Марија	4. август	4. август
Преображење	19. август	19. август
Госпојино лице	29. август	29. август
Мала Госпојина	21. септембар	21. септембар
Крстовдан – јесењи	27. септембар	27. септембар
Михољдан	12. октобар	12. октобар
Свети Тома	19. октобар	19. октобар
Света Петка	27. октобар	27. октобар
Породичне славе	Видети табелу слава	Видети табелу слава
Литије	-//-	Променљив датум

Простор одржавања

Простор на коме ће се одржавати обичаји приликом прослављања календарских празника зависи од времена, односно годишњег доба у којем се празник прославља, али и од празника на који се односи. Обичаји календарских празника се одржавају:

а) укући и око ње,

б) код куће и у селу,

в) у цркви.

а) Увидом у епиријски материјал уочава се да има највише обичаја чије је место извођења у *оквиру домаћинства* или у *близини куће*. То је и разумљиво, пошто су обичаји и

њихов садржај углавном усмерени на заштиту и добробит породице и сваког њеног члана. Такви празници су: Божић, Мали Божић, Крстовдан, Сретење, Покладе, Младенци, Благовести, Велики петак, Видовдан, Петровдан, Мала Госпојина и др.

б) Обичаји који су се обављали на Бадњи дан, Задушнице, Велику суботу, Васкрс, Ђурђевдан, Духове, Ивањдан, Светог Илију, Госпојино лице усмерени су, осим на простор домаћинства, једним својим делом и на сеоски простор. Тако се бадњак сече у лугу или у шуми, простор за брање биља за ђурђевданске и ивањданске обичаје биле су ливаде и утрине, васкршњи празници и сеоске славе завршавали су се у сеоској *порти* или црквеном дворишту, где се одржавала игранка, гробље је место које се посећивало на задушне дане и сл.

в) Црквени простор није место одржавања целог обичаја, већ само неког његовог дела, али то не умањује значај овог простора у прослављању. Напротив, последњих година тај простор добија на значају. По мом мишљењу, у будућности ће обичаји бити највећим делом институционализовани, и то највише у оквиру црквене делатности, што је тема за посебну расправу. Прослављање обичаја биће у будућности, према тенденцијама које се већ могу назрети, знатно редуковано.

Из цркве се узима освећена вода. У цркви деца учествују у освећењу врбовог прућа, добијају бојена јаја, причешћује се током године, плету се венчићи од траве и биља, освећује грожђе и босиљак, освећује славски колач и славско жито. За сада, мештани испитиваних села само започињу обележавање појединих празника у цркви. После обављених обичајних радњи, а што зависи од празника који се прославља, слављење се наставља код куће, са члановима породице.

Кад је у питању простор у коме се изводе обичаји, у време обављања истраживања запажа се:

а) задржавање првобитног простора,

б) нестајање првобитног простора,

в) редуцирање простора, и

г) појављивање нових места прослављања.

а) Емпиријски материјал упућује на то да се обичаји углавном одржавају на устаљеним местима прослављања: у кући, дворишту, шуми, цркви, селу, као што је то и према наслеђеној традицији. Ту се могу убројати следећи празници: Туциндан, Бадњи дан, Богојављење, Покладе, Младенци, Велики петак, Марковдан, Духови, Блага Марија и др.

б) Између два периода одређена за истраживање изобичајили су се поједини празнични обичаји чиме је изобичајен и одређени празник. Међутим, празници се понекад и даље обележавају, иако више немају обичајног дела, па се сада поштују као црквени (нпр. Света Варвара, Свети Игњат, Видовдан, 1. мај).

в) Простор је редуциран код оних празника код којих су се изгубили поједини сегменти обичаја (нпр. на Материце ретко које дете одлази у комшилук, на Светог Трифуна само понеко ореже лозу у винограду, на Белу недељу маскирана деца не обилазе цело село, већ само један његов мањи део, лазарице не обилазе села на Лазареву суботу, скоро се престало са излажењем на гробље уочи сваког *већег* празника, а задржале су се задушнице као важнији датум сеоског празничног календара, у великој мери је умањено излажење у село на игранку после васкршњег ручка.

г) Током деведестих година прошлог века обновљени су неки празници чије је празновање престало због забране власти (Свети Сава као школска слава, литија, Српска нова

година). Празновање се из тих разлога проширује на школу, цркву, шири сеоски простор.

Како је то већ наглашено, током последње деценије двадесетог века уочава се, све више предвајање прослављања, тако да – поред куће – и црква постаје важан простор где се изводе обичаји. Тако се на поједине празнике који су се у ранијем периоду прослављали само код куће одлази изјутра прво на службу у цркву (наравно, то не раде сви становници испитиваних села), па се после тога наставља са извођењем обичајних радњи код куће (нпр. Божић, Васкрс итд.).

Исто тако, на скоро све веће празнике, као што се чинило и раније, изјутра се најпре одлази у цркву на службу, па се касније празновање наставља код куће (поред поменутих, Богојављење, Лазарева субота – Врбица, Ускрс, Духови, Преображење, Крстовдан – јесењи, породичне славе, сеоске славе).

Обичај црквено-народног обележавања појединих празника био је до деведесетих година највише заступљен у Белом Потоку, где је црква постојала током целог испитиваног периода.[201] У Зуцама је овакав начин обележавања празника израженији од средине деведесетих година прошлог века, када је новосаграђена сеоска црква почела са радом. У Пиносави је ова пракса далеко мање уобичајена (своди се углавном на породичну славу, евентуално Васкрс), јер се на црквену службу мора ићи у Бели Поток, где је матична црква.

[201] Црква у Белом Потоку постоји од друге половине 19. века.

Табела 72: Простор одржавања

	1945-1960.	1997-2003.
Божићни пост	Кућа	Кућа
Света Варвара	Кућа	-//-
Материце	Кућа, комшилук	Кућа
Нова Година	Кућа	Кућа/изван породице
Свети Игњат	Кућа, двориште	-//-
Туциндан	Двориште	Двориште
Бадњи дан	Кућа, двориште, шума	Кућа, двориште, шума
Божић	Бунар, кућа, штала	Чесма, кућа, штала
Божићни дани	Кућа	-//-
Мали Божић	Кућа	Кућа
Некрштени дани	Сеоски атар	-//-
Крстовдан	Кућа	Кућа
Богојављење	Кућа, црква	Кућа, црква
Месојеђе	Кућа, село	-//-
Свети Сава	Кућа	Кућа, црква, школа
Свети Трифун	Кућа, виноград	Кућа, виноград
Сретење Господње	Кућа	Кућа
Задушнице	Кућа, гробље	Кућа, гробље
Бела недеља	Сеоски атар	Део села
Покладе	Кућа	Кућа
Васкршњи	Кућа	Кућа

пост		
Чиста недеља	Кућа	Кућа, црква
Младенци	Кућа, двориште	Кућа, двориште
Благовести	Кућа, двориште	Кућа
Цветна недеља	Кућа	Кућа
Лазарева субота	Кућа, село, црква	Кућа, црква
Цвети	Кућа, двориште	Кућа, двориште
Велика недеља	Кућа, башта	Кућа
Велики петак	Кућа	Кућа
Велика субота	Кућа, гробље	Кућа
Васкрс	Кућа, црква, село	Кућа, црква
Побусани понедељак	Кућа, гробље	Кућа, гробље
1. мај	Авала	-//-
Ђурђевдан	Кућа, двориште, башта, њиве, шума, извор, Авала	Кућа, двориште, башта, њиве, шума
Марковдан	Кућа, село	Кућа, село
Свети Никола – летњи	Кућа, башта	Кућа, башта
Духови	Кућа, црква, гробље	Кућа, црква, гробље
Видовдан	Кућа	Кућа
Ивањдан	Кућа, луг	Кућа
Дан борца	Село	-//-

Петровдан	Кућа	Кућа
Свети Илија	Кућа, двориште, гробље	Кућа, двориште, гробље
Блага Марија	Кућа, црква	Кућа, црква
Преображење	Кућа, црква	Кућа, црква
Госпојино лице	Кућа, центар села	Кућа, црква
Мала Госпојина	Кућа	Кућа
Крстовдан – јесењи	Кућа, башта, црква	Кућа, башта, црква
Света Петка	Кућа, црква	Кућа, црква
Породичне Славе	Кућа, црква	Кућа, црква
Литије	-//-	Црква, сеоски атар

Учесници у обичају

Као што приложено разматрање показује, већина обичаја се одржава у кругу породице. Стога је разумљиво то што су најважнији *учесници* у извођењу обичаја на календарске празнике били најчешће чланови домаћинства, како у ранијем, тако и у новијем периоду. Међутим, неопходно је нагласити да су, често или скоро увек, главни носиоци, односно извршиоци обичајних радњи, били старији чланови породице (нарочито у трогенерацијским и вишегенерацијским породицама), у ранијем периоду – по праву старешинства, а у каснијем зато што су били много мање ангажовани на пословима изван села и домаћинства, али можда још више због тога што су обичајну праксу боље познавали од млађих укућана.

Улоге у обичајима су увек унапред одређене, а најважније улоге, у зависности од празника, обављају: *домаћин, домаћица, мајке, очеви, деца, полаженик, случајни гост, млада, свештеник, девојке и момци, гост, становници села.*

а) *Домаћин* је обично задужен да коље и пече печеницу, сече и уноси бадњак и сламу, сече божићни и славски колач, припрема лесковину за ђурђевданске крстиће и др. Ако је домаћин којим случајем спречен, задужења обавља неко млађи, неко из суседства, или пак сама домаћица.

б) *Домаћица* је задужена да меси обредне хлебове, сачекује полаженика, *полази* живину, меси *василицу*, припрема празничну храну, боји јаја, плете ивањски и ђурђевдански венац итд.

в) *Мајке* и *очеви* су задужени да припреме празничне поклоне деци и поделе им их онако како то обичаји налажу.

г) *Девојке и момци* су обично брали различито биље, а били су и главни учесници празничних весеља и игранки.

д) *Деца* су та која обично примају празничне поклоне, мада имају и нека мања празнична задужења, чиме се постепено уводе у свет одраслих.

ђ) *Полаженико*во задужење је да *полази* кућу из које је позван и да јој одређеним поступцима, сходно прилици, пожели добробит и благостање.

е) *Млада* је имала обавезу да се накратко врати родитељима, у за то предвиђеној прилици (било је то на Младенце, у једном периоду после Другог светског рата).

ж) *Свештениково* задужење је да свети водицу и учествује у појединим обичајима.

з) *Циганке* су до ишле у *лазарице* све до изобичајавања обичаја.

и) На задушне дане, на дане када су вашари, у ранијем периоду су у одржавању *провлаке*, на одређени начин, учествовали готово *сви становници села*.

ј) Прилике у којима се *госту* указује посебна част јесу породична и сеоска слава.

Када су у питању улоге, односно – одређена задужења у обављању обичаја приликом прослављања празника, неопходно је истаћи да је на почетку испитиваног периода неприсуствовање обављању обичаја било реткост (најчешће због служења војног рока). Међутим, у каснијим годинама се све више запажа да се изостајање из празновања повећавало због обавеза које су укућани имали изван села (војска, образовање, запошљавање у државним и друштвеним предузећима и сл.). Ова појава је нарочито изражена код средње и млађе генерације, чији претходници због својих обавеза везаних за запослење и образовање мењају временом навике, па и однос према наслеђеним обичајима.

Услед деловања различитих чинилаца (од којих су неки и поменути), између два периода одређена за истраживање дошло је до промена у структури извођења, па и у самим обичајима, што се одразило и на учеснике, односно извршиоце обичајних радњи.

У периоду од 1997. до 2003. године већина обичаја се, такође, одржава у кругу породице, па су извођачи обичајних радњи, што је и разумљиво, углавном чланови домаћинства. У овом периоду су своја задужења имали: *домаћин, домаћица, мајке, очеви, деца, полаженик, гости, становници села*. Улоге су углавном идентичне као и у ранијем периоду, а односе се на оне обичаје који се и даље одржавају.

Изобичајавање појединих обичаја или само појединих њихових делова допринело је смањивању броја и врсте извршилаца, и обрнуто (нпр. момци и девојке не беру

биље на Ђурђевдан, Циганке не иду у *лазарице* које су у међувремену изобичајене, млада *не полази* родитељску кућу на Младенце, јаја боји и млађа особа итд.). Породица се нуклеаризује.

У обновљеним обичајима проширен је број и врста учесника и извршилаца. Тако, у обележавању школске славе учествују свештеник, родитељи и деца; у литији учествују свештеник, колачар, старији и деца; у Врбици учествују свештеник, деца и родитељи.

Табела 73: Учесници у обичајима

	1945-1960	1997-2003
Божићни пост	Сви	Старији, млађи
Света Варвара	Домаћица, укућани	-//-
Материце	Мајке, баке, комшинице, деца	Мајке, баке, деца
Нова Година	Укућани, рођаци, деца, комшије	Укућани, рођаци, деца
Свети Игњат	Домаћица, сучајни гост	-//-
Туциндан	Домаћин, деца	Домаћин
Бадњи дан	Домаћин, домаћица, деца	Домаћин, домаћица, деца
Божић	Домаћин, домаћица, укућани, полаженик	Домаћин, домаћица, дкућани, полаженик
Божићни дани	Жене, девојке	-//-
Мали Божић	Укућани, полаженик (ређе)	Укућани

Некрштени дани	Становници села	-//-
Крстовдан	Старији чланови породице	Чланови породице
Богојављење	Укућани, становници села, свештеник	Укућани, становници села, свештеник
Месојеђе	Становници села	-//-
Свети Сава	Укућани	Укућани, свештеник, деца
Свети Трифун	Домаћин, домаћица	Домаћин
Сретење Господње	-//-	-//-
Задушнице	Становници села	Становници села
Бела недеља	Становници села	Становници села
Покладе	Домаћица, укућани	Укућани
Васкршњи пост	Становници	Старији, млађи
Чиста недеља	Укућани	Укућани
Младенци	Домаћица, укућани, млада	Домаћица, укућани, младенци
Благовести	Домаћин/домаћица	Домаћин
Цветна недеља	Укућани	Укућани
Лазарева субота	Укућани, девојке, деца, свештеник	Укућани, деца, свештеник
Цвети	Домаћин, домаћица	Домаћин, домаћица

Велика недеља	Укућани, старије жене	Укућани
Велики петак	Укућани, домаћица	Укућани, домаћица
Велика субота	Укућани	Укућани
Васкрс	Укућани, свештеник, становници села	Укућани, свештеник -//-
Побусани понедељак	Укућани, становници села	Укућани, становници села
1. мај	Становници околних села	-//-
Ђурђевдан	Домаћин, домаћица, девојке/момци, становници села	Домаћин, домаћица, -//-
Марковдан	Становници села, гости	Становници села, гости
Свети Никола – летњи	Домаћица, становници села, гости	Домаћица/домаћин, гости
Духови	Укућани, мештани, свештеник	Укућани, мештани, свештеник
Видовдан	Девојке, старије жене	-//-
Ивањдан	Домаћица	Неко од укућана
Дан борца	Становници села, борачка организација, представници општине	-//- -//-
Петровдан	Укућани, жене	Укућани, жене
Свети Илија	Домаћин, домаћица, укућани	Домаћин, домаћица, укућани

Блага Марија	Мештани, гости, свештеник	Мештани, гости, свештеник
Преображење	Укућани, становници села	Укућани, становници села
Госпојино лице	Мештани, гости, свештеник	Мештани, гости, свештеник
Мала Госпојина	Домаћица	Домаћица
Крстовдан – јесењи	Домаћица	Домаћица
Света Петка	Жене	Жене
Породичне славе	Укућани, гости, свештеник	Укућани, гости, свештеник
Литије	-//-	Становници села, Свештеник

Обичајне радње

На основу приложеног описа може се уочити да на почетку испитиваног периода *обичајне радње* постоје очуване уз скоро све календарске празнике. Обичајних радњи, које се изводе према унапред одређеним задужењима, углавном се придржавају скоро сви чланови домаћинства. Највише обичајне праксе је опстало на значајније празнике у току године – на Бадњи дан, Божић, Задушнице, Белу недељу, Покладе, Васкрс, Ђурђевдан, Светог Илију и друге, али је она очувана и уз друге, условно речено, мање празнике.[202]

[202] Видети табелу промена по елементима одређеним за анализу.

Период до шездесетих година прошлог века карактерише, још увек доста изражена, затвореност у оквире сеоских заједница и велика зависност од сопствене (аутархичне) производње, али и временских прилика, од којих директно зависи егзистенција заједнице у чијим су оквирима породица и појединац. Стога је и разумљива доза страха – како уже породичне, тако и шире сеоске заједнице, да ће се осетити последице ако се не придржава устаљене традиције, а у њеним оквирима – и празничне обичајне праксе. Веровање у „моћ и снагу“ појединих обичајних радњи везаних за календарске празнике потпомагало је несметано одвијање свакодневног живота, што је био један од битних разлога њиховог одржавања, па самим тим и начин чувања од заборава.

Промене у друштву које почињу да се осећају већ током педесетих година прошлог века утицале су и на промене у одржавању календарских обичаја, а што се одразило и на задржавање појединих обичајних радњи. Ипак, и поред промена на ширем друштвеном плану, појединац и село, као шира заједница којој он припада, теже да поштовањем празника и одржавањем пратећих обичајних радњи предупреде евентуални, по њиховом мишљењу – „лош ток догађања“, што се у појединим казивањима посебно наглашавало.

Најважније обичајне радње на веће празнике – Бадњи дан, Божић, Задушнице, Васкрс, Ђурђевдан, Духове – измењене су у појединим сегментима што се може закључити према традиционалном и савременом моделу. Промене које су се догодиле између два периода издвојена у истраживању измениле су у појединим сегментима основни садржај обичајног дела празника. Према истраживању које се односи на период од последњих неколико година (период од 1997. године), уочава се:

а) да су се обичајне радње изобичајиле,
б) да су више или мање редуциране,

в) да су замењене сличним и
г) да су се појавиле нове.

а) Обичајне радње су изобичајене код оних празника који се више не празнују (нпр. сеоске славе – обичај *воловске богомоље*, Света Варвара, покладна вечера – осим на Беле покладе, Некрштени дани и др.).

б) Редуцирање обичајних радњи у мањем или већем обиму приметно је код већине празника. Престанак одржавања појединих обичаја видљивији је код оних празника код којих је и у ранијем периоду било мало обичаја (нпр. Свети Игњат, Крстовдан, Свети Трифун, Чисти понедељак, Младенци, Видовдан, Преображење и др.). Празници које и иначе карактерише више обичајне праксе задржали су и поред редукције, већи број обичаја, што оставља утисак „пуноће“ самог тог празника (нпр. Бадњи дан, Божић, Богојављење, Ускрс, Ђурђевдан, Свети Илија, породичне славе, сеоске славе итд.).

в) Промене у начину живота током друге половине 20. века довеле су до замене појединих делова обичаја сличнима (неколико примера: раније, када се истављала печеница, тај чин се оглашавао пуцањем из прангија, а данас се пуца петардама; на Божић се не умива изворском водом, већ оном из водовода; раније је на празнике било забрањено обављање послова у кући и пољу – а тих је празника неколико десетина у току године, док се сада избегава рад на поједине празнике, али ако се нешто мора завршити, онда се обавља и на трећи дан Васкрса, после повратка с гробља на задушнице и слично; раније се на породичне и сеоске славе долазило на ручак, а сада се углавном долази на вечеру).

г) Појављивање нових обичајних радњи повезано је са обнављањем обичаја (литија и школска слава нпр.). У Зуцама је дан на који се некада обављала тзв. воловска богомоља и када је била сеоска слава постао од 2002.

године и дан црквене славе, па новину представља сечење колача у цркви током преподнева.

Обичајне радње се задржавају и обављају захваљујући, пре свега, старијој генерацији, која се теже одриче навика и теже прихвата новине, што је и разлог да обичаји донекле задржавају континуитет. Али, сасвим је друго питање колико ће се обичаји поштовати, а колико још и даље трансформисати када одржавање празничне обичајне праксе преузме садашња средња, а поготово млађа генерација. Обичаји на тзв. веће празнике – Бадњи дан, Божић, Васкрс, Задушнице, Слава – још увек се одржавају у знатнијем обиму. Међутим, обичајне радње на остале празнике, који су били заступљени у ранијем периоду поштују се, у зависности од породице, али се не сматра грехом ни ако се нешто заборави.

Табела 74: Обичајне радње

	1945-1960	1997-2003
Божићни пост	Спремање посне хране (уље, вода)	Спремање посне хране (уље)
Света Варвара	Кување варива	-//-
Материце	Симболично везивање/ откупљивање	Симболично везивање/ откупљивање
Нова година	Припремање хране, кићење јелке, дочек Нове године	Припремање хране, кићење јелке, чекање Нове године, журке
Свети Игњат	Посећивање	-//-
Туциндан	Клање печенице, забрана тучења деце	Забрана тучења деце
Бадњи дан	Излазак на гробове,	Не дирање

	склањање ствари из куће, *принављање* Божића, враћање позајмица, забрана позајмљивања, завршавање ручних радова, сечење бадњака, клање и печење печенице, пуцање из прангија, мешење обредних хлебова, припрема посне хране, уношење бадњака и сламе, бацање ораха, припремање стола, кађење просторија, паљење кандила, читање молитве, вечера	непотребних ствари, *принављање* Божића, враћање позајмица, забрана позајмљивања, сечење бадњака, клање и печење печенице, пуцање петарди, мешење обредних хлебова, припрема посне хране, уношење бадњака и сламе, бацање ораха, припремање стола, кађење просторија, паљење кандила, читање молитве, вечера
Божић	одлазак по воду, умивање, промрсивање, долазак полаженика, џарање ватре, клање петла/кокошке, мешење чеснице, *полажење* стоке и живине, кађење просторија, паљење свећица (свеће), сечење колача, ломљење чеснице, читање молитве, ручак, гашење свећица, даривање полаженика,	умивање, промрсивање, долазак полаженика, џарање ватре, клање петла, мешење чеснице, *полажење* стоке и живине, кађење просторија, паљење свећица (свеће), сечење колача, ломљење чеснице, читање молитве, ручак, гашење свећица, даривање полаженика, *изношење* Божића, забрана ходања без

	изношење Божића, забрана седења на столици пре полаженика, забрана ходања без обуће, забрана посећивања	обуће, забрана посећивања
Божићни дани	Забрана прања веша, везења, плетења, предења, ткања...	-//-
Мали Божић	Мешење василице, једење главе печенице	Једење главе печенице, чекање Нове године
Некрштени дани	Забрана шетања ноћу и обављања женских послова	-//-
Крстовдан	Пост, кување пихтија	-//-
Богојављење	Забрана рада тежих послова, једење пихтија, присуствовање служби, узимање освећене воде, прескакање секире и жара, одлазак у поноћ на извор	Забрана рада *тежих* послова, присуствовање служби, узимање освећене воде,
Месојеђе	Забаве, венчања	-//-
Свети Сава	Веровања о времену	Веровања о времену, школска слава
Свети Трифун	Зарезивање лозе, забрана уласка у кош/амбар	Зарезивање лозе
Сретење Господње	Веровања о времену	Веровања о времену

Задушнице	Припремање хране, излазак на гробове, кађење тамјаном, преливање вином, дељење хране, заједничка софра, читање молитве	Припремање хране, излазак на гробове, кађење тамјаном, преливање вином, дељење хране, читање молитве
Бела Недеља	Обилажење кућа, витлање, љуљање	Обилажење кућа
Покладе	Кување јаја, мазање белим луком, стављање камена/ гуме у шпорет, изговарање бајалица, припремање хране	Кување јаја, мазање белим луком, припремање хране
Васкршњи пост	Забрана једења месне хране, причешће	Забрана једења месне хране, причешће
Чиста недеља	Чишћење судова од масноће	Одлазак у цркву на причешће
Младенци	Паљење ђубрета, заштита од змија, ношење младе код родитеља, мешење младенчића	Паљење ђубрета, спремање ручка, давање поклона
Благовести	Паљење ђубрета, временске прилике, сејање кукуруза	Временске прилике, сејање кукуруза
Цветна недеља	-//-	-//-
Лазарева субота	Лазарице, Врбица	Врбица
Цвети	Паљење старих крпа, рад око цвећа, причешће	Паљење старих крпа, рад око цвећа

Велика недеља	Пост, сађење белих дулека	Пост
Велики петак	Пост/једноничење, фарбање јаја,	Пост, фарбање јаја
Велика субота	Бојење јаја, клање прасета, излазак на гробље	Бојење јаја, клање прасета, припремање посластица
Васкрс	Одлазак у цркву, причешће, дељење јаја пред црквом, промрсивање јајима, ручак, одлазак у село на игранку, дељење јаја на вашару, туцање јајима у селу	Одлазак и цркву, причешће, дељење јаја у цркви, промрсивање јајима, ручак, дељење јаја, туцање јајима код куће
Побусани понедељак	Излазак на гробље, побусавање гробова, дељење хране	Излазак на гробове, побусавање гробова, дељење хране
1. мај	Идење на Авалу на вашар	-//-
Ђурђевдан	Сечење леске, постављање крстића, брање трава, плетење вечића, кићење зеленилом, одлазак девојака на воду, умивање росом, мужење стоке, дељење млека, заштита од вештица, ђурђевдански уранак	Сечење леске, прављење крстића, брање млечике, плетење венчића, кићење зеленилом, мужење стоке, заштита од вештица
Марковдан	Спремање ручка, дочекивање гостију,	Спремање ручка, дочекивање гостију,

	одлазак у *порту* на вашар	излазак у центар села
Свети Никола – летњи	Сејање купушњег расада, спремање ручка (ко слави), провлака	Сејање купушњег расада, спремање ручка (ко слави)
Духови	Брање трава, плетење венчића у цркви, излазак на гробље	Припремање траве (свештеник), плетење венчића у цркви, излазак на гробље
Видовдан	Изношење девојачке спреме, умивање *видовчицом*	-//-
Ивањдан	Брање ивањског цвећа и трава, плетење венчића, провлачење кроз венац	Брање иванског цвећа и трава, плетење венчића
Дан борца	Полагање венца	-//-
Петровдан	Расађивање купуса за зиму, дељење јабука за душу	Расађивање купуса за зиму, неједење јабука до празника
Свети Илија	Клање петла, кување кукуруза, идење на гробље	Клање петла, кување кукуруза, идење на гробље
Блага Марија	Сечење колача у цркви, спремање ручка и дочекивање гостију	Сечење колача у цркви, спремање ручка и дочекивање гостију
Преображење	Пост, освећење црног грожђа	-//-
Госпојино лице	Спремање хране, дочекивање гостију,	Сечење колача у цркви, спремање

	одлазак на вашар	хране, дочекивање гостију, одлазак у црквену порту
Мала Госпојина	Сакупљање јаја	Сакупљање јаја
Крстовдан – јесењи	Освећење босиљка	Освећење босиљка
Света Петка	Пост, заветовање	Пост, заветовање
Породичне славе	Припремање Славе, позивање гостију, одлазак у цркву, дизање *уславе*, Паљење свеће, долазак на ручак	Припремање Славе, позивање гостију, Одлазак у цркву, дизање *уславе*, паљење свеће, долазак на вечеру
Литија	-//-	Служба у цркви, обилажење села, ручак

Најчешће коришћени реквизити

Под реквизитима подразумевам све оно што учесници у обичајима користе као помоћна средства у време обављања појединих обичајних радњи. Да би обичаји који се обављају приликом прослављања календарских празника били ваљано обављени, неопходно је при њиховом употребити:

а) *Дрво* – делови храста и цера користе се за бадњак, дренак се користи на Бадњи дан и Божић, леска служи за прављење крстића на Ђурђевдан, врбом се опасивало на Врбицу и сл.

б) Различите врсте *биља* – биље се бере за ђурђевдански и ивањски венац, трава *видовчица* се користила у обичајима за Видовдан, босиљак се употребљава у многим празничним обичајима и сл.

в) *Животиње* – обично се као печеница користи прасе које се спрема и за неке друге празнике, а неки празници захтевају да се закоље петао.

г) *Обредни хлебови* – мешење обредних хлебова је карактеристика скоро свих већих празника у току године.

д) *Јаја* – на неке празнике је неопходна употреба јаја, како би били прослављени на прави начин.

ђ) Различити *предмети* – рукавице, сито, ораси, маске, кадионица, секира, камен, гума, старе крпе и друго, као општа карактеристика празновања.

е) Различито *поврће* – дулеци, купус, пасуљ итд.

ж) *Воће* – заступљено је у скоро свим празничним обичајима (нпр. на Бадњи дан и Божић, ораси се бацају на Бадње вече, јабуке се деле на Петровдан, грожђе се освећује у цркви на Преображење итд.).

з) *Житарице* – било да се користе куване или свеже, неопходне су за адекватно одржавање обичајног дела појединих празника.

и) *Кадионица, свећа* и *тамјан* – хришћанско обележје празновања већег броја празника.

Како је обичајна пракса у међувремену била изложена променама, то су измењени изглед и улога реквизита који се данас користе у појединим календарским обичајима.

У дескрипцији је напоменуто да бадњак представљају церове и храстове гранчице које се лако могу преломити и које лако могу да прегоре. То значи да је улога бадњака

све мање култна, а све више симболична, на шта указује и то што се бадњак у кућама са централним грејањем обично ставља код иконе.

Слама се на Бадњи дан уноси у кућу у знатно мањој количини него непосредно после Другог светског рата. У појединим породицама то се своди на неколико сламчица, *да се мање прља*, и све чешће се ставља само у просторију у којој се вечера. Објашњење је да нема ни потребе да се уноси у просторије у којима се ретко борави. Сматра се да је довољно да се слама стави тамо где се највише борави, а то је кухиња, било да је она у приземљу или на спрату куће.

У ранијем периоду је била забрањена употреба ножева и виљушака за време вечере на Бадње вече. У новијем периоду се на то све мање пази.

Печеница се раније обавезно пекла на ражњу, док је данас то реткост. Обично се пече у фуруни, а последњих неколико година и у пекарама.

У односу на традиционални модел, поједини реквизити су потпуно изобичајени (на пример на Богојављење се више не користе жар и секира, јер је скоро заборављено да се преко тога раније прелазило; вито се више не поставља током Беле недеље на раскрсницама; гуму скоро да нико више не ставља у шпорет на Покладе; више се не пали ђубре на Благовести; на Видовдан се више не ветри одећа и не бере се трава *видовчица* итд.).

Табела 75: Реквизити

	1945-1960	1997-2003
Божићни пост	Воће и поврће	Воће и поврће
Света Варвара	Житарице	-//-

Материце	Поклони	Поклони
Нова година	-//-	Јелка
Свети Игњат	-//-	-//-
Туциндан	Ражањ, печеница	Печеница
Бадњи дан	Бадњак, слама, рукавице, сито, хлеб, ораси, јабуке, дренак, тамјан, свећа, кандило, сто, кашике	Бадњак, слама, рукавице, сито, хлеб, ораси, јабуке, дренак, тамјан, свећа, кандило, сто, кашике
Божић	Вода, рукавице, жито, дренак, бадњак, вино, петао, чесница, божићни колач, печеница, тамјан, свећице, столица	Вода, рукавице, жито, дренак, бадњак, вино, петао, чесница, божићни колач, печеница, тамјан, свећице, столица
Божићни дани	-//-	-//-
Мали Божић	Василица, глава печенице	Василица, глава печенице
Некрштени дани	-//-	-//-
Крстовдан	-//-	-//-
Богојављење	Освећена вода, секира, жар	Освећена вода
Месојеђе	-//-	-//-
Свети Сава	-//-	-//-
Свети Трифун	Лоза, сточна храна	Лоза
Сретење	-//-	-//-

Господње		
Задушнице	Храна, тамјан, вино	Храна, тамјан, вино
Бела недеља	Маске, вито, љуљашке	Маске
Покладе	Јаја, бели лук, камен/гума	Јаја, бели лук
Васкршњи пост	-//-	-//-
Чиста недеља	Судови	-//-
Младенци	Ђубре, *младенчићи*	Ђубре, поклони
Благовести	Ђубре, кукуруз	Ђубре, кукуруз
Цветна недеља	Поврће	Поврће
Лазарева субота	Врбово прућe	Врбово прућe
Цвети	Старе крпе	Старе крпе
Велика недеља	-//-	-//-
Велики петак	Јаја, боја, *чуваркућа*	Јаја, боја, *чуваркућа*
Велика субота	Јаја	Јаја
Васкрс	Јаја	Јаја
Побусани понедељак	Храна	Храна
1. мај	-//-	-//-
Ђурђевдан	Леска, биље, зеленило,	Леска, биље, зеленило
Марковдан	Храна	Храна
Свети Никола	Расад купуса	Расад купуса

– летњи		
Духови	Трава, венчићи, гробље	Трава, венчићи, гробље
Видовдан	Девојачка спрема, одећа, *видовчица*	-//- -//-
Иваньдан	Цвеће, венчић	Цвеће, венчић
Дан борца	Венци	-//-
Петровдан	Купус, јабуке, кошуље	Купус, јабуке
Свети Илија	Петао, кукуруз, бело грожђе	Петао, кукуруз
Блага Марија	-//-	-//-
Преображење	Црно грожђе	-//-
Госпојино лице	-//-	-//-
Мала Госпојина	Јаја	Јаја
Крстовдан – јесењи	Босиљак	Босиљак
Света Петка	-//-	-//-
Породичне славе	Славски колач, жито, свећа	Славски колач, жито, свећа
Литија	-//-	Колач, жито, тамјан, восак, вино, икона, барјаци

На основу прикупљеног теренског материјала, изложеног описа и систематизације, те анализе елемената

релевантних за утврђивање значајнијих садржинских промена у обичајима календарских празника, може се уочити да се ритуални садржај обичаја годишњег циклуса:

1. задржава,
2. трансформише, или се
3. јавља нови.

1. Ритуални садржај обичаја уз Бадњи дан, Божић, Велики Петак, Васкрс, Ђурђевдан, Духове и Светог Илију задржан је у високом проценту. Наравно, одређене промене нису заобишле ни ове обичаје, али промене нису толике да значајно мењају њихову основну структуру. Промене које су у међувремену настале представљају одраз, пре свега, побољшања стандарда живљења становника у испитиваним селима (на пример: увођење воде у куће, коришћење електричних уређаја, већи број просторија, нестајање земљаних подова у кућама и сл.), али и смањења броја чланова домаћинства.

   Техничке иновације су узроковале промене у поменутим обичајима. Промене које се уочавају, бар у кућама у којима је вршено испитивање, још увек нису нарочито изражене, тако да се може сматрати да су обичаји и данас, у једном свом делу, задржали традиционалну форму прослављања.

2. У периоду после Другог светског рата, све промене које су се дешавале у друштву утицале су, директно или индиректно, на промену садржаја појединих годишњих обичаја. Из описа се види да су током истраживаног периода настајале промене које су, у мањој или већој мери, утицале на садржај обичајног дела празника, а који се данас могу забележити на терену. Промене које су се дешавале у обичајима могу бити делимичне или потпуне.

   а) Код појединих обичаја, гледано по елементима узетим за анализу, дошло је временом до редуковања

појединих елемената, што је – опет – довело до тога да празници остану без пратећег ритуалног садржаја. Нестајањем ритуалног дела празника, задржава се његов назив и он остаје само црквени светац, који се тако и поштује (на пример: Света Варвара, Крстовдан зимски, Благовести, Видовдан и др.).

б) Код појединих празника, иако је дошло до редуковања обичајне праксе, ритуални садржај се делимично још увек задржава, тако да се празници могу сматрати и народним (на пример: Бадњи дан, Божић, Покладе, Велики Петак, Васкрс...).

в) Поједини празници се надопуњују и црквеним делом обележавања – било да је то појава која је и у ранијем периоду постојала, или је она новијег датума (нпр. Богојављење, Свети Сава, Литија, Васкрс, црквене славе, породичне славе).

г) Због односа власти према народној традицији, после Другог светског рата промењена је сеоска слава Белог Потока, која је падала на Светог Николу (летњег). Село је црквену славу Свете Марије Магдалене узело за нову сеоску славу, коју и данас прославља, јер је селу током педесетих година прошлог века одузет простор на коме се некада одржавао сеоски вашар, а на том месту је направљена задруга која још увек постоји. Сеоска слава села Зуца – Госпојино лице – од 2002. године постаје и црквена слава села.

3. После Другог светског рата, како је то већ и поменуто, нова власт је своју моћ манифестовала и увођењем нових празника. Тако је установљено прослављање 1. маја, чије је обележје био вашар на Авали који је потиснуо ђурђевдански уранак, и 7. јула, који се поклопио са великим народним празником Ивањданом, када се, поред других обичаја, ишло такође на вашар на Авалу.

Промене функција календарских празника и обичаја

Глагол *празновати* јавља се у речницима са више значења. Једно од основних значења подразумева дан који је „празан“, односно дан који је ослобођен од свакодневних послова, а то би у данашњем смислу речи био дан који се светкује, тј. дан на који се не раде свакодневни послови.[203]

Једно од веома важних питања када се говори о прослављању календарских празника, али и обичаја као њиховог нераздвојног дела, јесте питање значаја, који су они имали за живот уже, породичне и шире, сеоске заједнице. Односно, поставља се питање зашто је породичној и сеоској заједници било важно слављење празника и одржавање обичаја као и питање зашто је уопште постојала потреба друштва за одржавањем, чувањем и преношењем обичаја. Такође, значајно је утврдити разлоге који су довели до промена у оваквим схватањима. Према томе, на страницама које следе биће указано на најважније функције које су календарски обичаји имали у испитиваном периоду, као и на узроке који су довели до промена.[204]

---

[203] *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti XI, Zagreb 1935, 424; Petar Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Zagreb 1973, 370; *Речник српскохрватског књижевног језика* IV, Матица српска, Нови Сад 1971, 849.

[204] Појам *функције* се у науци различито схвата, па се самим тим и објашњава на различите начине. О томе више види код: Бронислав Малиновски, *Магија, наука и религија*, Београд 1971, 291-316; Redklif Braun, *Struktura i funkcija u primitivnom društvu*, XX vek, Beograd 1982, 20-23; Vojin Milić, *Sociološki metod*, Beograd 1996, 641-678; Zaga Pešić-Golubović, *Antropologija kao društvena nauka*, Institut društvenih nauka, Beograd 1967, 53-58.

Обичаји и навике,[205] као што је познато, стичу се током читавог живота. Са њима се дете не рађа, већ их учи и наслеђује од заједнице у којој одраста и која је установила правила понашања за сваког појединца. Дете у току свога одрастања и сталног суочавања са устаљеним нормама понашања прихвата обичајне норме и прилагођава себе и своје понашање правилима која важе у одређеној друштвеној заједници, чиме се истовремено врши и његова социјализација.[206] Преузимањем старешинства у породици, преузимају се и све важније функције од којих зависе опстанак и просперитет породичне заједнице. Једна од важнијих функција личности и његовог породичног окружења јесте она која се тиче прослављања празника и извођења одређених обичаја који се у тим ситуацијама подразумевају, а који су саставни део празновања. Преузимајући улогу старешине у породици, појединац уједно постаје и главни извршилац у обичајима, истовремено дајући празновању свој лични печат.

Примање и преузимање обичаја имало је свој, мање или више одређен и устаљен ток до Другог светског рата и један краћи период после њега, од када почињу да се уочавају промене и у домену празничне обичајне праксе. Поставља се оправдано питање: зашто је до тога дошло? Један од најважнијих разлога промена насталих у другој

[205] О одређењу обичаја видети: Б. Дробњаковић, *Етнологија народа Југославије*, (одељак о обичајима); Тихомир Ђорђевић, *Наши народни обичаји*, Наш народни живот 1, Просвета, Београд 1984, 23-37; Edvard Sapir, *Ogledi iz kulturne antropologije*, XX vek, Beograd 1974, 135-146; *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, VIII, 331-334 (običaj).

[206] Социјализација је друштвена категорија којој је подложна свака јединка. Социјализација личности се обавља током читавог живота, али је свакако најважнија она која утиче на дете и његово формирање као личности - Nikola Rot, *Osnovi socijalne psihologije*, Beograd 1994.

половини прошлог века јесте на првом месту, измењени *ритам свакодневице*,[207] односно ритам сеоског свакодневног живота, о чијим узроцима ће бити више речи у даљем тексту.

Свакодневни живот је оно што свако од нас *живи* свакога дана, од јутра до вечери. У животу људи – како у прошлости, тако и данас, смењују се дани који се различито вреднују и који су у прошлости имали мање-више устаљен ритам. Стога је питање *свакодневице*[208] једно од веома важних питања приликом проучавања сеоског живота, а нарочито оног који обично називамо традиционалним. Свакодневни сеоски живот био је у традиционалним заједницама обележен сталним смењивањем *радних дана*, када су се обављали различити послови у оквиру домаћинства или у пољу, и нерадних – тзв. *празничних дана*, када се животни ритам свакодневице мењао и прилагођавао новонасталим околностима које је диктирао долазећи празник.

У животу традиционалне сеоске заједнице, *време празника* је подразумевало прекид са свим обавезама или са већином обавеза и послова који се обављају на тзв. *радне дане*, али и правило да се започети послови наставе тек по окончању празника. Осим забране обављања послова, појединац и породица, а у одређеним приликама и сеоска заједница,[209] били су у обавези да празничну обичајну

---

[207] Ритам свакодневице је вековима уназад био устаљен захваљујући, пре свега, начину живота. О томе видети у: Станоје Бојанин, *Забаве и светковине у средњовековној Србији од краја XII до краја XV*, Посебна издања Историјског института 49, Београд 2005.

[208] Питање *свакодневице* је једно од питања којима се поклања све већа пажња у проучавању. Проучавањем свакодневице су се до сада углавном бавили социолози. Видети: Ivana Spasić, *Sociologije svakodnevnog života*, Beograd 2004.

[209] Празници се, како је то емпиријски материјал показао, најчешће

праксу, која се у овим приликама подразумевала, обаве на одговарајући начин. То значи да су празнични дани били у потпуности другачији од обичних (радних) дана, јер су у народу имали и посебна обележја која су се манифестовала, пре свега, у виду одређене обичајне праксе. Ови дани су у прошлости били подједнако значајни за породицу и њене чланове, као и за ширу сеоску заједницу.[210]

Зашто је то било тако? Пре свега због тога што је негде до средине педесетих година прошлог века друштвена организација сеоског живота имала свој устаљени ред. Да ситуација буде таква, једним делом су допринели породични и сеоски ритуали којима се одређена друштвена заједница уређивала и – на неки начин – стављала под контролу. То значи да су празници и обичајна пракса која их прати били нека врста регулатора понашања појединца – у ужем смислу, али и колектива – у ширем смислу.[211] Тако је колективна церемонија постала сложени облик симболичког понашања, са стабилизујућом сврхом у односу појединац – колектив, али и са више значења истовремено.

Одређени ритуали одсликавају друштвене односе времена у коме се одржавају. У ранијем периоду, а то значи пре масовнијег продора градског начина живота, празници и обичаји календарског циклуса били су за сеоску заједницу један од кохезионих елемената у установљавању, обнављању, али и ојачавању традиционалних друштвених веза.

обележавају у оквирима породичног домаћинства, али је у обележавању појединих празника неопходно учешће представника целе сеоске заједнице.

[210] М. Ивановић-Баришић, *Временско одређење празника и обичаја*, 257-258.

[211] Душан Бандић, *Колективни сеоски обреди као културни феномен*, Новопазарски зборник 2, Нови Пазар 1978, 113.

У таквој ситуацији, све значајније функције социјализације појединца и подмирење његових потреба обављали су се искључиво у оквирима породице. Породични живот се одвијао у складу са обичајима чији су извршиоци били појединци, у оквиру породице или сеоске заједнице, а који су генерацијски преношени и „дорађивани“ дуготрајном традицијом.

У периоду након завршетка Другог светског рата, све негде до почетка шездесетих година прошлог века, у подавалским селима је у празновању календарских празника и обичаја задржана у већем обиму не само ранија форма, већ су сачуване и функције које су ови обичаји имали у претходном периоду, тј. у периоду пре Другог светског рата. Ова констатација се може извести на основу података у већ објављеној литератури која се односи на суседне области, али и на Шумадију, пошто авалски простор захвата северни део ове области.[212]

Из изложеног емпиријског материјала уочљиво је да је током прве две деценије проучаваног периода било доста сачуваних обичаја, који се могу сматрати одредницом празновања календарских празника. То би значило да време није много утицало на промену односа према празновању, бар што се тиче почетне фазе испитиваног периода. Међутим, значајно је истаћи да је, истовремено, за многе обичајне радње заборављен разлог њиховог обављања, па приликом теренских истраживања најчешће није било правог објашњења зашто су поједине обичајне радње обављане, као ни ваљаног образлагања начина на који су извођени делови обичаја, али и обичај у целости.

---

[212] Наводим само неколико библиографских јединица: Ј. М. Павловић, *Крагујевачка Јасеница*; П. Ж. Петровић, *Гружа*; Ј. Ердељановић, *Етнолошка грађа о Шумадинцима*; М. Јовановић и С. Кнежевић, *Јарменовци*.

Ситуација постаје разумљивија ако се има у виду чињеница да су моја истраживања обављана највећим делом после 2000. године, односно у временском периоду када се обичаји изводе у доста измењеним условима живљења. Период омеђен истраживањем обележиле су друштвене промене које су се одвијале кроз појачану индустријализацију, урбанизацију и увођење све већег броја техничких иновација у свакодневни живот.

Ако се стање затечено у време истраживања посматра са генерацијског становишта, ситуација донекле бива мало разумљивија. Садашња средња генерација је непосредно после Другог светског рата била подмладак који је прихватао форму обичаја, али не и његово значење, јер су припадници те генерације били само учесници у обичају, али не и његови извођачи. Промене које су се догодиле у периоду друге половине прошлог века захватиле су у великој мери све сфере живота. То значи да су промењене и околности у којима су наставиле да се обављају поједине празничне обичајне радње. Све настале промене су узроковале да се тадашња млађа генерација, када је почела преузимати одржавање празничне обичајне праксе (негде од средине осамдесетих година прошлог века), суочила са чињеницом да обичаји више немају исти значај за егзистенцију породице и сеоске заједнице као у време док су они били деца, па и у нешто каснијем периоду.

Основне функције календарских обичаја у периоду који је обухваћен мојим истраживањима, а којима ћу се више позабавити, јесу: *магијско-религијске* и *друштвене* (*социјалне*) функције.

Магијско-религијски аспект календарских обичаја

Календарске празничне обичаје све до краја педесетих година прошлог века карактерише, углавном, магијско-религијска активност. Под магијском праксом

подразумевам поступке који се изводе у циљу овладавања природним силама, карактеристичне за традиционалну (сеоску) културу.[213] Традицијска култура се овде посматра као категорија подложна променама и прихватању иновација, што је карактеристика која ће бити знатно израженије у каснијим деценијама 20. века. Већ током шездесетих година прошлог века постепено слаби веровање у моћ обичајних поступака, иако се поједине магијске радње и даље одржавају, мали их је у неким случајевима данас тешко препознати.

Породица или сеоска заједница су се у дугом временском периоду, када нису имале другог начина за борбу против природне стихије (а људи обично нису имали објашњења за многа догађања у природи), користиле магијским формулама и религијским обредима, јер је то био једини начин да се супротставе природним недаћама, будући да другачије начине нису познавале. Из тих разлога се основна функција календарских обичаја и испољавала кроз обављање одређених магијских активности. Основни циљ ових активности је био да се сваком домаћинству и друштвеној заједници (у овом случају, испитиваним селима) обезбеде напредак, срећа, здравље и богатство. Осим што је задатак појединих обичајних радњи био да се уз њихову „помоћ“ обезбеди напредак заједнице, оне су посредно биле регулатор система друштвених односа у оквиру једне сеоске заједнице.

Од магијско-религијских активности издвајићу оне које су најзаступљеније. Значајно је напоменути да су се оне у једном броју одржале до садашњег времена, мада са

[213] О магијској функцији у појединим годишњим обичајима, између осталог, видети: Бранко Ћупурдија, *Аграрна магија у традиционалној култури Срба*, 9-87.

потиснутим или делимично измењеним значењем, и не са очекивањима као у ранијем периоду.

Обичаји који се изводе за напредак домаћинства. Жеља сваког домаћинства је да „не трпи“, тј. да има онолико материјалних средстава колико је потребно за одвијање нормалног живота његових чланова. Стална борба са природом, са једне стране, и жеља за напретком, са друге стране, условила је одржавање и поштовање бројних обичаја у којима доминирају радње за обезбеђивање плодности и напретка чланова породице, стоке, усева и слично, а што је присутно у већини обичаја годишњег циклуса (нпр. Свети Игњат – долазак вредне жене у кућу, Бадњи дан – уношење бадњака и сламе, Божић – долазак полаженика, брање млечике и плетење венчића на Ђурђевдан итд.).

Обичаји који се изводе за здравље чланова домаћинства. У току године је било уобичајено обављање појединих радњи, нарочито на веће празнике, које би требало да породици и њеним члановима обезбеде здравље у наступајућем периоду. Радње су различите и зависиле су углавном од празника са којим су биле повезане (нпр. на Бадњи дан се меси колач који се назива *здравље*, на Божић се узима дренак за здравље укућана, током Беле недеље се љуља ради здравља и плодности, на Покладе се једе бели лук који је познат као апотропејон[214] и др.).

Обичаји везани за стоку. Одређени празници, као и неке обичајне радње, били су посвећени стоци, тј. њеном здрављу и плодности (тако се штала „китила“ бадњаком и дренком на Бадње вече, стока се посипала житом рано изјутра на Божић, палило се ђубре на Благовести и сл.).

[214] Веселин Чајкановић, *Речних српских народних веровања о биљкама*, Београд 1985, 25-32.

Обичаји везани за засејане њиве. Уочи Ђурђевдана се вршило *закрставање* њива лесковим прутићима и венчићима ради заштите од временских непогода, али и ради бољег рода. Ујутру се ишло у њиву која је засејана пшеницом, скидала се роса и њоме се умивало, а понеко се и ваљао.

Обичаји везани за заштиту људи, стоке и поља. Заштита људи, стоке, усева, производа и другог, била је једна од обичајних обавеза свих чланова заједнице или само појединаца (на Светог Трифуна се није улазило у амбар због мишева, на Младенце и на Цвети се палило ђубре да се кућа и поље заштите од змија, на Светог Мрату се *није радило око мушке деце због вукова* итд.).

Обичаји везани за заштиту од „виших сила“. Страх од непознатог је појава која човека прати током читавог његовог живота. У жељи да се на неки начин „осећа спокојнијим и сигурнијим“, у појединим кризним ситуацијама обављане су одређене радње у циљу заштите породице, куће, али и читавог имања (тако се на Бадњи дан, Божић и породичну славу кади кућа, током тзв. некрштених дана није се ноћу излазило из куће, на Покладе се укућани мажу белим луком итд.).

Обичаји везани за време. С обзиром на то да су временске прилике биле од великог значаја за опстанак заједнице, то се на поједине празнике гледало какво ће време бити и по томе се одређивала родност године, јер су повољне временске прилике биле од великог значаја за одгајање и убирање летине. Из тих разлога је грмљавина на Светог Саву била лош предзнак, сунчано време на Сретење, такође, није обећавало добру годину, грмљавина на Светог Илију остављала је породицу без ораха и сл.

Анализа промена форме је показала да одређени вид магијске активности постоји и у време истраживања, односно да она није у попуности изобичајена. Међутим, магијске

радње које се данас обављају (нпр. уносе се бадњак и слама, месе се обредни колачи, пали се ђубре на Младенце и старе крпе на Цвети, *закрставају* се њиве уочи Ђурђевдана итд.), више се раде по навици, а мање због тога што се заиста верује у моћ и снагу ових поступака, али и у то да ће они заиста и у потпуности заштитити домаћинство и његове чланове од различитих недаћа.

У разговорима, испитаници су приликом описивања обичајних радњи наводили и описе који се могу окарактерисати као магијске радње, али нису знали да објасне зашто се неки обичаји уопште упражњавају. Уобичајени одговор је био да *тако треба*. За поједине обичаје се зна шта и како треба да се ради, али *данас се то слабо води реда*. Такав однос према деловима неког обичаја указује на чињеницу да се значење појединих радњи није само заборавило, већ се оне и намерно не изводе.

Друштвени аспект календарских обичаја

Под друштвеним аспектом подразумевам функцију коју су годишњи обичаји имали у задовољавању потреба једне уже (домаћинство) или шире друштвене заједнице (село). Обичајне радње годишњег циклуса обављају се у:

а) сеоском домаћинству,

б) сеоској заједници,

в) комбинацији домаћинства и сеоске заједнице.

То би значило да се обичаји изводе у интересу сваког домаћинства и његових чланова појединачно, али и у интересу села као шире друштвене заједнице.

Породична обичајна пракса. Обичајне радње које се изводе током године усмерене су најчешће на породицу и њене чланове. Да би се то и остварило, неопходан услов је био да приликом извођења обичајних радњи присуствују сви чланови породице. У периоду који покрива традиционални

модел прослављања, поменуто правило је могло бити испоштовано у највећем броју случајева.

Мала покретљивост становништва у овом периоду представља један од главних разлога за то што се дотадашњи начин живота задржава као примарни, јер друштвени процеси (образовање, запошљавање, модернизација којом је започета урбанизација и индустријализација села и др.) још увек нису дубље ушли у свест народа као нешто што ће бити сасвим нормално у блиској будућности. Пошто само појединци напуштају село, и то на краће време, већина је и даље на окупу, са могућношћу да испуњава готово све обавезе – не само породичне него и сеоске.

Традицијска обредна пракса је у једном периоду после Другог светског рата била још увек јака, па је и однос поверења још увек приметно изражен између оних који изводе одређене обичајне радње и од којих се очекује да обезбеде заштиту и напредак за домаћинство и оних који верују у моћ одређених поступака.

Међутим, услед различитих друштвених утицаја, који се полако, већ током педесетих година прошлог века почињу осећати и на селу, долази до постепених промена схватања, што се одражава на мењање или допуњавање обичаја новим елементима, или пак на њихово губљење због нефункционалности делова или читаве целине. Брзо напуштање традиционалног начина живота у време масовнијег образовања и запошљавања, као и прихватање различитих утицаја из града, има за последицу све теже уклапање нових генерација у традиционалне обрасце.

И у другом анализираном периоду, тј. према савременом моделу, највећи број обичајних радњи које у међувремену нису изобичајене изводи се у породичном кругу. Одржавање појединих обичаја подразумева јачање породичних односа, јер су то прилике да сви чланови

породице буду окупљени. У манифестном погледу, задржане радње се обављају на традиционалан начин.

Између два пресека релевантна за анализу, породица је пратила друштвене, економске и политичке промене које су се у међувремену догађале. Једна од основних промена које су се десиле јесте прелаз из традиционално пољопривредне у непољопривредну заједницу,[215] која постаје доминантна у последњих двадесетак година. Најважније обележје је то да већина домаћинстава своју материјалну егзистенцију и данас остварује изван пољопривреде. У међувремену, породица постепено губи и једно од својих основних обележја из претходног времена: престаје да буде патријархална, што наравно оставља последице и на начин живота.[216]

Напред поменути узроци, као и друге промене које су се у међувремену догодиле у широј друштвеној заједници, удаљавају породицу од традиционалне породичне организације, а подела улога поприма карактеристике које је уврштују у трансформисану породицу, која се опет много мање разликује од породица у другим крајевима. Основне карактеристике тако трансформисане породице, поред осталог, јесу и следеће:

- Мења се основна производно-потрошачка природа сеоске породице, јер је извршена промена у дотадашњем начину производње. Сеоска заједница престаје да буде само заједница за производњу, већ постаје и заједница за потрошњу. Потребе све више надрастају сопствену

[215] О томе видети видети више у: Petar Marković, *Agrarna politika Jugoslavije i rezultati u proizvodnji*, Sociologija sela 29-30, Zagreb 1970.

[216] Ruža First, *Seoska porodica danas*, Institut za društvena istraživanja, Zagreb 1981, 129-135.

производњу, јер су захтеви чланова породичне заједнице све већи;

- Сеоска породица по својим основним потребама почиње све више да бива оријентисана ка широј друштвеној заједници;
- Све више се осећа слабљење фамилијарних односа, па самим тим и интегрисаности у ширу заједницу;
- Економско осамостаљивање појединих чланова породице доводи до промене породичних улога и породичне моћи. Почињу све више да слабе патријархални односи. Односи међу припадницима исте генерације заснивају се на емоционалним везама и међусобном изједначавању. Затвореност и неповерење међу различитим генерацијама у породици почиње да постаје све видљивије и израженије.[217]

Све ове чињенице су биле од великог утицаја на развој породице у периоду између два временска пресека, а што се индиректно одразило не само на одржавање празничних годишњих обичаја, већ је утицало и на убрзавање њихове трансформације.

Могућност која се појавила током деведесетих година прошлог века, а која између два испитивана периода није постојала, да празници попут Божића, Васкрса, породичне славе буду нерадни дани, повратила је овим празницима „изгубљено место“ у празничном породичном календару. Сада, они који раде, ти могу на ове празнике да одсуствују с посла, а деца су тих дана ослобођена наставе. То све омогућава да они који су у ранијем периоду били

[217] Ружа Фирст, *Трансформације сеоске породице*, Гледишта 12, Београд 1972, 1615-1616.

ускраћени постану део празничног славља, да у новијем периоду дају свој допринос обележавању празника и обичаја.

Функције годишњих обичаја у време обављања истраживања јесу одраз промена које су се у међувремену догодиле у друштву, али и одраз потреба сеоске породице трансформисане у овом периоду. Када су у питању функције обичаја, у овом периоду се запажа тежња да се унутар породице задржи традиција, али се истовремено открива и жеља за прихватањем иновација на свим нивоима живљења.

Ове две, у својој бити супротне тежње стално се преплићу и истовремено сукобљавају, нарочито у вишегенерацијским породицама, где је јаз између најстарије (баба и деда) и најмлађе генерације (унуци) приметно изражен. Јер, старији би да задрже своје навике, што је и разумљиво будући да је то њихов вишедеценијски начин живота, а млађи то тешко прихватају или никако не прихватају, што је опет разумљиво, јер они одрастају у другом времену, у којем се поштују друге вредности.

У тим, условно речено, несугласицама „трпи“ традиционална култура, а у оквиру ње – и празнични, односно календарски обичаји. Можда је тренутну ситуацију у том погледу најбоље објаснио један од сеоских свештеника: старији су остарили и многе ствари заборавили, средња генерација није довољно или није скоро ништа научила у међувремену, а млади, и да хоће, немају од кога да науче.

На основу анализе промена форме може се закључити да друштвена компонента обичаја постоји, а исказује се кроз жељу за окупљањем чланова домаћинства у појединим ситуацијама – одржавајући традицију, али и прихватајући иновације.

Главни носиоци улога у прослављању јесу припадници старије генерације, којима је стало да се бар

већина обичаја обележи, па су они и најзаслужнији за одржавање континуитета годишњих обичаја.

Млађи се све ређе прихватају понеког задужења, што наводи на закључак да им није много стало до тога да ли ће се традиција обележавања обичајног дела празника и даље наставити, јер они имају свој живот и свој однос према традицији и празновању.

Занимљив је, на пример, однос испитаника према обнављању постова: *Ма какви потреба и везаност за цркву. То је мода. Девојкама је то прилика да ослабе. Тако најлакше издрже дијету*.[218] Слично запажање има и један од сеоских свештеника: *Постови се данас држе као део фолклора, помодарства, дијете и, на крају, духовности. Већина становника и не зна да наброји све постове. Правилан однос према посту и праву припрему за причест зна и поштује изузетно низак проценат становника*.

Како је већ поменуто, годишњи обичаји се углавном обављају у домаћинству. У традиционалном моделу, у оквиру прослављања се задржава постојећа (наслеђена из претходног периода) подела функција (задужења) у припремама и обележавању годишњих обичаја. То би значило да се обичајима учвршћују наслеђени односи на нивоу породице, али се, исто тако, поштовањем годишњих обичаја регулише и однос породице, као микројединице, са широм друштвеном, односно сеоском заједницом.

Исто тако, у периоду који покрива традиционални модел, али и у једном периоду после њега, уочава се да су се путем обичаја одржавали и учвршћивали сродднички и несродднички односи, најчешће у оквиру исте сеоске заједнице, а много мање са сеоским заједницама из

[218] Испитаници су узраста од 20 до 40 година.

окружења. Ови сродннички и несродннички односи се успостављају, али и одржавају током читаве године, или само у одређеним временским интервалима, док поједини трају током читавог живота. Овим односима су успостављена и регулисана одређена правила понашања која су функционисала као врста образаца. Најизраженији у овом смислу јесу:

а) породични,

б) родбински и

в) комшијски односи.

Породични односи. Понашање укућана било је у зависности од тога шта је појединим обичајним радњама требало осигурати (заштита, плодност, здравље, напредак и сл.). У обављању појединачних радњи, у оваквим ситуацијама, свако је знао које је његово задужење.

Из тих разлога није била пожељна посета страних лица на поједине празнике, чак се и на одређене начине и избегавала (нпр. на Бадње вече, Божић, Покладе). Међутим, на поједине празнике се посета, пак, прижељкивала (нпр. на Светог Игњата се обично прижељкивао долазак неког детета или вредне особе; на Божић се очекивао долазак полаженика). Поједини празници нису могли да се прославе без посећивања. То су биле прилике када се гости нису само прижељкивали, већ су се и наручивали (нпр. породична и сеоска слава).

У време обележавања обичаја сви су се трудили да забораве на евентуалне породичне несугласице. То се нарочито односило на родитеље и децу. Деца су у појединим приликама очекивала да добију поклоне (нпр. на Материце – од мајке, на Очеве – од оца, за Божић – од свих), а за породичну славу и Васкрс обично се куповала нова гардероба (или бар неки њен комад) за укућане, а најчешће само за децу.

Поштовањем својих задужења у обележавању годишњих обичаја и њиховим обављањем, свако од чланова породице је задржавао и континуитет одређених обичајних радњи, али и породичних односа. Следећи задужења која су се одржавала и преносила с генерације на генерацију, поштовала се и породична хијерархија.

Због процеса који су се одвијали на ширем друштвеном плану и претходно поменуте трансформације породице, долази до промена не само у породичним односима, већ се мења и однос према одржавању календарских обичаја, а што се манифестује, поред осталог, смањењем учешћа припадника средње и млађе генерације у појединим обичајним радњама. Ово је нарочито било изражено током седамдесетих и осамдесетих година прошлог века.

Родбински односи. Не само у овом периоду, него и касније, одржавањем обичаја одржавали су се и учвршћивали родбински односи, ближих и даљих сродника. Посећивања су била обавезна о породичној слави, малој слави (*преслави*), сеоској слави. За ова посећивања било је обавезно позивање. Посећивања је било и на други дан Васкрса, када су рођацима ношена бојена јаја. Сроднички односи су се одржавали и на тај начин што су се евентуални дугови враћали до одређених празника у години. По овој врсти обавезе, најпознатији празник је Божић.

Комшијски односи. У првом периоду, односно – према тзв. традиционалном моделу, добросуседске и комшијске везе су уопште, а не само током празника, биле много више одржаване него што је то бивало у каснијем периоду.

Комшијског посећивања је било највише о породичној слави и Васкрсу. На поједине друге празнике било их је такође. Наводим пример Светог Илије, када су деци дељени *пурењаци*, одн. кувани млади кукуруз. На

Материце су деца одлазила да симболично вежу неку старију комшиницу, очекујући од ње *откуп* (најчешће су то биле бомбоне и воће). Током седамдесетих година постепено слаби овај вид *посећивања*, да би се у каснијем периоду скоро изобичајио.

Годишњи обичаји се не одвијају изоловано од свакодневног живота. У односу на њих је друштвена заједница, а у оквиру ње и породица, одређивала ритам свакодневних обавеза. Према појединим празницима су се започињали, али и завршавали одређени послови током године. Зато је и однос појединца и заједнице према одржавању празничних обичаја, нарочито у временима када је опстанак колектива зависио од сопствене производње, био одраз поштовања традиције, али и страха за сопствено преживљавање. Потреба за организацијом и редом обавезивала је припаднике уже или шире заједнице на поштовање одређених *формула*, посебно у празновању, јер је свако одступање изазивало стрепњу од неизвесне будућности. Обичаји су били механизам којим је сегментирана година, али и уношен ред у друштвени живот заједнице.[219]

Сеоска обичајна пракса. Свако друштво, да би задовољило одређене потребе својих чланова, ствара културу која одсликава навике и потребе саме заједнице. Стога и одређене разлике које се уочавају у оквиру мањих друштвених (сеоских) заједница представљају производ, пре свега, тих потреба. Међутим, стварањем културних феномена не тежи се само задовољавању општих потреба једне друштвене заједнице, већ и специфичних потреба њених

[219] У годишњим обичајима садржана је древна идеја о цикличном обнављању света (Mirča Elijade, *Mit i zbilja*, Zagreb 1970), а што се огледа у потреби стварања временских циклуса оличених у ритуалима (Edmund Lič, *Klod Levi-Stros*, XX vek, Beograd 1972, 25).

саставних делова. „Стога се мора поћи од претпоставке да сеоски обреди, као културни производ једног села, могу да буду средство за задовољавање општих потреба сеоске заједнице али, исто тако, и потреба појединих домаћинстава и, најзад, потреба појединаца.“[220]

У структури сеоских обреда манифестује се потреба друштвене заједнице у целини. Свако појединачно сеоско домаћинство, као саставни део одређене и омеђене целине, кроз одређени вид сеоских окупљања остварује своје интересе, али испуњава и заједничке потребе на нивоу читаве сеоске заједнице.

Како је то већ поменуто, подавалска села су у послератном периоду чиниле породице које су, свака за себе, биле самосталан извор сопствене егзистенције. У таквим околностима, календарски обичаји су били кохезиони елемент не само у погледу окупљања, већ и у погледу задовољавања одређених друштвених потреба чланова породице. Тако су у испитиваним селима, у периоду после Другог светског рата, годишњи обичаји који су одржавани на нивоу сеоске заједнице имали за циљ задовољавање општих потреба сеоске заједнице, али такође и потреба појединих домаћинстава, а у оквиру њих – и потреба појединца. То би значило да се одржавањем годишњих календарских обичаја на нивоу села тежило задовољавању општих потреба (тј. потреба читаве сеоске заједнице) кроз задовољавање потреба његових саставних делова (породица и појединаца).

Ове потребе су исказиване на два нивоа. На први поглед уочљиво, исказиване су на *манифестном нивоу*, кроз одређене видове окупљања који су, на *латентном нивоу* посматрано, служили као регулатор понашања, а кроз поштовање и учвршћивање друштвених односа на нивоу

[220] Д. Бандић, *Колективни сеоски обреди као културни феномен*, 114.

читаве сеоске заједнице. Стога се оправдано може поставити питање: које су биле потребе подавалских села у испитиваном периоду? Према изложеној емпиријској грађи, годишњи календарски обичаји на нивоу сеоске заједнице одржавали[221] су се у циљу:

а) *сеоског посећивања (гостопримство)*,

б) *забава и дружења*,

в) *сећања на покојнике*.

Сеоско посећивање (гостопримство). Поједине календарске празнике, пре свих – породичну и сеоску славу, обележавају обичаји у чијој се основи препознаје гостопримство[222] као главно обележје празновања, а манифестује се кроз посећивање рођака, комшија и пријатеља. Тако на породичну славу, углавном, долазе комшије и рођаци из села, а на сеоску славу долазе рођаци из суседних села. У традиционалном моделу, ови обичаји су потпомагали учвршћивање родбинских односа. У каснијем периоду, у овом сегменту обичаја долази до промена. Смањује се учешће рођака, најчешће се позивају најближи сродници, али се зато на славске ручкове позивају и колеге са посла и другови и другарице из школе.

Забаве и дружење. На празнике као што су Васкрс, сеоске славе, 2. мај, 7. јул обично се после породичног ручка ишло на вашар у сеоску *порту*, односно на Авалу. Овакво празновање је било у функцији дружења, забаве, уговарања послова, упознавања младих, али и учвршћивања међусобних рођачких и сеоских, односно међусеоских односа. Крајем седамдесетих година потпуно су прекинута

[221] Данас су неке од ових функција делом потиснуте другим потребама, о којима овом приликом неће бити речи.

[222] Dušan Bandić, *Funkcionalni pristup proučavanju porodične slave*, Carstvo zemaljsko i carstvo nebesko, XX vek, Beograd 1997, 239-255.

дружења на Васкрс, а одлазак на Авалу је изобичајен крајем осамдесетих. Одређени видови окупљања постоје за сеоске славе, али ова окупљања немају онај значај који су имала у једном периоду после Другог светског рата.

Сећање на покојнике. У току године – поред других празника – задушнице су најпознатији празници намењени мртвима. Обичај излажења на гробове предака још увек се доста поштује, без обзира на измењени начин живота и обавезе наследника. Међутим, однос према задушницама није исти: највише се поштују тзв. зимске задушнице и Побусани понедељак, а за остале (мада су неке већ и заборављене) се сматра да није грех ако се достојно не обележе.

Током последње деценије прошлог века дошло је обнављања појединих, у ранијем периоду забрањених, па у међувремену постепено потиснутих и заборављених празника, те самим тим и до обнављање обичаја као манифестног облика њиховог прослављања. Како се из разговора могло закључити, обнављањем заборављене обичајне праксе и празновања тежило се да се, пре свега, обнови и ојача нарушени сеоски колективитет, а да се односи на нивоу села, у великој мери нарушени у протеклом периоду, знатније учврсте (обнављање школске славе, литије и сл.). У овим обичајима учествују појединци на добровољном принципу, што се одражава и на број учесника који је, по речима саговорника, сваке године све мањи (нпр. у одржавању литије).

Узроци промена у празновању календарских обичаја

Подручје околине Београда било је током целокупне своје историје изложено најразличитијим утицајима, а промене које су се догађале у животу и култури становника овог подручја била су знатно интензивније и уочљивије него у другим подручјима наше земље. У овом процесу треба

издвојити промене које су се догодиле током 20. века (развој капитализма, потом социјализма, а на крају века и транзиција), јер су оне утицале на корените друштвене и културне трансформације у целом друштву, па и у испитиваним селима. Зато је и неопходно указати на то колико су глобални процеси у виду модернизације друштва, пре свега – индустријализација и урбанизација, утицали на свакодневни сеоски живот, односно, на који начин су ови процеси условљавали промене које су се дешавале у животу појединца и породице.

Савремене друштвене и културне промене, које су захватиле и подавалска села, измениле су традиционалне обрасце живљења, а у тим оквирима – и обичајну праксу. Најважнији чиниоци ових промена, од којих су неки већ и помињани (модернизација, индустријализација, урбанизација, атеизација, деатеизација и др.), испољавали су се кроз опште друштвене процесе и не представљају специфичност само овог простора.

Оно што карактерише подавалска села у деценији после Другог светског рата јесте упућеност на сопствену производњу, пре свега – пољопривредних производа и сточног подмлатка. Затвореност у оквире сеоских заједница резултирала је производњом намирница неопходних за потребе сваког домаћинства. У тако затвореној заједници и у време када су само појединци били привилеговани додатним запослењем ван села, упућеност чланова породице и села на међусобно испомагање била је прилично изражена, али је истовремено и зависност од временских прилика била још увек врло велика. У таквим условима, традиционални начин живота је примаран, а што чини један од предуслова да се празнични обичаји и даље одржавају у наслеђеној форми.

Непосредно после Другог светског рата, прокламована *атеизација* у испитиваним селима још увек није била ухватила дубље корене. У том погледу уочава се њена различита прихваћеност у истраживаним селима, што је

тема за посебно разматрање. На ову чињеницу су казивачи врло често указивали приликом вођења разговора. Од проучаваних села, атеизација је највише захватила становнике Белог Потока, који су – по сопственим речима – имали највише чланова у тадашњој Комунистичкој партији.

Најмањи степен атеизације и највише очуване празничне обичајне праксе уочава се у Зуцама, за чије мештане су казивачи из суседна два села говорили да су *знали да се поставе и сачувају од власти*, при том истичући да је томе допринело, пре свега, сеоско јединство. Мада је и у овом селу било напуштања прослављања обичаја од стране појединаца, већина на то није гледала са одобравањем и углавном су такви случајеви навођени као негативан пример односа према прошлости.

Судећи по празницима који се прослављају у овом периоду, рекло би се да обичајна пракса припада домену тзв. народне културе, са очуваним у великој мери, традиционалним елементима и са слабије израженим односом према Богу и цркви. У овом периоду се одржавају скоро сви наслеђени празници, онако *како је то од старијих остало*. Прописаних правила придржавају се готово сви чланови домаћинства, али и сеоске заједнице.

У деценијама које следе, услед промена које су се дешавале на нивоу друштва у целини и услед све већег утицаја града, традиционални начин живота полако се повлачи пред фаворизованим општим процесима, који се највише осећају у домену породичних односа, мада је породица и даље „чувар“ обичаја.

Значајним поправљањем економског положаја сêла, које започиње већ током педесетих година прошлог века, почињу да се мењају и дотадашње навике и схватања њихових становника. Стално повећавање дохотка околних београдских села условљено је, пре свега, повећавањем стандарда, првенствено од рада изван сеоског поседа.

Економске промене, које су бивале све интензивније, почињу да прате и значајне културне промене. Нарочито је различитим утицајима било подложно радно способно становништво из ових села, које у све већем броју стиче своју материјалну егзистенцију у новоформираним индустријским предузећима. Значи, традиционална културна физиономија села убрзано се мењала, посебно тамо где се у свакидашњи сеоски живот умешао процес индустријализације.

Тако је у селима авалског подручја, као и у делу београдске околине, мада је слично било и у другим сеоским срединама ове области,[223] основа за производњу најважнијих животних намирница био је земљишни посед, који често није задовољавао потребе чланова једног домаћинства (изузев оних минималних). Бити сељак, тј. пољопривредни произвођач, до краја шездесетих година прошлог века било је занимање већине становника сеоских насеља. Одлика ових села, као и већине села тога времена, била је затвореност и самодовољност, пошто је и једно време након рата била изражена нека врста сеоске изолованости од осталог друштва.

У селима су се запажале изражене професионалне разлике, пошто је ово период у коме је још увек релативно мали број становника био радно ангажован ван пољопривреде и имао завршену неку врсту школе. У овом периоду се уочава издиференцираност у оквирима сеоских заједница, која се заснивала на имовинским разликама, односно на величини земљишног поседа у власништву.

Све док је постојао отпор према иновацијама, а што је било изражено и у једном периоду после Другог светског

[223] Видети: Д. Бандић, *Промене у животу и култури становника околине Београда*, 1-90.

рата, сеоска средина се скоро неприметно мењала, па је и сеоска свакодневица имала свој, мање-више устаљен ток. Тако су све потребе, па и културне, стваране и задовољаване у оквиру сеоске заједнице, а преношене су усменом предајом. Већ током шездесетих година прошлога века појединци и њихова заједница задовољавају своје културне потребе стварањем, али и преузимањем, све чешће и више, из Београда – великог градског центра у својој близини.

То значи да је индустријализација у друштву, шире посматрано, утицала на то да се сеоске средине почну убрзано мењати, тако да животни образац који је до тада егзистирао у њиховом животу и свести почиње све више да се разликује од начина живота који је постојао пре започињања индустријализације и потчињавања правилима свакодневице.

Са појачавањем процеса индустријализације, али и са повећаним продором градских тековина у сеоски миље, као и са све већом зависношћу села и његових становника од градских институција и посла изван сеоског атара, све више опада пољопривредна производња. Повећано запошљавање у индустријским предузећима било је један од разлога разбијања аутархичности и изолованости сеоског поседа, па – самим тим – и сеоског начина живота уопште. Започети, као и каснији појачани процеси мигрирања из села (највише према градском центру у својој близини) доприносе да економска основа живота у селима и породици буде све независнија од производње на сељачком поседу, али зато све зависнија од послова у идустрији, трговини, услужним делатностима и сл.

Једна од најважнијих карактеристика околине Београда је та да су до Другог светског рата, као и у једном периоду после њега, на селу претежно живели сељаци, а да у каснијем периоду у социјалној структури села почињу да преовлађују припадници других професија. Појачане мигра-

ције су допринеле повећавању процента непољопривредног становништва у сеоским насељима.

Тако се ситуација из педесетих, када је доминирало сеоско пољопривредно становништво, мења већ после шездесетих година прошлог века, јер је на селу све више становника којима пољопривреда није основно занимање, па можемо рећи да се село све више почиње приближавати граду. Наиме, оно све више постаје отворена друштвена заједница, чиме се ствара несметан пролаз појачаним утицајима из града. На тај начин, у правом смислу започињу и процеси урбанизације читаве београдске околине.

Процеси *индустријализације*, *модернизације*, *урбанизације* и њима слични одразили су се на дотадашњи начин живота, мењањем постојећих и стварањем нових навика. Ови процеси су условили промене које су се манифестовале у различитим сферама живљења, па се тако може уочити следеће:

- Шездесете године прошлог века обележава почетак повећаних миграција, нарочито тзв. *дневних миграција*, које су постале обележје долазећег времена. Њихов утицај на промене у дотадашњем начину живота је значајан.
- Образовање које је до средине педесетих година тек започињало, седамдесетих година је у пуном замаху. Скоро сви који би завршили основну школу настављали су даље школовање уписивањем у средње школе или на факултете. Мало је било оних који се нису даље школовали.
- Долази до веће еманципације женског дела популације, што је омогућило да жена самосталније доноси одлуке.
- Већ од седамдесетих година прошлог века, сва подавалска села су аутобуским превозом повезана са Београдом, на који су својом материјалном егзистенци-

јом све више упућена. Тиме је комуникација са главним градом била не само олакшана него и убрзана, па су и промене у начину живота бивале све интензивније.

- Радио, телевизија, новине постају део свакодневице, а не само привилегија појединаца, мада је телефонска комуникација остала привилегија појединаца све до почетка деведесетих година прошлог века.

Како је већ напред поменуто, близина града је допринела да се традиционална аутономија села, која је почивала на самодовољној производњи и социјалној затворености, потпуно укине, али не и сви њени облици у потпуности, пошто је индустријализација, као један од генератора развоја града, деловала на пољопривредну производњу. Град је утицао на то да се културна аутономија села промени, али не и да се у потпуности изгуби, већ само да се прилагоди новонасталим околностима. То је чињено постепено, добрим делом уз велику помоћ мас-медија и тржишта. Међутим, пре појачаног утицаја медија на традицонална схватања, заслуга за преображај сеоских приградских насеља свакако припада *миграцијама*, пре свега – тзв. *дневним миграцијама*,[224] које су на одређени начин биле генератор непосредних промена, пре свега због промене дневног ритма становника, који су и били главни актери у овим процесима.

Побројани процеси, али и они на које овде није указано, а на одређени начин су утицали на свакодневни живот испитиваних насеља, већ више од две деценије обликују свакодневни живот становника подавалских села, одражавајући се на многе старе и нове навике, па и на однос према одржавању празничне обичајне праксе.

---

[224] М. Ивановић-Баришић, *Дневне миграције и њихов утицај на сеоску свакодневицу*, 439-443.

Празнични обичаји који се одржавају у садашњем периоду, тј. у времену у коме је вршено истраживање, једним делом су престали да се изводе, или су „преживели“ одређене трансформације и настављају да се одржавају у нешто измењеном облику. Али постоји велика вероватноћа да ће се још неки празнични обичаји потпуно изобичајити, док ће код појединих доћи до даљег редуцирања, без обзира на чињеницу да је током деведесетих година прошлог века изражен „поновни повратак традицији“.

Због промена које су се догодиле на друштвено-економском плану, као и због економске кризе која је касније из свега тога произашла суочени, смо са чињеницом да прежици традиционалног начина живота, оличени у празничним календарским обичајима, постају мање пожељни за млађу генерацију. Обичаји постају нешто што је, по њиховом схватању, време прегазило као оличење нечег старог и конзервативног.

У периоду деведесетих година, чије је почетке обележила ревитализација религије и религијских осећања, приметно је код сеоског становништва израженије окретање цркви, што је потенцирано у скоро свим обављеним разговорима. Запажа се и већа посећеност црквених здања, мада још не у оној мери у којој би то месни свештеници желели. Увек се наглашава да однос према цркви мењају помало сви, а нарочито млађа и средња генерација. Томе доприноси и грађење нових цркава у селима у којима их раније није било. Почетком деведесетих година прошлог века започета је изградња цркве у Зуцама, која је у функцији од 1995. године. Такође, 2004. године започело се са изградњом цркве у Пиносави. Бели Поток је једино село у коме постоји црква у целом истраживаном периоду, пошто је саграђена још у другој половини 19. века.

Поред осталих, и ови фактори су, у садејству са израженијим наступом свештенства током поменутог периода, условљавали промене у садржини празничне

обичајне праксе која је раније постојала у народу, али су довели и до предвајања прослављања, јер све већи број грађана започиње обележавање празника, поготово већих, службом у цркви, да би га касније наставила код куће. Да ли је то ипак само мода, како су поједини казивачи истицали у разговору, или пракса која ће заживети, то ће показати време, а вероватно и неко будуће истраживање.

У периоду у коме су вршена истраживања, али и једно извесно време пре њега, присутан је процес деатеизације становника, нарочито у селима у којима је утицај Комунистичке партије био више изражен, као што је то било у Белом Потоку. На ову чињеницу су казивачи указивали, напомињући да сада славе и они који то никада раније нису радили (при том су мислили на све годишње обичаје, а не само на породичне славе).

Побројани процеси нису били једини, али њихов утицај је најочитије условио промене функције календарских празника и обичаја у подавалским селима.

Последице урбанизације и везаности за оближњи, велики и најважнији административни центар у нашој земљи јесу многоструке: централизација друштвеног капитала, институција, власти, трговине, културних и образовних установа, вишеструка зависност сеоских заједница од градског центра у коме се подмирују материјалне и културне потребе, регулишу административне обавезе и права и др. Досадашња урбанизација „радикално не укида разлике између села и града већ те разлике преобличава, мења и релативизира. Као што савремени град губи многа традиционална обележја тако исто и данашње село је изашло из своје традиционалне љуштуре. Индустријализација, технолошки и културни развој неумитно су условили промене и у граду и у селу тако да су обе ове социо-просторне структуре превазишле своје раније облике. Продор урбанизације у рурална подручја, измена социјалног, економског и културног живота у селима, мада су елементе

живљења у селима приближили оним у граду, ипак те промене нису потпуно укинуле село као социо-просторну заједницу, као једну постојану целовитост.“[225]

[225] М. Ивановић-Баришић, *Дневне миграције и њихов утицај на сеоску свакодневицу*, 182; Živan Tanić, *Beogradska predgađa i prigradska naselja*, Centar za sociološka istraživanja, Beograd 1989, 174.

Закључак

На основу емпиријске грађе, изложене у првом делу рада, сачињена су два модела ради лакшег сагледавања промена насталих у прослављању празника и празничних обичаја у току једне године. Ове промене су праћене кроз два пресека: 1. до шездесетих година после Другог светског рата и 2. од 1997. до 2003. године. Током истраживања, поред тежње да се сакупи што више емпиријског материјала, тежило се и уочавању промена насталих у периоду омеђеном истраживањем, а то је друга половина 20. века. Циљ истраживања је био да се утврде, дакако у мери којој грађа то дозвољава, промене настале у садржају празновања, али и значај који су празници и празнична обредна пракса имали у ранијем периоду, и који имају у садашњим условима. Стога се рад заснива, пре свега, на упоредној анализи прикупљене грађе кроз два формирана модела.

У закључку ћу укратко изложити резултате до којих сам дошла у истраживању и анализи календарских обичаја.

Промене у форми празничних обичаја.

Да би се могле сагледати промене настале у садржају празничне обичајне праксе, било је неопходно одредити параметре који ће се пратитити, али и који веродостојно могу одсликати како претходно, тако и постојеће стање. У ту сврху је издвојено неколико њих, пре свега оних за које сам сматрала да на одговарајући начин могу послужити сврси. Упоредно сагледавање, кроз два пресека релевантна за анализу, елемената који чине основну структуру празничног обичаја – *време прослављања*, *простор одржавања*, *учесници*, *обичајне радње*, *обредни реквизити* – омогућило је

утврђивање насталих садржинских промена у периоду одређеном за разматрање.

Време прослављања. Две су категорије времена биле битне за анализу: а) датумско и б) дневно, односно вишедневно време у прازновању. Анализа је показала да се датумско време задржава или губи у зависности од тога да ли је празник престао да се празнује или се још увек одржава.

Уочава се да су после деведесетих година прошлог века у дневном, односно вишедневном ритму обележавања празника настале одређене промене: нпр. печеница се скоро по правилу коље и пече на Бадњи дан, полаженик не долази више рано изјутра, Божић се *не износи* пре сунца, јаја се не боје искључиво на Велики петак, за сеоске и породичне славе се углавном спрема вечера а не ручак, услава се на Божић и славу све чешће помера иза поднева итд.

Вишедневни празници су изобичајени или су редуцирани, као нпр. Бела недеља, која се свела само на празновање суботе.

Време за обављање појединих обичајних радњи се такође помера, пошто се прилагођава обавезама које имају извршиоци појединих делова обичаја. Примећује се много више флексибилности у обављању обичаја него што је то било у ранијем периоду. У разговорима се ипак наводило да би требало *тада и тада*, али *ми радимо тако*...

Простор одржавања. Анализа грађе указује на следеће:

а) Постоји задржавање првобитног простора празновања, као што су кућа, двориште, шума, црква, село, и то код одређених празника (нпр. Туциндан, Бадњи дан, Богојављење, Покладе, Младенци, Велики петак, Марковдан, Духови, Блага Марија и др.).

б) Редуцирање простора је карактеристично за оне празнике код којих су се сви обичаји изгубили, па су и празници

временом изобичајени (нпр. Божићни дани), или су изобичајени само поједини сегменти обичаја (нпр. деца не иду на Материце у комшилук, маскирана деца обилазе само један део села, не иде се на Васкрс на игранку итд.). Празници се и даље поштују, али као црквени или државни празници (на пример: Света Варвара, Свети Игњат, Видовдан, 1. мај).

в) У односу на ранији период прослављања, појављују се нова места на којима се празници одржавају, као што су школа, црква, шири сеоски простор, а што је повезано са обнављањем обичаја током деведесетих година прошлог века (Свети Сава као школска слава, литија, Српска нова година).

Упоредна анализа формираних модела прослављања годишњих обичаја показала је да се већина њих – како раније, тако и данас – одржава у оквиру породичног домаћинства (нпр. Бадњи дан, Божић, Богојављење, Младенци, Цвети, Васкрс, Свети Илија, породичне славе и др.), а у знатно мањем обиму то се чини у оквиру сеоског атара (нпр. Бадњи дан, Ђурђевдан, Задушнице, сеоске славе, породичне славе).

Промене које су се догодиле у календарским обичајима који су одржавани у оквиру сеоске заједнице представљају резултат промена које су се догодиле на нивоу породице као уже целине и све мањег интереса појединца да се обичаји одржавају у континуитету. Тако долази до нестајања читавог обичаја (нпр. лазарице, Бела недеља – маскирање и љуљање на јавним местима), или само неких његових делова (нпр. излазак у порту на Васкрс, ђурђевдански уранак, излазак на Авалу на вашар).

Такође, деведесетих година прошлог века, на већину празника, се изјутра одлази на службу у цркву, па се после тога наставља са извођењем обичајних радњи код куће, у зависности од тога који се празник слави.

Учесници. Током друге половине прошлог века дошло је до извесних промена у садржају у календарских обичаја, а што се одразило и на учеснике, односно извршиоце обичајних радњи. Најчешћи извођачи појединих обичаја су *домаћин, домаћица, мајка, отац, деца, полаженик, гости* и *становници села*. Улоге су у оба модела идентичне код оних обичаја који се и даље одржавају.

Међутим, изобичајавање целог обичаја или појединих његових делова смањило је број и врсту извршилаца (нпр. момци и девојке не беру биље на Ђурђевдан, млада *не полази* родитељску кућу на Младенце, јаја боји и млађа особа итд.).

Обновљени обичаји су, на известан начин, проширили број и врсту учесника и извршилаца празничних обичаја (у обележавању школске славе учествују свештеник, родитељи и деца; у литији учествују свештеник, колачар, старији и деца; у Врбици учествују свештеник, деца и родитељи итд.).

У савременој варијанти прослављања појединих обичаја запажа се и преузимање улога. Због честих одсуствовања мушкараца од куће, њихове улоге у настављању одржавања обичајне праксе често преузимају жене. С друге стране, смањивањем броја чланова породице, старији (подједнако и мушкарци и жене), када остану сами, приликом обележавања појединих празника преузимају женске, односно мушке улоге.

Обичајне радње. Упоредна анализа обичајних радњи према моделима показује следеће:

а) Изобичајиле су се код оних празника који се више не празнују.

б) Редуцирале у мањем или већем обиму код већине празника. Овај процес је уочљивији код оних празника код којих је и у ранијем периоду било мало обичаја (нпр.

Свети Игњат, Крстовдан, Свети Трифун, Чисти понедељак, Младенци, Видовдан, Преображење и др.). Код празника које је карактерисала богатија обичајна пракса, редукција појединих обичајних радњи не ремети значајно утисак о њиховој целовитости (нпр. Бадњи дан, Божић, Богојављење, Васкрс, Ђурђевдан, Свети Илија, породичне славе, сеоске славе итд.).

в) Промене у начину живота током испитиваног периода допринеле су да дође до замене појединих делова обичаја сличнима (на пример, на Божић се умива водом из водовода, а не изворском водом, ручак на породичној и сеоској слави замењује се све чешће вечером итд.).

г) Појављивање нових обичајних радњи повезано је најчешће са обнављањем обичаја (литија и школска слава).

Обичајне радње се задржавају и обављају захваљујући, пре свега, старијој генерацији, која доприноси томе да обичаји, бар донекле, задрже континуитет у одржавању.

Обредни реквизити. Празновање и одржавање обичаја је незамисливо без одређених реквизита којима се учесници помажу у извођењу појединих обичајних радњи. Задржавање или нестајање обредних реквизита зависило је, пре свега, од значаја који је дати обичај имао у испитиваном периоду. Навешћу најчешће употребљаване реквизите који се користе током извођења обичаја: различито дрвеће, биље, животиње, предмети, поврће, воће, хлеб, тамјан, свеће и др.

ꕥ ꕥ ꕥ

Анализа релевантних елемената показује да се између два периода која су представљала основу за истраживање (непосредно после Другог светског рата и током последњих неколико година) догађало следеће:

1. Празнични обичаји задржавају се највећим делом;

2. Долази до промена у празничној обичајној пракси због редукције појединих обичајних радњи;
3. Долази до потпуног губљења празника, па самим тим и обичајне праксе;
4. Долази до губљења празничне обичајне праксе, али се наставља са поштовањем празника као црквеног свеца;
5. Уводе се нови празници.

Поновно враћање вери променило је донекле и однос према обичајима. Тако су обновљени поједини обичаји који се у послератном периоду нису одржавали, као што су литија и школска слава. Интересантно је запажање појединих саговорника да је на почетку (тј. када су обичаји тек обновљени) много више мештана присутвовало њиховом извођењу него, на пример, у првим годинама овог века. И како рече један од казивача: *Сваке године се народ све више осипа.* Да ли се то, у ствари, потврђује, старо правило да се код нашег народа врло брзо задовољи „жеђ“ за нечим што је у ранијем периоду било забрањено?!

Промене функција празничних обичаја.

Праћење промена функција обичаја подразумевало је да се оне посматрају:

1. на нивоу породице и појединца и
2. на нивоу шире сеоске заједнице.

Промена функција празничних обичаја одржаваних у оквиру породице. Посматрањем годишње обичајне праксе која се одржава у оквиру породице може се констатовати да су промене уочљивије на функционалном него на формалном нивоу.

Основне функције календарских обичаја, који се одржавају у породици према формираним моделима редуциране су у појединим сегментима.

1. Одржавање одређених обичајних радњи у којима се препознаје *магијска пракса* имало је за циљ обезбеђење задовољавајућих природних услова који су од важности за сопствену производњу. Одржавањем магијске праксе изражава се тежња појединца и заједнице да утичу на природне појаве на – по њиховом мишљењу – најприхватљивији начин. То је и разумљиво с обзиром на то да су дотадашње сеоске заједнице биле прилично затворене и упућене, пре свега, на сопствену производњу и потрошњу материјалних добара.

   У савременом моделу, магијско-религијска функција обичаја готово је изгубљена. Поједине магијске радње се и даље одржавају, али не зато што се верује да ће оне помоћи, већ зато *што се то тако ради*, мада представници старије генерације знају да објасне зашто су се оне обављале.

2. Годишњи обичаји су углавном одржавани у оквиру породице (домаћинства), чиме се, кроз одређена задужења, доприносило *учвршћивању породичних односа*. Присуствујући прослављању обичаја и обављајући одређене празничне обичајне радње за које су задужени, чланови заједнице се заправо удружују ради остварења заједничких циљева (осигуравање плодности и беријетa, учвршћивање комшијских и рођачких односа, забава и дружење).

Између два периода узета за анализу била је поремећена интеграција на нивоу породице због немогућности присуствовања одржавању појединих обичаја. Током последње деценије прошлог века, празници као Божић, Васкрс и породична слава постали су нерадни дани,

чиме је већини становника испитиваних села омогућено да их у бројно смањеној породици обележи.

У међувремену су делом редуцирани и празници у којима се осећала већа упућеност на родбинске (нпр. породичне и сеоске славе) и комшијске везе (нпр. Материце). Празници остају, али се обележавају само у кући (породици), односно, посећују се само најближи рођаци. С друге стране, круг званица се проширује на пријатеље и познанике са којима је породица у добрим односима.

Потреба за интеграцијом није престала нити нестала, али одржавање обичајне праксе није њен једини вид. Жеља за дружењем је и даље изражена, али кроз другачије видове окупљања (обичаји животног циклуса). Обичаји годишњег календарског циклуса немају више онај окупљајући значај као у ранијем периоду. Показатељ да су ствари измењене јесте и то што долази до поларизације у извођењу обичајних радњи, а што се огледа у различитом приступу млађе и старије генерације наслеђеним обичајима.

Једно од обележја наше (али не само наше) друштвене стварности јесу и промене. Између два периода одређена за анализу дошло је до редуцирања појединих обичајних радњи услед различитих промена које су се догодиле током друге половине прошлог века. У овом периоду, млађи чланови породице се школују у граду са тежњом да се тамо запосле и тиме обезбеде своју материјалну егзистенцију. Средња генерација је запослена, чиме је променила не само свој друштвени положај него и функционисање своје породице. Нове околности захтевају прилагођавање и промене у породичним односима. На тај начин долази до видљиве структурне реорганизације, пошто дотадашња подела задужења по полу и узрасту постаје једноставно неодржива. Важније функције у породици преузимају они чланови који немају обавезе изван села, а то су најчешће жене које нису запослене, мушкарци након одласка у пензију и деца предшколског узраста, чиме се

породица прилагођава новонасталим околностима, али и потребама својих чланова.

Промена функције празничних обичаја одржаваних у оквиру сеоске заједнице. После Другог светског рата, годишњи обичаји одржавани на нивоу села задовољавали су опште потребе сеоске заједнице, али исто тако и потребе појединих домаћинстава, а у оквиру њих – и потребе појединца.

Одржавање календарских обичаја на нивоу сеоске заједнице имало је за циљ задовољавање општих потреба читаве те заједнице, првенствено кроз задовољавање потреба њених саставних делова – породица и појединаца.

Ове потребе су исказиване на два нивоа: 1. на манифестном нивоу, кроз одређене видове окупљања; 2. на латентном нивоу су ови обичаји служили као регулатор поштовања и учвршћивања друштвених односа у оквиру читаве сеоске заједнице.

Данас су ове функције обичаја скоро у потпуности нестале, јер окупљања, на пример, на дане сеоских слава нису ни изблиза фактор зближавања као што су била у ранијем периоду.

Промене које су се догодиле у годишњим обичајима, одржаваним у оквиру сеоске заједнице, резултат су промена у породици и све мање заинтересованости њених чланова да се поједини обичаји и даље одржавају. То би значило да су се промене у породици одразиле и на село као ширу заједницу (али и обрнуто), па самим тим и на поједине обичаје, чиме слаби не само поштовање дотадашњих норми понашања, већ и интегративна функција коју су ови обичаји, доскоро имали.

Узроци промена календарских празника и обичаја.

Губљење обичаја, делимичне промене или ревитализација календарске обичајне праксе представљају резултат промена које су се у нашем друштву одигравале у периоду после Другог светског рата. Промене у празновању су одраз друштвено-економских процеса у читавом друштву, па и у испитиваним селима као његовим саставним деловима.

Савремене друштвене и културне промене које су захватиле и подавалска села измениле су традиционалне обрасце живљења, а у тим оквирима – и празничну обичајну праксу. Модернизација (са индустријализацијом и урбанизацијом), затим атеизација, па деатеизација, односно ревитализација религије, само су само неки од најважнијих чинилаца промена о којима је било речи, а испољавали су се кроз опште друштвене процесе и нису специфичност само овог простора.

Проучавање промена у обичајима не може се издвојити из контекста посматрања целокупних догађања, на ширем друштвеном плану, током друге половине прошлог и почетком овог века.

На промене у празновању календарских празника и обичаја највише су утицали већ поменути, глобални друштвени процеси, који су се одвијали између два испитивана периода, а посебно треба издвојити: а) *атеизацију* на почетку испитиваног периода б) покушаје *ревитализације вере* на крају испитиваног периода и в) *урбанизацију* – шире посматрано. Ови процеси су се различито одразили на задржавање, односно престанак одржавања календарских обичаја, како на нивоу породице, тако и на нивоу села.

Непосредно по окончању Другог светског рата успостављају се нови друштвени односи којима се у

потпуности раскида са наслеђем претходне државе, па и са црквеним наслеђем. Резултат нове државне политике јесте и званично прокламовање *атеизације*, која за последицу има велике промене у схватањима становништва у односу на наслеђену традиционалну културу, па и на празновање као један њен део. Неопходно је истаћи да истраживања показују да процес атеизације није захватио сва испитивана села са истим интензитетом. На степен њене прихваћености, односно неприхваћености, утицале су, пре свега, месне власти.

Почетком деведесетих година прошлог века српско друштво је, поред других промена, захватио и процес ревитализације религије. Уочљиво је било јавно испољавање религијских осећања у знатнијој мери, као и повећано посећивање цркава, и то не само у време празничних служби. Многи житељи испитиваних села почели су у ово време да мењају свој однос према цркви и црквеном учењу. За промену односа је од значаја и грађење нових цркава у селима у којима их у ранијем периоду није било.

Поред општедруштвених процеса, на промене у годишњим обичајима утицала је, делом, и генерацијска и полна поларизација. Тако, стицајем различитих друштвенокултурних околности, заслужни за одржавање празничне годишње обичајне праксе у садашњим условима бивају, припадници старије генерације, односно сељани рођени између два светска рата.

Илустрације

Слика 1: Панорама
Ранко Баришић, 1980.

Слика 2: Сеоска црква у Зуцима
Ранко Баришић, 1997.

Слика 3: Бадњак
Ранко Баришић, Зуце, 1998.

Слика 4: Бадње вече – трпеза
Милина Ивановић Баришић, Зуце, 1998.

Слика 5: Полаженик
Сања Цветић, Пиносава, 2000.

Слика 6: Богојављење – освећење воде
Милина Ивановић-Баришић, Зуце, 1997.

Слика 7: Богојављење – узимање освећене воде
Милина Ивановић-Баришић, Зуце, 1997.

Слика 8: Задушнице
Милина Ивановић-Баришић, Зуце, 1998.

Слика 9: Врбица
Ранко Баришић, Бели Поток, 2000.

Слика 10: Врбица
Ранко Баришић, Бели Поток, 2000.

Слика 11: Ускршња јаја
Милина Ивановић-Баришић, Зуце, 1998.

Слика 12: Ђурђевдан
Ранко Баришић, Зуце, 1998.

Слика 13: Ђурђевдан
Ранко Баришић, Зуце, 1998.

Слика 14: Литија
Ранко Баришић, Зуце, 2002.

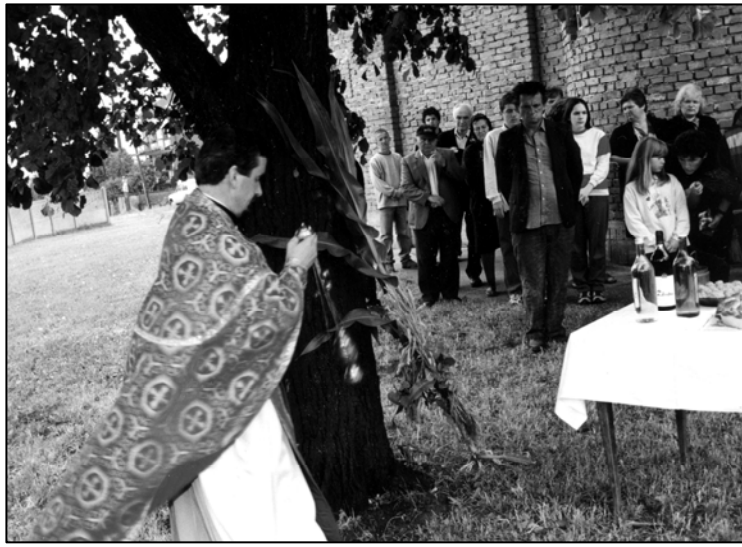

Слика 15: Литија
Ранко Баришић, Зуце, 2002.

Слика 16: Литија
Милина Ивановић-Баришић, Зуце, 1998.

Слика 17: Литија
Ранко Баришић, Зуце, 2002.

Слика 18: Сеоска слава
Ранко Баришић, Зуце, 2002.

Слика 19: Слава – Ђурђевдан
Ранко Баришић, Зуце, 1998.

Слика 20: Славска трпеза – Ђурђевдан
Ранко Баришић, Зуце, 1998.

Слика 21: Слава – Свети Никола
Ранко Баришић, Зуце, 1998.

Слика 22: Слава – Свети Никола
Ранко Баришић, Зуце, 1998.

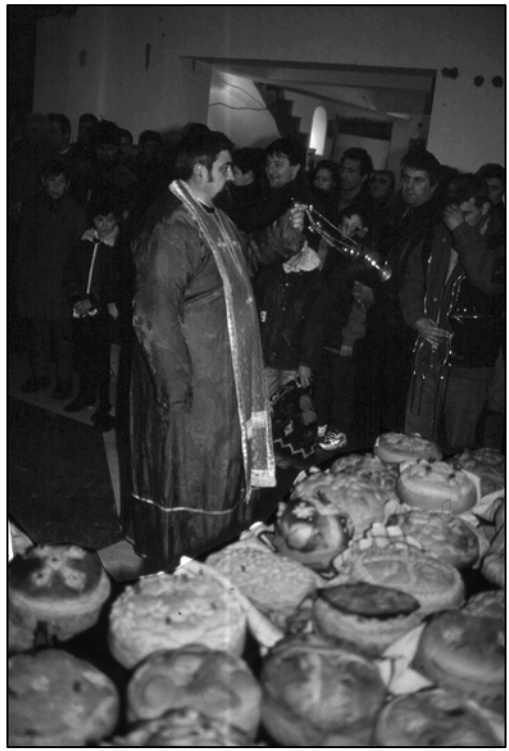

Слика 23: Славски колачи – Свети Никола
Ранко Баришић, Зуце, 1998.

Слика 24: Сечење колача – Свети Никола
Ранко Баришић, Зуце, 1998.

Слика 25: Дизање *уславе* – Свети Никола
Ранко Баришић, Зуце, 1998.

Оквирни упитник за истраживање годишњих обичаја у подавалским селима

Основни подаци о информатору

- Име и презиме
- Година и место рођења
- Време (евентуалног) досељавања
- Занимање и школска спрема
- Породична слава

Општи упитник

- Да ли верујете у Бога? Зашто?
- Да ли заиста верујете да он постоји? Шта вас наводи да у то верујете?
- Да ли се молите Богу? Где? Када?
- Да ли идете у цркву? Када (недељом, празником, или...)?
- Да ли вам свештеник долази у кућу? Када (да свети водицу за Славу, Ускрс...)?
- Да ли радите недељом/празницима? Зашто радите/не радите?
- Да ли се данас више празнује? Који су то празници? Зашто се празнују?
- Како се дели година (летња и зимска половина, или ..., када која почиње)?

Пост

- Шта је пост?
- Зашто се пости?

- Колико има постова? Набројати их.
- Кад се још пости? Навести дане и празнике.
- Које су забране везане за период поста?
- Да ли се поштују? Зашто се поштују/не поштују? (свештеник)
- Колико се посећује црква и присуствује служби? Када је то обично?
- Колико се поштују постови? Да ли сви или само неки?
- Да ли се знају сви постови/посни дани?
- Колико се поштују празници/недеља?

Некрштени дани

- Како се називају дани од Божића до Богојављења?
- Зашто се тако називају?
- Шта се догађа тих дана/ноћи?
- Шта је забрањено радити тих дана?
- Да ли забране важе за све или само за појединце?

Месојеђе

- Шта су Месојеђе?
- Који период се тако назива?
- Шта је дозвољено, а шта забрањено радити у ово време?
- По чему је овај период био познат (свадбе, маскиране поворке...)?

Упитник за појединачне празнике

Свети Игњат (2. јануар)

- Постоји ли још неки назив за овај дан? Који?

- Да ли је било важно ко тога дана први улази у кућу? Зашто?
- Ко је био најпожељнији да дође (вредна жена, мушко/женско дете)? Зашто?
- Ко храни кокошке? Где? Којим житом? Зашто?
- Има ли тога и данас? Ако нема – зашто? Када је изобичајено? Да ли старији можда то одржавају?

Туциндан (5. јануар)

- Зашто се назива Туциндан?
- Шта се ради тога дана (коље печеница, или…)?
- Шта се није смело радити тога дана (да се туку деца…)? Зашто?

Бадњи дан (6. јануар)

- Да ли се неке ствари склањају из куће (шта се радило са столицама, малим столовима, синијама, метлом, лопатом за ђубре, џарачем)? Да ли се кућа/двориште посебно припремају? Зашто?
- Да ли се припремала већа количина дрва и хране за стоку? За колико дана? Зашто?
- Да ли су сви послови морали бити завршени пре уношења бадњака и сламе? Зашто?
- Да ли се након уношења Божића чистила кућа/двориште? Зашто се чистило/није чистило?
- Где су стављани остаци од јела? Кад су изношени из куће? Где су бацани?
- Да ли се склањало јело са божићне трпезе? Зашто јесте/није?
- Да ли се смело позајмљивати из куће? Ако да – шта? Ако не – шта (со, ватра, вода) и зашто?
- Да ли су се позајмљене ствари морале вратити до Божића? Зашто?
- Да ли се закључавају улазна и дворишна врата? Када? Зашто? Када се откључавају?

- Да ли су куповане ствари за Божић („да се принови Божић“)? Ко купује (домаћица)? Шта се купује (обично посуда)?
- Да ли су деци/старијима давани поклони? Ко даје? Зашто?
- Да ли се ишло на гробље? Коме? Када?

обредни хлебови

- Како се зову хлебови који се месе за Божић?
- Када се месе (ујутру, или…)? Ко их меси?
- Од ког брашна и од које воде?
- Коме се све намењују? Како се и чиме украшавају (слово, тесто, босиљак, црвени конац…)?
- Да ли се месило тесто између Божића и Богојављења? Зашто јесте/није?
- Да ли је обавеза да се на Бадње вече начну сви хлебови? Који се хлебови не дирају?

бадњак

- Где се набавља бадњак (шума, луг, или…)? Да ли се сече, или…? Чиме се сече?
- Ко сече?
- У које време се сече?
- Које дрво се сече?
- Да ли се пази на коју ће страну пасти? А раније? Да ли се узимао први ивер? Ако јесте шта се радило са њим. Зашто? Да ли се пре сечења посипа/посипао житом или чим другим? Зашто?
- Где се ставља кад се донесе кући?
- Колико се бадњака уноси у кућу?
- Када се уноси?
- Ко га уноси? Како и чиме га држи (рукавице на рукама…)?
- Где га ставља/стављао кад га унесе?
- Шта каже кад улази? Ко га дочекује и како и шта се изговара том приликом (посипа се житом…)?

- Да ли се преливао вином или чим другим?
- Да ли се „чува“ док не прегори?
- Да ли се оглашава пуцањем?
- Да ли се, колико дуго и зашто чувају прегорели делови бадњака?
- Шта се с њим ради после Божића (где и зашто се ставља)?

јелка

- Да ли се кити јелка?
- Када? Докле се чува?
- Од када се кити јелка?

слама

- Ко уноси сламу и у чему?
- Када се уноси? Шта се том приликом говори?
- Шта ради са њом онај ко је уноси, а шта раде укућани?
- Где се ставља?
- Да ли се и чиме посипа и где? Ко то ради? Шта при том говори?
- Да ли се ставља на сто? Чиме се прекрива?
- Памти ли се постављање вечере на поду? Када је то престало?
- Да ли су се какав алат или сточна опрема уносили у кућу (секира, коњска опрема…)?
- Колико слама остаје у кући? Када се износи? Где се ставља?
- Шта се ради после Божића са њом?
- Шта се ради/радило са столњаком (чува се и износи по летњем невремену)?
- Шта се ради са метлом којом се чисти? Шта се радило раније?

бадња вечера

- Да ли се пости на Бадњи дан? Да ли се током дана нешто једе?
- Ко присуствује бадњеданској вечери (сви укућани, или…)? Ко је присуствовао некада?
- Да ли се врата и улазна капија закључавају? Зашто?
- Да ли се кућа кадила тамјаном? Шта се том приликом изговарало? Да ли се читала посебна молитва?
- Колики број јела је припреман (паран/непаран)?
- Која се јела припремају?
- Која су јела обавезна?
- Да ли се бацају ораси у углове? Ко их баца? Зашто? Шта се том приликом говори?
- Колико дуго остају у угловима? Ко их купи? Шта се ради с њима?
- Да ли се ораси ломе током божићних дана? Ако не, зашто?
- Да ли се употребљава мед? Када? Зашто?
- Да ли се печеници стављала јабука у уста? Ако да, зашто? Шта се радило са њом?
- Какав се хлеб јео ("божићни колачи")? Да ли се сваки начињао? Који није? Зашто?
- Шта се служи од пића (вино, ракија, или…)?
- За шта се употребљава вино током Божића (преливање колача, умивање, ујутру уз мед, …)?
- Чиме се „гасио" бадњак кад прегори (преливао се вином)?
- Када се пали божићна свећа? Колико их је? Где стоје?
- Чиме се гаси божићна свећа? Шта се с њом ради после Божића?
- Да ли се пре почетка вечере чита молитва? Ако да, ко чита?
- Чиме се јело? Да ли је било забрањено користити нешто од посуђа (виљушке)? Зашто?
- Шта се догађа са предметом који током вечере падне на под?
- Сме ли се разговарати током вечере? Ако не, зашто?

- Где се поставља/постављала вечера (соба, кухиња)?
- Да ле се после вечере склања употребљено посуђе? Да ли се пере? Зашто се пере/не пере?
- Да ли се склања храна са стола?
- Да ли се током вечери (после „уношења Божића“) сме излазити напоље? Зашто се сме/не сме? Ако да, ко и зашто излази?

Божић (7. јануар)

- Шта се прво ради/радило на Божић ујутру (иде се по воду…)?
- Где се узима вода и како се назива (неначета…)?
- Да ли се посипа житом? Шта се при том говори/говорило? Да ли се при доношењу воде са извора/бунара чиме дарује (баца новац…)?
- Да ли се водоноша дочекује? Ко га дочекује? Како (посипа житом…)?
- За шта се употребљавала донета вода (мешење чеснице…)?
- Чиме се умивало на Божић ујутру? Да ли се лице брисало и чиме? Ако није, зашто?
- Шта се прво узима од хране? Чиме се омрсује? Да ли је важно ко ће први да се омрси?
- Да ли се нешто коље на Божић (кокош, петао)?
- Да ли је/је било за наступајућу годину важно какво је време на Божић?
- Да ли је било и каквих гатања (удаја, женидба, смрт…)?
- У које време се служи ручак? Ко му присуствује?
- Да ли се пре ручка каде просторије? Које? Ко то ради?
- Да ли се изговарала каква молитва? Ко је изговара?
- Шта се спрема за божићни ручак?
- Да ли се меси чесница? Од каквог брашна? Ко је меси? Описати поступак?
- Да ли се коље божићна печеница.? Ко је коље? Када? Где се пече?

- Да ли се стављање печенице да се пече оглашавало пуцањем? Ко то ради?
- Да ли се јела глава? Ако не, зашто? Шта се радило са њом?
- Да ли се гатало са плећком печенице? Ако јесте, како?
- Шта се ради/радило са костима?
- Да ли се на Божић пале свеће? Колико њих? Како се називају (божићне, или…)?
- Ко их пали? Где? Када (Бадње вече, Божић)?
- Има ли гатања са божићном свећом (правац пламена…)?
- Колико дуго гори? Ко је гаси? Како?
- Шта се ради са божићном свећом? Ако се чува, зашто и колико дуго?
- Да ли се на Божић ујутро „полази“ стока? Која? Ко то чини? Шта се ради том приликом?
- Кад се „износи „ Божић? Ко то ради? Када? Како?
- Где се остављају остаци хране, а где почишћено ђубре? Ко баца ђубре? Када?

полаженик

- Ко долази као полаженик?
- Да ли је сваке године исти? Зашто јесте/није исти?
- У које време долази? Да ли се наручује/наручивао?
- Шта ради кад дође у кућу (описати улазак)?
- Ко џара ватру ако је полаженик мали?
- Шта ради кад заврши џарање?
- Шта му се даје да једе?
- Да ли остаје на ручку?
- Да ли учествује у сечењу колача?
- Да ли му се даје поклон? Шта се даје/давало?

Мали Божић (14. јануар)

- Како се назива 14. јануар? Зашто се слави?
- Који се обичаји тада врше?

- Да ли се месе посебни колачи и како се називају („васиљица“)? Описати поступак?
- Шта се спремало за ручак?
- Да ли се праве крофне или нешто од киселог теста? Зашто?
- Има ли сличности са Божићем и у чему?
- Има ли девојачких гатања на овај дан?

Крстовдан (18. јануар)

- Колико пута у години се слави Крстовдан? Када?
- Зашто се тако зове?
- Да ли су посни дани? Зашто?
- Да ли се једе током дана? Ако не, зашто?
- Да ли је било неких посебних радњи на овај дан?
- Спрема ли се неко посебно јело (пихтије) и када се једу?
- Да ли је било девојачких гатања?

Богојављење (19. јануар)

- Зашто се слави Богојављење? Зашто се тако зове?
- Који су обичаји везани за овај дан? Иде ли се у цркву и зашто (узимање освећене воде)?
- За шта се та вода употребљава и колико дуго се чува?
- Шта се једе на Богојављење (пихтије)? Зна ли се зашто?
- Да ли се верује да се у поноћ на Богојављење може видети Бог?
- Како се поздравља на Богојављење („Христос се јави“, „Ваистину се Христос јави“)?

Свети Јован (20. јануар)

- Има ли каквих обичаја на овај дан? Који су то обичаји?
- Има ли забрана и којих?

Свети Сава (27. јануар)

- Ко је био Свети Сава? Зашто се слави?

- Какви обичаји постоје/су постојали на овај дан?
- Да ли се гледало какво је време на овај дан? Каква су објашњења?
- Да ли се слави у школи? Од када? Описати.
- Има ли прича везаних за Светог Саву?

Часне вериге (29. јануар)

- Да ли се и зашто празнује овај дан?

Свети Трифун (14. фебруар)

- Да ли се празнује и зашто?
- Има ли каквих обичаја на овај дан (везаних за стоку, у пољу, у винограду…)

Сретење Господње (15. фебруар)

- Зашто се тако назива?
- Има ли каквих обичаја и веровања? Навести неке.

Задушнице (зимске)

- Коме су посвећене?
- Описати шта се ради тога дана?
- Има ли још задушних дана? Навести. Има ли разлике у обичајима?
- Има ли још који дан посвећен мртвима (Побусани понедељак…)?
- Да ли се спрема нека посебна врста хране или хлебова (поскурице)?
- Да ли се и раније у преподневним сатима ишло на гробље? Ако није, од када је овакав обичај?

Месне покладе

- Има ли каквих обичаја? Описати.

Бела недеља – Покладе

- Кад се празнује?
- Зашто се тако назива?
- Да ли дани у овој недељи имају посебне називе?
- Каква се храна спремала током ове недеље (бели смок…)?
- Да ли је било маскирања? До када? Зашто се са тим престало?
- Описати: ко се маскирао, како изгледају учесници, какве су им улоге, број учесника, којим данима су ишли, какво им је било кретање, да ли су улазили у сваку кућу, у које куће нису, шта се дешавало ако их неко не прими, шта су добијали, како су добијено делили, када и где.
- Да ли је поворка имала неки посебан назив?
- Везују ли се љуљашке (сада/раније)? Зашто се везују/не везују?
- Где су везиване и ко се љуљао?
- Да ли је било љуљања „на вито“? Описати начин. Где је оно било постављено?
- Зашто се љуљало током Беле недеље и на Беле покладе?
- Да ли је било каквих обичаја везаних за стоку на овај дан?
- Да ли су током Беле недеље или било ког дана те недеље били забрањени женски радови или радови у пољу? Ако јесу, који и зашто?
- Да ли се веровало да се ових дана појављују вештице? Како су се људи штитили?
- Да ли се ова недеља разликовала од других дана? По чему?
- Да ли су паљене ватре? Где? Ко их пали? Зашто?
- Шта се ради око ватре?
- Која јела се спремају? Који оброк је најважнији? Зашто? Ко му присуствује?
- Шта је обавезно припремано (шунка, јаја, бели лук)? Зашто? Шта се радило са љускама од јаја?
- Да ли се мазало белим луком пре спавања (који делови тела)?

- Чиме су се још штитили од вештица (забадање ножа у врата, колико остаје у вратима)?
- Шта се радило у понедељак? Како се називао (Чисти понедељак)? Зашто?

Младенци (22. март)

- Зашто се славе?
- Има ли каквих обичаја?
- Има ли каквих забрана?
- Да ли се месе посебни колачи („младенчићи“)? Коме се дају? Када? Ко их даје?
- Да ли се чисти двориште? Зашто? Шта се ради са ђубретом (пали се)? Зашто?
- Ко то ради? У које време?

Благовести (7. април)

- Да ли се и зашто славе?
- Има ли каквих обичаја на овај дан? Навести који су то обичаји.

Лазарева субота – Врбица

- Зашто се слави/празнује Лазарева субота?
- Какви су обичаји на овај дан? Описати их.
- Шта је забрањено радити?
- Да ли су ишле лазарице? Ако јесу, до када и како су изгледале?
- Да ли је постојао обичај *врбице*? Где се одржавао? Описати шта се тада ради?
- Да ли је у обичају да се тога дана сеје босиљак?
- Да ли је било девојачких гатања?
- Да ли је било женама/мушкарцима забрањено да обављају одређене послове? Које?

Цвети

- Каквих обичаја има на овај дан?
- Зашто се тако назива? Да ли се цела недеља сматра цветном?
- Шта се не ради ове недеље (сејање поврћа)? Зашто?

Велики четвртак

- Да ли се посебно обележава? Има ли каквих обичаја на овај дан?

Велики петак

- По чему је овај да значајан?
- Који су обичаји на овај дан?
- Да ли се фарбају јаја? Ако не, ког дана се фарбају? Ако да, описати поступак бојења (које боје, како се шарају…)? У које доба дана? Ко то ради?
- Да ли се једно јаје посебно издвајало? Зашто? Како се назива? Шта се ради с њим? Колико дуго се чува?
- Да ли се јаја од Великог петка посебно боје? Зашто? Шта се ради с њима?
- Да ли је било девојачких/момачких гатања?

Велика субота

- Да ли има обичаја на Велику суботу?
- Има ли каквих забрана?

Васкрс

- Како се одређује време Ускрса?
- Како се на Ускрс људи јављају једни другима?
- Да ли се иде у цркву? Ко иде? Зашто? Када се иде на причешће?

- Да ли се умивало водом у којој је било потопљено црвено јаје или се само мазало црвеним јајетом по лицу? Зашто се то радило?
- Кад се разбија прво обојено јаје? Ко то ради? Да ли је важно како?
- Шта се ради са љускама од јаја? Кад се бацају? Где? Ко их баца?
- Кад се деле бојена јаја? Коме се носе на поклон? Ко их носи? Да ли се дају првог дана Ускрса? Ако не/да, зашто?
- Шта се спрема за ускршњи ручак? Да ли се нешто коље? Шта? Ако се не коље, да ли се нешто и шта спрема од меса?
- Да ли се у време Ускрса посећују кумови? Ако да, ко их посећује? Шта се носи?
- Да ли прва недеља после Ускрса има неки посебан назив?
- Да ли се у време Ускрса излази на гробље? Када?
- Како се назива тај дан? Зашто?
- Шта се спрема од хране?
- У које време се иде на гробље?
- Ко иде из куће?
- Да ли на гробу има неких посебних радњи и којих?
- Да ли долази свештеник? Шта ради?
- Да ли се дели храна мртвима за душу? Коме се намењује?
- Да ли се после повратка с гробља обављају какви послови у кући, њиви, башти, пољу? Ако не, зашто? Ако да, који су то послови?

Ђурђевдан (6. мај)

- Да ли је било обичаја прве муже?
- Да ли је било пожељно да падне киша? Зашто?
- Да ли се куће, баште, поља ките зеленилом (лесково прућe, врбове гранчице, венчићи…)?
- Да ли се на дан или уочи Ђурђевдана одлази/одлазило у поља ради брања различитих биљака? Које су биљке бране

(пшеница, коприва, детелина, врба, липа…)? За шта су употребљаване (заштита, лечење…)?
- Да ли су се момци и девојке китили селеном или каквом другом биљком? Ако јесу, зашто?
- Да ли се ујутру умивало „неначетом“ водом? Шта се у њу стављало (јаје, биље…)?
- Да ли се одлазило у пшеницу и умивало росом са ње? Ако јесте, зашто се то чинило?
- Да ли се ишло на изворе? Зашто?
- Да ли је било ђурђевданског уранка? Где се ишло? Ко је ишао? Описати.
- Да ли је било љубавних гатања? Каквих? Ко то ради?

Марковдан (8. мај)

- Какви су обичаји везани за овај дан?
- Описати сеоску славу.

Свети Јеремија (14. мај)

- Зашто се празнује?
- Да ли су на овај дан „теране“ змије? Како (лупањем металним предметима)? Чиме?
- Да ли се ради у пољу? Зашто се не ради (да слана не уништи усеве)?
- Шта особе рођене на овај дан не би смеле да раде (да секу ножем)? Зашто?

Свети Никола – летњи (22. мај)

- Има ли обичаја на овај дан? Навести их.
- Да ли се слави као *мала слава*? Описати.

Свети Ћирило и Методије (24. мај)

- Има ли каквих обичаја на овај дан?
- Да ли је забрањено обављати неке послове? Ако јесте, које?

Цар Константин и царица Јелена (3. јун)

- Има ли каквих обичаја или забрана везаних за овај дан?

Спасовдан

- У који дан пада (четвртак)?
- Да ли су куће кићене зеленилом? Којим? Зашто се то чинило (заштита од злих духова)?

Духови

- Како се још називају? Коме су посвећени (св. Тројству – Бог отац, Бог син, Бог свети дух)?
- Колико дана се празнују? Када падају (7. недеља по Ускрсу)?
- Да ли су покретан или непокретан празник?
- Како се назива субота пред Духове (Духовске задушнице)?
- Да ли је обавезно посећивати гробове умрлих?
- Да ли је бивало да се беру лековите траве? Ако јесте, које су бране? Шта се радило са њима?
- Да ли се иде у цркву? Кити ли се црква каквим биљем? Ако да, зашто?
- Да ли има или је било још неких обичаја на Духове?

Видовдан (28. јун)

- Зашто се слави Видовдан?
- Да ли се брало биље? Које? Зашто?
- Да ли се на овај дан проветравала вунена одећа? Зашто? Ко је износи?

Ивањдан (7. јул)

- Да ли су паљене ватре? Где? Ко их је палио? У које време? Од чега?
- Шта се радило?

- Да ли је брано цвеће (ивањско) и да ли су од њега плетени венчићи?
- Ко је брао и плео?
- Када се то радило?
- Где су венчићи стављани (на кућу, стају, дворишну капију…)?
- Колико дуго су ту остајали?

Петровдан (12. јул)

- Зашто се празнује?
- Да ли се поштује пост који му претходи?
- Колико дуго се постило раније, а колико сада?
- Да ли се нешто ради у пољу?
- Да ли су се јеле јабуке пре Петровдана? Ко их није смео јести? Зашто?

Огњевити свеци

- Који су тзв. огњевити свеци (Прокопије, Огњена Марија, Свети Илија, Блага Марија)?
- Зашто се празнују?
- Кад су „кресови“? Шта се тада не ради (виноград)? Зашто?

Свети Прокопије (21. јул)

- Зашто се празнује? Да ли се ради у пољу?

Огњена Марија (30. јул)

- Ко више празнује – мушкарци или жене?
- Какво је веровање везано за ову светицу?

Свети Илија (2. август)

- Зашто се празнује Свети Илија?
- Шта се верује да ће се десити онима који раде на тај дан?

- Постоји ли нека прича у вези са њим овим свецем?
- Верује ли се да он управља временом? Како?
- Да ли се пре Светог Илије кувао млад кукуруз?
- Шта се верује да ће се десити ако грми на овај дан (црвљиви лешници, ораси…)?
- Да ли се коље петао? Који? Зашто? Шта се дешава ако се не закоље?
- Ко коље петла? Када? Где? Шта се радило са петловом главом?
- Зашто се каже: „Св. Илија, ватра милија“?

Блага Марија (4. август)

- Има ли каквих обичаја везаних за овај дан?
- Описати црквену и сеоску славу у Белом Потоку.

Преображење (19. август)

- Ког датума пада?
- Да ли се спрема храна?
- Шта је дозвољено радити?
- Да ли се пости/постило?
- Да ли се јело грожђе пре Преображења?
- Да ли се прво грожђе намењује мртвима?
- Какво је веровање везано за овај дан (преобрази се гора и вода)?
- Да ли се тиме наговештавала зима?

Мала Госпојина (21. септембар)

- Како се назива време између Велике (28. август) и Мале Госпојине (међудневица)?
- Да ли се сабирају кокошија јаја у том периоду? Зашто? Какво је веровање повезано с тим? Како се чувају?
- Има ли каквих обичаја или веровања?

Крстовдан (27. септембар)

- Да ли се пости на овај дан?
- Шта се јело?
- Да ли се чупа босиљак? Зашто?
- Да ли се босиљак носи у цркву на освећење?
- Где се чува?

Михољдан (12. октобар)

- Постоје ли неки обичаји?
- Каква су веровања везана за овај дан?

Свети Тома (19. октобар)

- Постоје ли нека веровања (долазак зиме)?

Света Петка (27. октобар)

- Зашто се празнује?
- Има ли заветованих? Који су разлози за то?

Свети Лука (31. октобар)

- Какви су обичаји и веровања?
- Зашто се каже: „Св. Лука, снег до кука“.

Митровдан (8. новембар)

- Има ли неких веровања или обичаја?
- Да ли се одржавају Митровске задушнице? Описати.

Ђурђиц (16. новембар)

- Има ли обичаја и веровања повезаних са овим празником?

Свети Аранђео (21. новембар)

- Какво је веровање везано за Светог Аранђела?

Свети Мрата (24. новембар)

- Да ли постоје неки обичаји или веровања везани за Светог Мрату?
- Зна ли се за изреку:“Св. Мрата – снег до врата“?

Света Варвара (17. децембар)

- Да ли се кува/кувало жито (варица)? Зашто?
- Да ли је било још неких обичаја?
- Да ли се данас празнује? Како?

Свети Никола (19. децембар)

- Да ли се пости?
- Осим као Крсна слава, да ли је познат још по нечем?

Породична слава

- Да ли славите? Зашто?
- Колико дана славите?
- Ко долази на Славу?
- Да ли се позивају гости? Када?
- Да ли се меси или купује славски колач?
- Ако се меси, од које воде се то чини (освећене, или ...)?
- Описати изглед славског колача.
- Са ким се сече колач?
- Ако се сече у цркви, да ли се свештенику нешто оставља? А како је било раније?
- Ако се сече код куће, ко га сече, са ким, у које време?
- Описати поступак сечења у оба случаја.
- На чему се држи колач?
- Кад се пали свећа? Ко је пали? До када гори? Како се гаси? Да ли се пали другог дана Славе?

- Да ли се кува пшеница? Како се назива? Кад се служи? Ко се први служи и када?
- Да ли се узима седећи, стојећи, појединачно, или када се сви сакупе (унакрст)?
- Да ли се носе поклони? Ко их носи? Шта се обично даје/давало?
- Ко долази првог, а ко другог дана Славе?
- Шта се спрема од хране и пића за посне/мрсне славе?
- Има ли или је било здравица?
- Када се долази/долазило на Славу? Колико се дуго остаје?
- Да ли се остаје/остајало на спавању сада/раније? Ко остаје?
- Да ли долази свештеник? Ако да, зашто долази и шта ради?

Литије

- Када су обновљене литије?
- Зашто се иде у литије?
- Навести записе.
- Описати радње које се обављају пред црквом/записом.

Библиографија

Антонијевић, Д.

1994, *Теоријска размишљања о народној традицији*, Гласник Етнографског института САНУ XLIII, Београд.

1996, *Vidovdanka*, Vršački venac – katalog festivala, Vršac.

1997, *Дромена*, Посебна издања Балканолошког института САНУ 72, Београд.

Аранђеловић, Ј.

2004, *Савремена култура, њена традиција и културно наслеђе*, Етно-културолошки зборник IX, Сврљиг.

1958, *Банатске хере*, Нови Сад.

Бандић, Д. и Ракић, Р.

1974, *О проучавању савремених промена у обичајном животу нашег народа*, Симпозијум: Етнолошко проучавање промена у народној култури, Посебна издања Етнографског института САНУ 15, Београд.

Бандић, Д.

1978, *Колективни сеоски обреди као културни феномен*, Новопазарски зборник 2, Нови Пазар.

1979, *Неке новије промене у животу и култури становништва околине Београда*, Зборник радова Етнографског института САНУ 9, Београд.

1991, *Народна религија Срба у 100 појмова*, Нолит, Београд.

1997, *Funkcionalni pristup proučavanju porodične slave*: Carstvo zemaljsko i carstvo nebesko, XX vek, Beograd.

Бојанин, С.

2005, *Забаве и светковине у средњовековној Србији од краја XII до краја XV века*, Посебна издања Историјског института 49, Београд.

Босић, М.

1993, *Ђурђевдански обичаји и веровања Срба У Војводини*, Рад војвођанских музеја 35, Нови Сад.

1994, *Обичаји и веровања Срба о Духовским празницима*, Рад музеја Војводине 34, Нови Сад.

1996, *Годишњи обичаји Срба у Војводини*, Музеј Војводине-Прометеј, Нови Сад.

Braun, R.

1982, *Struktura i funkcija u primitivnom društvu*, XX vek, Beograd.

Васовић, М.

1962, *Индустрија Београда и његове околине*, Зборник радова IX, Природно-математички факултет, Географски институт, Београд.

Влаховић, П.

1972, *Обичаји, веровања и празноверице народа Југославије*, Београд.

1974, *Приступ проучавању старог и новог у народном животу у сеоским насељима Србије*, Симпозијум: Етнолошко проучавање промена у народној култури, Посебна издања Етнографског института САНУ 15, Београд.

1989, *Tradicija i savremenost u svetlu etnologije*, Etnoantropološki problemi 6, Beograd.

1994, *Традиција у српском савременом народном животу*, Гласник Етнографског института САНУ XLIII, Београд.

1998, *Крсна слава и њена улога у породичном и друштвеном животу код Срба*, Етно-културолошки зборник IV, Сврљиг.

Вукановић Т.

1986, *Срби на Косову*, II, Врање.

Грбић, С.

1909, *Живот и обичаји народни из среза Бољевачког*, Српски етнографски зборни, Живот и обичаји народни 14, Београд.

Дебељковић Д.

1907, *Обичаји народа српског на Косову Пољу*, Српски етнографски зборник, Живот и обичаји народни 1, Београд.

Дероко, А.

1950, *Средњовековни градови у Србији, Црној Гори и Македонији*, Београд.

Дивац, З.

1984, *Испитивање породице и брака у околини Београда*, Зборник радова Етнографског института САНУ 14-16, Београд.

Дрљача, Д.

1962, *Нестајање отворених огњишта у условима социјалистичке изградње у нашој земљи*, Зборник радова Етнографског института САНУ 4, Београд.

Дробњаковић, Б.

1960, *Етнологија народа Југославије* I, Београд.

Ђаповић, Л.

1996, *Топографија Божића*, Етно-културолошки зборник II, Сврљиг.

Ђорђевић, М. Д.

1958, *Живот и обичаји народни у Лесковачкој Морави*, Српски етнографски зборник, Живот и обичаји народни 70, Београд.

Ђорђевић, Р. Т.

1984, *Naši narodni običaji*, Наш народни живот 1, Просвета, Београд.

1984, *Васиљица*, Наш народни живот 2, Просвета, Београд.

Ђурић, В.

1962, *Пољопривреда београдске околине*, Зборник радова IX, Природно-математички факултет, Географски институт, Београд.

Elijade, M.

1970, *Mit i zbilja*, Zagreb.

Енциклопедија православља, 2002, Београд.

Ердељановић, Ј.

1951, *Етнолошка грађа о Шумадинцима*, Српски етнографски зборник, Живот и обичаји народни 64, Београд.

Жикић, Б.

2004, *Након свега човек. Значај примене етнолошких и антрополошких теорија и метода у истраживању*

балканских култура, Етно-културолошки зборник IX, Сврљиг.

Жунић, Д.

2004, *Методолошки проблеми проучавања традиционалне и савремене културе*, Етно-културолошки зборник IX, Сврљиг.

1985, *Зборник о Крсном имену*, библиотека „Баштина“, Београд.

Зечевић, С.

1970, *Мотиви наших народних веровања о летњој солстицији*, Гласник Етнографског музеја 33, Београд.

1973, *Заветина у североисточној Србији*, Гласник Етнографског музеја 36, Београд.

1973, *Elementi naše mitologije u narodnim obredima uz igru*, Radovi V, Zenica.

Зиројевић, О.

1998, *Попис џизје београдске области 1640/41. године*, Историјски часопис XLIV, Историјски институт САНУ, Београд.

Златановић, С.

2004, *Василица и самоодређење Рома*, Гласник Етнографског института САНУ XLII, Београд.

Ивановић-Баришић, М.

1995, *Арапи – обредна поворка у Великом селу 1995. године*, Гласник Етнографског института САНУ XLIV, Београд.

2004, *Временско одређење празника и годишњих обичаја у подавалским селима*, Гласник Етнографског института САНУ LII, Београд.

2005, *Дневне миграције и њихов утицај на сеоску свакодневицу – пример околине Београда*, Научни симпозијум „Србија и савремени процеси у Европи и свету“, Београд.

Илијин, М.

1963, *Обредно љуљање у пролеће*, Рад IX Конгреса савеза фолклориста Југославије у Мостару и Требињу 1962, Сарајево.

Илијин, М. и Младеновић, О.

1958, *Народне игре у околини Београда*, Зборник радова Етнографског института САНУ 4, Београд.

Јовановић, Б.

1994, *Читање традиције*, Гласник Етнографског института САНУ XLIII, Београд.

Јовановић, М.

1958, *Стално праћење промена у народној култури – преображај приградских насеља*, Зборник радова Етнографског института САНУ 4, Београд.

Караџић Ст., В.

1987, *Етнографски списи*, Просвета-Нолит, Београд.

Кнежевић, С. и Јовановић, М.

1958, *Јарменовци*, Српски етнографски зборник, Насеља српских земаља 73, Београд.

Ковач, С.

2001, *Време и простор у празницима божићно-новогодишњег циклуса код Срба*, Зборник Етнографског музеја у Београд 1901-2001, Београд.

2003, *Поруке предлагача нових државних празника Србије*, Традиционално и савремено у култури Срба, Посебна издања Етнографског института САНУ 49, Београд.

Ковачевић, И.

1983, *Воловска богомоља*, Гласник Етнографског музеја 47, Београд.

1985, *Semiologija rituala*, XX vek, Beograd.

Костић, М.

1962, *Насеља у околини Београда*, Зборник радова IX, Природно-математички факултет, Географски институт, Београд.

Костић, П.

1964, *Новогодишњи обичаји*, Гласник Етнографског музеја 27, Београд.

1968-1969, *Годишњи обичаји у Неготинској Крајини*, Гласник Етнографског музеја 31-32, Београд.

1978, *Годишњи обичаји у околини Зајечара*, Гласник Етнографског музеја 42, Београд.

1984, *Годишњи обичаји у титовоужичком, пожешком и косјерићком крају*, Гласник Етнографског музеја 49, Београд.

1984, *Обичаји животног циклуса у околини Београда*, Зборник радова Етнографског института САНУ 14-16, Београд.

1993, *Годишњи обичаји*, Гласник Етнографског музеја 57, Београд.

Костић, Ц.

1974, *Перспективе промена у нашем друштву и култури до 2000. године*, Симпозијум: Етнолошко проучавање промена у народној култури, Посебна издања Етнографског института САНУ 15, Београд.

Крстић, Д.

1996, *Бадњи дан у Ошљану*, Етно-културолошки зборник II, Сврљиг.

Кулишић, Ш.

1970, *Из старе српске религије: Новогодишњи обичаји*, Београд.

1979, *Stara slovenska religija u svijetlu novih istraživanja posebno balkanoloških*, Djela XVI, ANU BiH, Sarajevo.

Кулишић Ш, Петровић Ж. П, Пантелић Н.

1998, *Српски митолошки речник*, Етнографски институт, Београд.

Lič, E.

1972, *Klod Levi Stros*, XX vek, Beograd.

Лутовац, М.

1958, *Преображавање насеља и привреде у Околини Београда*, Зборник радова Етнографског института САНУ 4, Београд.

Љубинковић, Н.

1991, *Растко Немањић-Сава Немањић-Свети Сава*, Расковник 63-66, Београд.

Maj, M.

1989, *Tradicija kao suštinski element savremenosti*, Etnoantropološki problemi 6, Beograd.

Малешевић, М.

1984, *Демографске промене у неким насељима у околини Београда*, Зборник радова Етнографског института САНУ 14-16, Београд.

Малиновски, Б.

1971, *Магија, наука и религија*, Просвета, Београд.

Marković, P.

1970, *Agrarna politika Jugoslavije i rezultati u proizvodnji*, Sociologija sela 29-30, Zagreb.

Мијатовић, М. С.

1907, *Обичаји народа српског у Левчу и Темнићу*, Српски етнографски зборник, Живот и обичаји народни 1, Београд.

Milić, V.

1996, *Sociološki metod*, Beograd.

Милићевић, Ђ. М.

1894, *Живот Срба сељака*, Српски етнографски зборник 1, Београд.

Милошевић-Ђорђевић, Н.

1987, *Народна предања о Светом Сави и српска средњовековна писана реч*, Милешева у историји српског народа, Посебна издања САНУ, Научни скупови 38, Одељење историјских наука 6, Београд.

Мирковић, Л.

1961, *Хеортологија*, Београд.

Наумовић, С.

1994, *Традиција и процеси транзиције*, Гласник Етнографског института САНУ XLIII, Београд.

Недељковић, М.

1990, *Годишњи обичаји у Срба*, Београд.

1991, *Слава у Срба*, Београд.

Николић, Д.

1984, *Култура становања у неким приградским насељима Београда*, Зборник радова Етнографског института САНУ 14-16, Београд.

2004, *Проблеми етно-антрополошких проучавања културе и личности*, Етно-културолошки зборник IX, Сврљиг.

Николић-Гија, М.

1996, *Зуце – село под Авалом*, „Хроника села“, Београд.

Николић, Р.

1905, *Околина Београда*, Српски етнографски зборник V, Насеља српских земаља 2, Београд.

Николић, С. и Радовановић, М.

1962, *Становништво Београда и околине*, Зборник радова IX, Природно-математички факултет, Географски институт, Београд.

Павловић, Ј.

1921, *Живот и обичаји народни у Крагујевачкој Јасеници у Шумадији*, Српски етнографски зборник, Живот и обичаји народни 22, Београд.

Пантелић, Н.

1957, *Један сточарски обичај у околини Београда*, Годишњак музеја града Београда IV, Београд.

2004, *Обједињавање наслеђа у народној уметности*, Етно-културолошки зборник IX, Сврљиг.

Пауновић, М.

1971, *Београд кроз векове*, Београд.

Petrović, Đ.

1989, *Značaj zakonskih odredbi u odnosima tradicija-savremenost*, Etnoantropološki problemi 6, Beograd.

Petrović, E.

1989, *Neka razmatranja o pojmu „tradicija“*, Etnoantropološki problemi 6, Beograd.

Петровић, Ж. П.

1927, *Лила, олалија и други сродни обичаји*, Гласник Етнографског музеја II, Београд.

1948, *Живот и обичаји народни у Гружи*, Српски етнографски зборник, Живот и обичаји народни 58, Београд.

Pešić – Golubović, Z.

1957, *Antropologija kao društvena nauka*, Beograd.

Попис становништва 1991, 1998, Савезни завод за статистику (CD-ROOM), Београд.

Прица, И.

1986, *Ђурђевдан*, Зборник радова Етнографског института САНУ 19, Београд.

Prošić, M.

1978, *Teorijsko-hipotetički okvir za proučavanje Poklada kao obreda prelaza*, Etnološke sveske I, Beograd.

Раденковић, Љ.

2001, *Свети Сава у народном предању*, Култ светих на Балкану, Лицеум 5, Крагујевац.

Радивојевић, Т.

1911, *Лепеница*, Српски етнографски зборник, 15, Београд.

Радовановић, М.

1974, *Традиционално наслеђе и савременост и неки проблеми примењене етнологије*, Симпозијум: Етнолошко проучавање промена у народној култури, Посебна издања Етнографског института САНУ 15, Београд.

Ракић, Р.

1974, *Савремене проемене, предмет или аспект истраживања*, Симпозијум: Етнолошко проучавање промена у народној култури, Посебна издања Етнографског института САНУ 15, Београд 1974.

1971, *Речник српскохрватског књижевног језика* IV, Матица српска, Нови Сад 1971, 849.

1935, *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti XI, Zagreb.

Rot, N.

1994, *Osnovi socijalne psihologije*, Beograd.

Савковић, Д.

1975, *Један сочарски обичај – „Говеђа богомоља“ у Темнићу*, Гласник Етнографског института САНУ XXIV, Београд.

Sapir, E.

1974, *Ogledi iz kulturne antropologije*, XX vek, Beograd.

Skok, P.

1973, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Zagreb.

2001, *Словенска митологија*, Група аутора, Београд.

Spasić, I.

2004, *Sociologije svakodnevnog života*, Beograd.

2005, *Статистички годишњак Београда*, Завод за информатику и статистику, Београд.

Tanić, Ž.

1989, *Beogradska predgrađa i prigradska naselja*, Centar za sociološka istraživanja, Beograd.

Тодоровић, И.

2005, *Ритуал ума – значење и структура литијског опхода*, Посебна издања Етнографског института 53, Београд.

2006, *Хришћанска и претхришћанска димензија ритуала литијског опхода*, Гласник Етнографског института САНУ LIV, Београд.

Томић, П.

1957, *Бојење и шарање јаја*, Гласник Етнографског музеја XX, Београд.

Фирст, Р.

1972, *Трансформација сеоске породице*, Гледишта 12, Београд.

1981, *Seoska porodica danas*, Institut za društvena istraživanja, Zagreb.

Христић, Н. К.

1923, *Записи старог Београђанина*, Београд.

Цветић Д. Р.

2003, *Пиносава – подавалско насеље*, библиотека „Хронике села“, Београд.

Ђоровић, В.

1927, *Свети Сава у народном предању*, Београд.

Ђупурдија, Б.

1983, *Аграрна магија у традиционалној култури Срба*, Посебна издања Етнографског института САНУ 23, Београд.

Чајкановић, В.

1973, *Бадњи дан и Божић*, Мит и религија у Срба, Београд.

1973, *Три божићна обичаја*, Мит и религија у Срба, Београд.

1973, *О Ускршњим обичајима*, Мит и религија у Срба, Београд.

1985, *Речник српских народних веровања о биљкама*, Београд.

Чворовић, Ј.

2004, *Проучавање традиције уз помоћ Дарвинове селекције*, Етно-културолошки зборник IX, Сврљиг.

Шабановић, Х.

1964, *Турски извори за историју Београда* I/1, Катастарски пописи Београда и околине 1476-1566, Београд.

Calendar Holidays and Customs in Villages at the Footstool of the Avala Mountain

The research on calendar holidays and customs in villages at the footstool of the Avala Mountain was performed in the period of 2000-2004. I have collected surprisingly solid data on the subject that shows a customary practice of celebration of a large number of calendar holidays and their accompanying holiday customs. Due to the relatively well maintained customary practice, the data were gathered for all holidays celebrated in the second half of the last century. According to the research and collected data, the most preserved holiday customs belong to the winter and spring time of the year, while the fall customs are almost forgotten.

According to the collected data, in the second half of the 20th century, there are two clearly separated phases. In the first phase, that roughly includes a period until late 1960's, the customs were still omnipresent in the villages' everyday life, and somehow they seemed to dictate rules of behavior in the population everyday life. At the same time, this period was marked with the incoming changes that would, in the near future, alter many segments of life.

Already in 1950's, the state has managed to, through particular prohibitions, directly influence the reduction of folk holidays and their contents, resulting in certain structural alterations in the holidays customary practice. Also, social processes, which became intensified at this time, affect the alterations in the holidays' celebration.

The second phase includes the last decade of the 20th century and first few years of the new century. The most significant mark of this phase is re-establishment of certain customs that were prohibited in the after-war period or that were, for some other reasons ceased to be celebrated. Certain holidays have been given a greater importance by the fact that they were proclaimed as state holidays. In this way, those who earlier wanted to celebrate such a holiday but could not due to their obligations at work, were given a possibility to celebrate a holiday at the appropriate way.

However, certain privileges and encouragement of celebration of certain holidays from folk, that is, Church calendar, by the government, and especially media, did not appease a significant reduction of contents in customary practice in certain holidays during the 1970's and 1980's. The holiday calendar gradually (or fast) appeared in a different manner, in comparisons with the period just after WW II. The dominated way of life in the researched period has changed the meanings and celebration of the customs among the population, even among those that respect the folk tradition.

The collected empirical data has enabled me to, in a way, make two models whose function is to facilitate understanding of the changes in celebration of the annual holidays. These changes are tracked down in two intersections: 1) until the end of 1960's and 2) the period of the research, that is, after 2000. The aim of the research was to collect as much of the empirical data as possible, and in addition, to understand the changes in the annual customs in the second half of the 20th century.

The task of the research was to establish the changes in contents of celebration, and also to ascertain a significance of the holidays and their customary practice in the earlier period, compared with the present-day conditions. Therefore, in order to fulfill the task, the research as well as subsequent work was based

on comparative analysis of the collected empirical material according to the two formed models.

In order to track changes in contents of the annual holidays in the second half of the 20th century, I established parameters that enable to present earlier and contemporary state of affairs of the annual holidays and holidays customs. It turned out that the most significant elements are in celebration itself, hence, the analysis was directed toward time of celebration, place of celebration, participants in ritual, ritual/customary actions and ritual artifacts.

In the holidays' celebration and their accompanying customs, there are two clearly separated time categories: particular fixed date and daily segmented celebration, that is, more than one day of celebration.

The first, fixed, particular date- time period is conventional and accepted by higher instances. This time is connected with particular dates during one year. The celebration is fixed- the date of the holiday is previously determined by a calendar. An individual and his community cannot influence this date, but they adjust to the earlier given time frames for celebration. The celebration follows a calendar of the Serbian Orthodox Church.

The second time is segmented, and conditionally could be called daily that is, multi-daily time in celebration, which assumes that celebration of holidays and ritual actions are adapted, depending on a holiday, to a daily or more than one day celebration. It is important to note that the segments of time determination of celebration depend on family and individual organization, although there are (in present time not so rigid) time periods/frames intended for certain ritual actions.

The analysis shows that the fixed day celebration of a particular holiday came to be preserved or lost depending on whether a particular holiday is still celebrated or ceased to exist.

Already in 1950's, and especially later, it is evident that in the structure of celebration a timely organization is loosen up.

The annual customs put a great importance to the place of celebration. The research has shown that such places of great importance are: a house, backyard, forest, village area and church.

The changes that have taken place in the annual customs within a rural community are the result of changes that happened at the level of family as a smaller unit, and the fading interest of individuals to maintain customs continuously. Since 1990's there is an increasing visitation to churches and temples and morning services. After the service, a celebration is taking place at one's home, depending on a holiday and its importance.

One of the most important characteristic of celebration is gathering of all family members. This, however, was not so emphasized in the period after WW II. As a consequence of a newly given importance to holidays, family re-unions so became a characteristic of celebration. Every member of a family was given his own duties, determined roles in performing ritual actions. The role was determined by a respective status of an individual within a family. During the holidays, an individual was needed by his community the same way he needed his own community. In the past, holidays were some kind of behavior regulators, hence they served to re-enforce family and rural communities.

During the second half of the last century, certain changes took place affecting the content of the calendar customs. These changes affected the participants too. According to the research, the most common participants in rituals were: head of the household and his respective wife, mothers, fathers, children, *polozajnik* (a designated or un-designated first visitor on the 1st Christmas Day), guests, and village inhabitants.

New responsibilities and increased absence of many family members (primarily work and employment in firms) at the time of celebration of certain customs and rituals have caused that some customary duties became less strictly assigned. Most often, male family members were absent, making so female family members obliged to take over their responsibilities in celebration. On the other hand, due to lifestyle, families tended to be reduced in numbers. Therefore, it is not rare to find a single man or women living alone. Since many of them did not want to discontinue celebration and customary behavior even when alone, they were forced to take over female that is, male roles.

A celebration and maintenance of customs cannot be imagined without particular artifacts. Artifacts here assume all objects which help the participants to perform certain ritual actions. Keeping or abandoning of the artifacts depended on their significance in a given time period. Since the second half of the last century witnessed certain changes in customary practice, the form and role of the artifacts also underwent alteration and adjustment to the new situation. The artifacts most often used in the past, or are still in usage are: various trees, plants, animals, objects, vegetables, fruit, bread, incense, candles, censer and so on.

Based on the collected data, it can be concluded that:

- Holiday customs are kept for the most part;
- due to the reduction of certain customary actions, a change has affected holiday customary practice;
- holidays and customary practice are abandoned totally;
- customary practice in certain holidays became altered, a holiday came to be respected as church Saint;
- new holidays are established.

In rural communities of the traditional type, a time of celebration assumed that all daily chores are to be ceased while a holiday lasts. This is, in a rhythm of everyday life of these

communities, there existed two somehow different time periods, i.e. work-time, when all everyday chores are performed and time of celebration when there was a restraint from all "bigger" and "heavier" work, except those which were everyday. These time periods subsequently followed one another in regular annual distances.

Celebration and working day were profoundly different. One of the characteristics of celebration time was a customary practice, out of which appropriate performance depended all the prosperity and well being of a given community. This kind of customary practice was a reflection of an organization of family and rural life. Until recently, holidays were also some kind of behavior regulators of individuals and entire community as well. At the time when these communities were more self-sustained and less under the influence of urban lifestyle (which became a characteristic of after WW II period), the annual customs were one of elements influencing a cohesion and social relationships.

After WW II, due to extensive compel of certain social processes, changes in everyday life became more frequent and evident. The changed way of life has profoundly shaken the traditional organization of rural communities that in turn, had to make an adjustment into a newly created social situation.

Various innovation in everyday life relatively soon became an integral part of living in the rural communities. These changes also significantly influenced the alteration and functions of the holiday customs. Therefore, we have researched the functions of customs in the villages at the level of family and individual, and also at the level of general given rural community.

Based on the empirical data, it could be concluded that in the beginning and at the end of the researched period, basic functions of the annual customs that are held within a family, became altered or reduced, especially in certain segments.

Maintenance of customary actions, where one can recognized magic practice, had an aim to provide satisfactory natural conditions needed for self-sustain. This practice of magic was supposed, indirectly, to help an individual and his community to influence natural causes.

In the present day, when the research was performed, the conclusion is that magical-religious practice appears almost forgotten. Actually, in some ritual performance there are traces of certain magic practice, but not beliefs in the power of magic; the actions are still performed because they represent a part of the custom and because the old people used to do it. Most often, the people are unaware as of why they are performing certain customary actions, though the older generation, for at least a few of the customary actions, knew to explain why they are still performed.

As it can be assumed, the most customs from the annual cycle were performed within a family, that is, in one's home. All members of a family had particular responsibilities. At the time of self-sustain economy and considerable isolation of the rural communities, the customs were an important part of cohesion so they contributed to enhancing and encouraging family ties. All members of a family, by being present at the time of celebration and performing certain duties in the ritual, gathered toward a common aim- to ensure fertility and well being for their own respective and extended community, neighboring and kin ties, fun and hanging out.

Between the two periods that we have analyzed, integration at the level of a family was disrupted due to the absence of some family members during a celebration of certain holidays. During the last decade of the past century, a decision was made to make holidays such as Christmas, Easter and a family's Saint Patron's Day, non-working days, therefore, a majority of inhabitants in the researched villages were given an

opportunity to celebrate these holidays at the appropriate way, although in reduced family form.

Which factors have caused a change in maintenance and importance of the annual customs in these communities? One of the reasons, but not the only one, is an increased migration as a consequence of children's education. Already in 1960's, younger members of a family were sent to attend schools in bigger cities. Their intentions were to finish school, find a job in urban environment, and for some individuals, to permanently establish a residence in urban areas. This is, the intention of the new generation is to establish a solid material basis, and to change their place of residence. By finding a job in state firms, the middle generation has changed not only its own social standings but also the functioning of their own families.

A family in newly created conditions is compelled to adjust, which is the main reason influencing the changes in family relationships. The changes in a way of life also affect the visible structural re-organization of a family. Earlier division within a family, based on gender and age, became untenable. Because of these reasons, all main functions in a family are being taken over by those members who do not have obligations outside their village. Most frequently, these are women who are unemployed, retired men and pre-school children. This was the only way of adjustment for many families in the new conditions, which was also based on their own needs.

The annual customs were an integral part of a rural community, until the significant social changes have taken place. A social community used to determine its daily chores according to the customs. Annual chores begun but also ended corresponding to a calendar of holidays. A need for some kind of organization and social order obligated all members of a community to respect holiday customs. The customs were, until recently, a kind of mechanism used to segment a year.

The annual customs performed at the level of a village were supposed to satisfy:

1. general needs of a village community; and
2. needs of an individual households hence needs of all individuals in a given family.

These needs were expressed at the two levels:

1. through manifestation at certain collective gatherings;
2. on a latent level the annual customs were used as a kind of regulator to enhance respect and encouragement of social relationships at the level of a whole community.

In recent times, these functions almost disappeared completely because the customs are being performed in somewhat different circumstances in comparison with the earlier period.

The observed changes in the annual customs of the rural communities are the result, among other things, of existing changes in a family as well as changes in attitudes which all result in decreasing interest of individuals to continue maintenance of certain holiday customs. This implies that the changes in families reflected not only a single family unit, but also village as a wider collective, thus also the changes in celebration in general. Following this, there is an accompanying decrease of respect for norms of behavior and also of integrated function that these customs have had in a given community until very recently.

The second half of the 20th century in these areas was marked by a period of socialism that is, self-management and period of transition, after 1990's. In order to understand the problem fully- why these time periods were so significant for the research subject, we need to point out to a fact of how much have global processes actually influenced the continuation, revitalization, fading out, particular or just party changes in the

annual customary practice. It is worth noting that the changes in the celebrations are in fact a reflection of social-economic changes in one society, the researched villages with all of its particulars. The changes were, in reality, not only intense, but profound.

The contemporary social and cultural changes affecting the villages at the footstool of the Avala Mountain have changed the patterns of living and within them also the holiday customary practice. Modernization (with industrialization and urbanization), atheism, then revitalization of religion and so on, are some of the most important factors of changes that we have discussed; these were reflected through social processes and do not represent a characteristic of this area only.

Studying changes in customs and rituals cannot be separated from the context of examination of wholesome events at the wider social plan during the second half of the last and beginning of this century.

The calendar of celebration of the annual holidays and customs was most profoundly affected by the global social processes that have happened between the two researched periods, and especially:

a. atheism at the beginning of the researched period,

b. an effort to revitalized religion at the end of the researched period, and

c. urbanization- in a wider sense. These processes have had a different impact on continuation/maintenance of the calendar customs at the level of a family as well at the level of a village.

Soon after the end of WW II, a new social order came to be established, with an emphasis on total detachment with the inheritance of the previous state and even the church. The result of the new state politics was an official proclamation of atheism,

which as a consequence had influenced an understandings and attitudes of the population in regards to the previous inherited traditional culture and holidays celebration. However, the research shows that the process of atheism did not affect equally all the researched villages with the same intensity. The level of acceptance that is non-acceptance of atheism depended mostly on local governments.

The beginning of 1990's in Serbia was marked, among other things, by a process of religion revitalization. Public expression of religious sentiments became more obvious, along with visitations to churches, and not only to attend services. Many inhabitants of the researched villages, at this time, have started to change their attitude toward the Church and church teachings. This change toward the official religion was also brought about by building of new churches in places where they did not exist before.

Besides these omni-social processes, the change in the annual customs was also affected by age and gender polarization. That is, due to various different circumstances, the most meritorious people for keeping and maintaining the annual customs were members of the present day middle generations, those born between the two world wars.

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

398.332(497.11)

ИВАНОВИЋ-Баришић, Милина

Календарски празници и обичаји у подавалским селима / Милина Ивановић-Баришић ; уредник Драгана Радојичић. - Београд : Етнографски институт САНУ, 2007 (Београд : Академска издања). - 411 стр. : илустр. ; 20 cm. - (Посебна издања / Српска академија наука и уметности, Етнографски институт ; књ. 59)

На спор. насл. стр.: Calendar Hollidays and Customs in Villages at the Footstool of the Avala Mountain. - Тираж 500. - Напомене и библиографске референце уз текст. - Библиографија: стр. 385-399. - Summary.

ISBN 978-86-7587-040-1
1. Радојичић Драгана
а) Годишњи обичаји - Србија
COBISS.SR-ID 139836428